

Tel: +90 (212) 250 50 34 - 252 61 30 Faks: +90 (212) 255 17 73 e-posta: bilgi@ifmc.org.tr

www.ifmc.org.tr

iktisat dergisi

aylık dergi

sayı: 455 3 YTL. (3.000.000 TL.)

gelişmenin ekonomik sorunları

rengin ak - adalet b. alada - nevin coşar - ahmet kotil
nilgün serim - alev söylemez - mehmet şişman
oğuz yıldırım - binhan elif yılmaz

Taç'tan 6 rüya takımı

Yatak odanızda **NBA** heyecanı başlıyor...

Taç, NBA Ligi'nin tüm heyecanını yatak odalarınıza taşıyor. Devler liginin 6 dev takımını yatağınıza seriyor. Maçlar biter, sezon biter ama artık NBA heyecanı asla bitmez!

Tüm seçkin ev tekstili ve Linens mağazalarında.

İçindekiler

editörden 2

45 oğuz yıldırım

bankacılık sektöründe
yaşanan finansal krizler
(1980-2002):

ahmet kotil 3

rant ekonomisi üzerine

54 rengin ak

küreselleşen ekonomide
bankacılık sektörünün durumu

adalet b. alada 17

kamu yönetiminde yeniden
yapılanma üzerine notlar

62 nevin coşar

2000 likidite krizi ve
demirbank

nilgün serim 22

gelişmekte olan ülkelerde
vergilelendirmede idari etkinlik

74 binhan elif yılmaz

türkiye'nin 1990-2001 dönemi
iç borç gelişiminin
değerlendirilmesi

alev söylemez 31

irlanda, ıspanya, portekiz,
yunanistan ve türkiye: yetiştirme
sürecinde alınacak dersler

84 kitap tanıtımı

mehmet şişman 41

uluslararası para reformu
tartışmaları: üretim sistemi
düzelmeden mümkün mü?

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti'nin hakemli yayın organıdır.*
İktisat Dergisi, aylık olarak yayınlanır.
Yayının Türü: Yerel Süreli Yayındır.

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi:

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti adına

Yönetim Kurulu Başkanı:

Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni:

Serhat Aligil

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

Hikmet Akçiçek, İlker Aktükün, Serhat Aligil,
Fuat Ercan, Gökhan Karabulut, Oğuz Oyan,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı,
Sermin Sarıca Marangoz, Emine Tahsin,
Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Türkay

Editörler Kurulu:

Öztin Akgüç, Erdoğan Alkin, Mehmet Altan,
Kaya Ardiç, Cengiz Arın, Taner Berksoy,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İşgüden,
Kuvvet Lordoğlu, Türkel Minibaş,
İzzettin Önder, Murat Özyüksel, Nail Satlıgan,
Ümit Şenesen, Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri:

Hülya Doğan

Kapak Tasarım:

Yorum Ajans

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL
Tel.: 0.212 250 50 34 - 235 61 55
Fax: 0.212 255 17 73
E-posta: dergi@ifmc.org.tr
bilgi@ifmc.org.tr
Web: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık ve Baskı:

Kurtiş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel.: 0.212 613 68 94 pbx
613 68 95 - 501 51 07 - 501 66 63
Fax: 0.212 613 68 96
E-posta: kurtis@kurtismatbaa.com
Web: www.kurtismatbaa.com

Abone Koşulları:

Yıllık: 30 milyon TL.
Üye, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:
(Yıllık) 24 milyon TL.
Yurtdışı: 60\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680
Akbank Taksim Şubesi: 41007
İş Bankası Taksim Şubesi: 709365
Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;
görüşler yazarlara aittir.
Davet edilmiş olanların dışındaki yazılar
hakem denetiminden geçer.

* Hakemli dergi kuralları 61. sayfadadır.

İktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sayı: 455 Kasım 2004

Fiyatı: 3 YTL. (3.000.000.-TL.)

ISSN 1302 3535

editörden

Türkiye ekonomisi, özellikle son 15 yıldır sürekli bir çalkalanma içinde. İnşili çikışlı yıllar birbirini kovalıyor. Yaşanan ekonomik krizlerin aralıkları da sıklaştı.

Günümüzde ise 1999'dan beri IMF destekli ekonomik ve sosyal programın yarattığı görece iyileşmiş bir ortamda yaşıyoruz. Tek parti iktidarını ve AB ile ilgili oluşun iyimser havayı arkasına alan bu program sayesinde, bugün enflasyonun tek haneye indiği, son iki yıldır yüksek oranlı büyümenin yaşandığı, IMF tanımlı konsolide bütçe hedeflerinin yakalandığı, başta otomobil olmak üzere birçok alanda tüketimin arttığı, yaygın deyimiyle piyasaların rahatladığı bir dönemdeyiz.

Ancak, hem geçen dönemin yarattığı ekonomik ve sosyal sıkıntılar hem bugün başta işsizlik ve yatırım yetersizliği gibi temel sorunlar gündemdeki sıcak yerini koruyor. Ayrıca kavramlardaki erozyonda bugününün tartışılabilmesini zorlaştırıyor.

İşte, İktisat Dergisi'nin bu sayısında yer alan yazılar, geçen 15 yılın özellikle bütçe, finans, bankacılık gibi alanlardaki gelişmelerine ışık tutmaya çalışıyor.

Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi Ahmet Kotil'in "Rant Ekonomisi Üzerine" yazısı, herkesin diline pelesenk olan, ancak iktisadi tanımlarından oldukça uzaklaşan, hatta bir suç haline getirilen rant kavramını geniş bir perspektifte ele alıyor.

Kasım 2004 itibarıyla Türkiye'nin iç borç stoku 226 milyar YTL'ye (226 katrilyon TL), yılın üçüncü çeyreği itibarıyla de dış borç stoku 153.2 milyar dolara ulaştı. Yine 2004'ün ilk 11 ayında bütçe gelirlerinin yüzde 53'ü borç faiz ödemelerine gitti.

Dr. Elif Binhan Yılmaz'ın "Türkiye'nin 1990-2001 Dönemi İç Borç Gelişiminin Değerlendirilmesi" başlıklı yazısı 1990'ların başından 2001'e bütçe iç borçlanma ilişkisini ortaya koyuyor.

Bilindiği gibi Türkiye'de, 1990'ların başından itibaren iç borçlanma bir kamu finansmanı aracına dönüştü. Yüksek getirili iç borç senetleri, hem yeni bir zengin grubunun doğmasına yol açtı hem bankacılık sisteminde erozyon yarattı. Bunun sonuçları Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleriyle bütün açıklığı ile ortaya çıktı.

En son açıklanan verilere göre Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) alınan 21 bankanın net fon maliyeti 19.9 milyar dolar, faizli net fon maliyeti 37.5 milyar dolar oldu. Bu bankaları zarara uğratanlardan bugüne kadar TMSF'nin yaptığı tahsilat 2.2 milyar dolar düzeyinde. TMSF'nin bundan sonra yapmayı planladığı yapabileceği tahsilat ise sadece 6.2 milyar dolar...

Yrd. Doç. Dr. Oğuz Yıldırım, Dr. Rengin Ak ve Doç. Dr. Nevin Coşar'ın yazıları finans sisteminde ve bankacılık sektöründe son yıllarda yaşadığımız çalkantının arka planına ve uluslararası bağlantılarına dikkat çekiyor.

İktisat Dergisi'nin dağıtım kanalı yenilendi. Bundan sonra Dergimizin dağıtımı, Dünya Dağıtım tarafından yapılacak. İktisat Dergisi'nin bulunabileceği yerleri 88. sayfada bulabilirsiniz. Dergi edinmede yaşadığınız aksaklıkları bize bildirirseniz, seviniriz.

Dostlukla,

Serhat Aligil

rant ekonomisi üzerine

Son yıllarda rant ekonomisi terimi çok kullanılıyor. Ekonomideki kaynakların büyük ölçüde ranta gittiği ve bunun bir israf, kaynakların kötü kullanımı olduğu, aynı zamanda sömürü, hatta aşırı ölçülere varan sömürü olduğu vurgulanmaktadır. Ancak rant kavramı oldukça önemli belirsizlikler taşımaktadır, çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Öyle ki pek iyi nitelenmeyen, iyi görülmemeyen her türlü gelir rant olarak adlandırılabilir. Bu nedenle, rantın ekonomi politikası hakkında bazı aydınlatmalar gereklidir. Önce rant kavramının değişik anlamları ortaya konulmalı ve görece kesin bir rant tanımına ulaşılmalıdır. Bu yazıda bu husus üzerinde tartışılacaktır. Sonra rantın ekonomideki yeri, ağırlığı belirlenmeli, ölçülmelidir, Türk ekonomisinde ve başka ekonomilerde.

Rant kavramı birkaç anlamda kullanılmaktadır: toprak rantı, kentsel rant, doğal kaynaklar rantı, çevre rantı, birçok etkinliği ve gelir türünü kapsayan rant ekonomisi ve değişik yönleri.

Toprak rantı rant kavramının kaynağıdır. Doğal bir kaynak olan toprağın sağladığı geliri ifade etmektedir. Kar- faiz (sermayenin geliri) ve ücret (iş gücünün geliri) ile, üç temel gelir türünden biridir. Toprak rantını iki bağlamda düşünebiliriz: geleneksel tarım toplumlarında ve modern kapitalist toplumlarda.

Kentsel rant da toprak gibi kit mekansal kaynakların getirisini ifade eder. Toprak sınırlı miktarda bulunan doğal bir tekeldir. Kentsel rant ise gayri menkul değeri, mekan kirasını kapsar, yani sınırlı miktarda bulunan kentsel mekanın ve sağladığı hizmetin geliridir.

Toprak gibi başka doğal tekeller için de rant terimi kullanılır: doğal kaynaklar rantı (örneğin petrol gibi). Keza çevrenin sağladığı olanaklar için de rant terimi kullanılır: çevre rantı ve dışsal ekonomiler. Bütün bunların (toprak, gayrimenkul ve kira, doğal kaynaklar, çevre) ortak özelliği doğal veya değil, sermaye ve işgücü gibi değişken olmayan sabit bir kaynağın getirisi olmalarıdır.

Rant ekonomisi kavramı ise daha geniş bir alanı kapsar. Pazarlarda ve toplumsal ilişkilerde ayrıcalıklardan ve konumlardan, yapısal dengesizliklerden, geriliklerden, dalgalanmalardan, devre-dışı etkinliklerden kaynakla-

nan gelirleri içerir, normal-dışı ve normal üstü karları, mülk gelirlerini kapsar, aşırı, haksız, israf niteliğinde gelirler anlamında kullanılır.

geleneksel toprak rantı

Geleneksel tarım toplumlarında toprak rantı esas, başlıca gelir türüdür. Marxist dilde geleneksel toprak rantı, toprağı işleyen genellikle bağımlı konumdaki köylülerin topraktan elde edilen gelirin, ürünün bir bölümünü toprak sahibi senyöre, devlete vermesidir. Bu bir bölüm, genellikle köylünün geçimi için gerekli asgarinin üzerini kapsar. Köylüye ancak yoksul, hatta kıtlık koşullarında bir yaşam standardı sağlar. Geleneksel üretim araçları kullanıldığından verim yüksek değildir, bu nedenle köylü başına tarımsal artıkta pek fazla değildir.

Marxist dilde tek üretken faktör emek olduğu için, toprak rantı köylü emeği üzerinden toprak sahibinin aldığı pay olarak görülür. Klasik ekonomik yaklaşımla ise toprak rantının üç kaynağı olduğu ileri sürülür: toprağın doğal verimi, köylü emeği, üretim araçlarının katkısı. Ancak geleneksel tarım toplumlarında üretim araçları pek gelişmemiş olduğundan bunların katkısı daha az olacaktır. Ama yine de sabanın, hayvanın (öküz, at) katkısı büyüktür. Tarımsal modernleşme ise üretimde büyük artışa neden olabilmektedir, dolayısıyla üretim araçlarının katkısı büyüktür.

Geleneksel tarım toplumlarında toprak sahibine köylü tarafından ödenen rant, ödeme şekline göre tasnif edilir: emek-rant, ürün-rant, para-rant. Emek-rant angaryadır, toprak sahibinin malikanesinde bedava çalışma, işgücü olarak ödenen ranttır. Ürün-rant en yaygındır: köylülerinin kullanımında olan topraktan elde edilen ürünün bir kısmı (yarısı ve daha fazlasıdır çoğu kez) toprak sahibine verilir. Batı feodalitesinde senyör malikanesinin dışında köylülerin bağımlı olarak işledikleri topraklarda üretilen ürünün bir kısmı, Osmanlı'da reayanın üretiminin belirli bir oranı olan öşür, Türkiye'de ve bütün geçiş sürecinde olan, sınırlı ölçüde kapitalistleşmiş ülkelerde ortakçılık, yarıcılık, ürün olarak kiracılık ürün-rantın değişik türleridir. Ortaçağ'ın sonlarından itibaren para ekonomisinin gelişimi sonucunda, ürün-rantın yanı sıra ve kısmen onun yerini alarak para

Ahmet
Kotil*

Marxist
dilde
tek
üretken
faktör
emek
olduğu
için,
toprak
rantı
köylü
emeği
üzerinden
toprak
sahibinin
aldığı
pay
olarak
görülmür

* Marmara
Üniversitesi
Öğretim Üyesi

olarak sabit ya da değişken bir kira ödemesi usulü alır. Kapitalistleşme sürecinde Üçüncü Dünya'da kiracılık yaygın bir ilişki türü olmuştur. Bu üç rant (ürün, para, emek rantları) bir miktar olabilir (para, ürün olarak), bir pay olabilir (ürün olarak genellikle), bir angarya olabilir (emek-rant).

Geleneksel tarım toplumunda toprak rantı genel olarak toprak sahibine yapılan ödemeyi ifade eder. Feodal Batı sisteminde bu toprak sahibi senyördür. Köylü toprağa ve senyöre bağımlıdır. Başka geleneksel tarım sistemlerinde de genellikle toprağa ve sahibine ödeme yapar. Bu toprak sahibi toprağın mülkiyetinin devlete ait olduğu sistemlerde devlet ve memuru ya da feodal- memur arası bir zümredir. Örneğin Osmanlı tımarlı sipahileri, Çin gentry'si; İslam devletlerinde ikta sahipleri, vs.

Bunlara yapılan ödeme de Batı feodalitesinde olduğu gibi emek, ürün veya para cinsindedir. Ancak bu ödemeler için vergi-rant ve haraç-rant terimleri de kullanılır. Ödeme devlet ve memuruna yapıldığı için vergi terimi kullanılır. Haraç-rant terimi ise düzensiz bir rant kaldirımını, dışsal bir unsur tarafından (yabancı bir devlet, göçebe savaşçı, başıbozuk derebey...) üretimden alınan payı, bazen töre ve yasaya uymayan el koymaları(bazen de törenin öngördüğü el koymaları) belirtir. Bu durumda toprak sahibi olmayabilir rantı kaldıran)

Feodal rant ile diğer tarımsal toplumların da ki rantı toprak vergisi ve haraç arasındaki farklar mühimdir. Fakat salt farkı vurgulamak yanıltır, benzerliği gözden kaçırmamak gerekir. Birincisi ikisinde de köylüden toprak sahibine yönelik emek, ürün ve para cinsinden bir ödemedir söz konusu olan. İkincisi bu toprak sahibi feodal senyör, devlet ve memuru, ikisi arası bir tip olabilir, ama her iki durumda da toprak sahibi sınıftır, bazıları hukuken olmasa bile fiilen toprak sahibi durumundadır. Köylü ise her iki durumda da toprağa ve sahibine, zilyedine bağımlıdır, bu bağ kapitalistleşme sürecinde zayıflar, çözülür.

modern toprak rantı

Modern kapitalist toplumda veya pazar ekonomisi, parasal ekonomisi, parasal ekonomi toplumunda toprak rantı, toprağın mülkiyetinin ve evrimliğinin karşılığı olarak toprak sahibine toprağı işleyen(ki köylü olabilir, kapitalist işletmeci olabilir)tarafından ödenen kiradır. Bu toprak kirası genellikle parasal olarak ödenir. Çeşitli tipleri vardır. Geleneksel rantın dönüş-

müş devamı niteliğindeki tipinde, büyük toprak sahibinin toprağını kiralayan köylü ona parasal rant, yani kira öder.İkinci tip kapitalistleşme sürecinde yeni bir zengin köylü sınıfının belirmesiyle ilgilidir. Bu sınıf eski büyük toprak sahiplerinin topraklarını kiralar ve modern metotlarla işler, toprak karşılığında sahibine belirli bir kira öder. Üçüncü tip küçük köylülerin topraklarını zengin köylü veya büyük toprak sahibi kapitalist çiftçilerin kiralamasıdır, çünkü köylü modern araçlara sahip değildir. Dördüncü tip girift tarımsal yapılar ve kırdan kente göç ortamında köylünün kendi arasında toprak kiralamasıdır, örneğin kente göç eden toprağını köydeki akrabasına kiraya verebilir. Birinci tipte değer transferi eskisi gibi köylüden büyük toprak sahibine doğru iken, diğerlerinde değişik ve karmaşık bir değer transferi yapısı vardır.

Toprak rantı diğer üretim faktörü gelirleriyle bir bölüşüm ilişkisi içindedir. Modern ekonomide ücret, faiz/kar ve rant arasında bölüşüm mücadelesi söz konusudur.Toprak rantının değeri doğal bir tekel olmasından, sabit ve görece kıt bir kaynak olmasından kaynaklanır. Bu özellikleriyle toprak iki kategori gelir getirir:mutlak rant ve diferansiyel rant.

Mutlak rant toprağın minimal getirisi-dir.Toprağın ve toprak ürününün fiyatını en düşük verimli toprak belirler, mutlak rant en düşük verimli toprağın elde ettiği gelirdir. Niye en düşük verimli belirler? Çünkü toprak doğal bir tekeldir, artan nüfusa göre kıt kaynaktır(Malthus'un teorisi anımsansın), sınırlarına varılmıştır, kalabalıklaşan nüfus nedeniyle toprak ürünlerine büyük bir talep vardır. Diferansiyel rant ise daha verimli toprakların elde ettiği gelirdir. Piyasa fiyatını belirleyen en düşük verimli toprağın gelirine göre, diğer toprakların veriminin sağladığı ilave gelirlerdir.

Klasik iktisatçıların bir bölümü(öncelikle Ricardo ve Malthus)rant ve kar bölüşümün de, rantın avantajına hükmederler, çünkü rant doğal tekele dayanmaktadır, toprak kıt kaynaktır, gelişme sürecinde sınırlarına varılmıştır, en temel ihtiyaç olan gıda mallarına büyük talep vardır(üstelik nüfusun arttığı bir ortamda), yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla verimsiz topraklar işletmeye açılmıştır(azalan verimler yasası), dolayısıyla diferansiyel rant büyümektedir. Rant lehine gelişme karın payını hem doğrudan hem yiyecek fiyatları dolayısıyla azaltır. Sermayedarın işçilerine vereceği geçimlik ücret, rant yüksek olunca, yani yiyecek fiyatları yükselince daha fazla olacaktır. Rant kar-ücret bölüşümünü etkileyerek karın

Geleneksel
tarım
toplumunda
toprak
rantı
genel
olarak
toprak
sahibine
yapılan
ödemeyi
ifade
eder.
Feodal
Batı
sisteminde
bu toprak
sahibi
senyördür

payını düşürür. Kar haddi düşüncede ekonominin gelişmesinin tıkanacağı ileri sürülür. Rantın yükselişi kar haddini düşürdüğü gibi, ücretlerin satınalma gücünü de düşürür, çünkü yiyecek fiyatları artık yüksektir, ama belirli bir düzeye kadar düşürür, geçimlik düzeyin altına fazla inilemez.

Geleneksel tarım toplumunda toprağın üretimi, köylünün geçimlik masrafları ile toprak sahibine (senyör, devlet ve memuru...) yapılan doğrudan ödeme arasında paylaşılır. Ürün pazara çıkmaz, çıksa bile ikincildir, toprak sahibine ödeme yapıldıktan sonradır genellikle. Ödeme piyasa mekanizmalarınca değil, örfçe saptanmış ve iktidar, mülk sahiplerinin güç kapasitesince belirlenmiş bir şeydir, miktarı biraz pazar koşullarınca etkilense bile..

Modern kapitalist ekonomide ise daha karmaşık bir bölüşüm yapısı vardır. Başlıca altı kategori ayırıyoruz: tarım işçilerine yapılan ücret ödemesi, toprağa işleyenlere kalan pay(küçük üretici geliri, kiracı çiftçi payı, kiracı kapitalist karı), toprak sahibinin rantı (mutlak rant, diferansiyel rant). Bu kategoriler bu bölümün başında belirttiğimiz dört tip kiracılıkta ve toprağın sahibince işletilme şekillerinde(başlıca iki tip ayırıyoruz: büyük toprak sahibi ve zengin köylünün modern araçlarla kendi toprağını işlemesi ve bunun da alt-tipleri vardır) farklı biçimlenmeler içinde olacaktır.

Tarım ürünlerinin ve toprağın pazarda oluşturan fiyatı ne kadar yüksekse, rant o kadar yüksek olacaktır. Toprağın sabit kıt kaynak özelliği ve yiyecek miktarının fazla artırılmaması nedeniyle. Ancak teknolojik tarımın henüz pek gelişmemiş olduğu kapitalizmin ilk dönemiyle, günümüz gelişmiş ülkeleri arasında ayırım yapmak gerekir. Günümüzde teknolojik tarım(traktör, sulama, gübre, biyoteknolojiler)yiyecek kıtlığının aşılmasını sağlamaktadır. Batılı ülkelerin tarımsal üretim fazlası vardır. Tarımsal üretim değeri içinde sermaye payı da böylece artmaktadır toprağın payına göre... Bu durum rantiyenin değil, üreticinin(kapitalist ve ya küçük üretici) gelirinin artmasına yolaçar diyebiliriz, ama iki kategori küçük olsun büyük olsun sık sık çakışmaktadır(toprak sahibi aynı zamanda üretici çiftçidir).

Buna karşılık kapitalizmin ilk döneminde karla rant arasında bir yandan, kiracı köylü ile rant arasında diğer yandan ciddi bir bölüşüm çekişmesi vardır. Doğal bir tekel, kıt bir faktör olan toprağın kirası artma eğilimindedir. Zaten hızlı artan nüfus karşısında yiyecek miktarı da

azdır, yetmemektedir. Bu olguyu İngiltere gibi gelişmiş bir ülkede Corn Laws probleminde karla rant arasında bir çekişme olarak görürüz. Patronlar buğdayın ithalini serbest bırakıp yiyecek fiyatlarının düşmesini istemektedirler. 20.yüzyıl başlarında Asya'nın dünya pazarına yeni açılan geri, yarı-feodal ülkelerinde ise, toprağını kiralayıp geleneksel aletlerle işleyen köylülerin toprak ağasına ödediği kiranın arttığı gözlenmektedir, çünkü nüfus fazla ve toprak dardır, yiyecek talebi yüksektir, vd.

kentsel rant(kira, gayrimenkul)

Tarımsal-kırsal ekonomi artık geride kaldı, sanayi çağından sanayi-ötesi çağa geçiliyor. Kent nüfusu, tarım-dışı nüfus gelişmiş ülkelerde uzunca bir süredir büyük çoğunluğu oluşturuyor. Birçok az gelişmiş ülkede artık kentsel nüfus çoğunlukta, kırdan kente göç eski durağan kırsal yapıyı çözdü. Gerçekte bu durum toprak rantının önemini ortadan kaldırmıyor, çünkü kalabalık kent nüfusu yiyecek fiyatlarını, dolayısıyla rantı artırıcı etki yaratır. Ama aynı zamanda kentsel rantı yaratıyor, artırıyor.

Kentsel gayrimenkul ve kira sorunu uzunca bir süredir çok önemli bir rant kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Kentsel rantın kapsamında tarımsal üretimde kullanılmayan ve sınırlı nicelikte olan kent topraklarını ve sabit, görece kıt konumlar olarak gelir getiren, getirebilecek binaları, konutları düşünüyoruz. Kentsel rantın toprak rantından farkı, toprak gibi üretken bir kaynaktan gelmemesidir. Bir konum rantıdır. Ancak hizmet üretimi sağlama (konut, işyeri olarak) kapasitesini de unutmamak gerekir.

Kentsel rant hangi gelir türlerini kapsamaktadır? Biri kira geliridir. Binanın ve bölmelerin konut, işyeri olarak kiraya verilmesinden ele edilen gelirdir. Satılmıyorsa satıldığında getireceği değere bakılır rant potansiyelini ölçmek için. Aynı zamanda bir konum, bir kıt kaynak olarak zamanla kazandığı değerdir.

Kira geliri nüfusun hızla arttığı, yeterince konut bulunmayan ve kentsel mekanın dar olduğu koşullarda artmaktadır. Ekonomik büyüme sonucu işletmelerin sayıca büyük artışı da bunlara eklenir. Bu koşullarda konut kiralayanlar açısından, ücret ve küçük mülk sahibi gelirlerinin önemli bir bölümü kiraya gider ve bu pay giderek artar. İşletme karları açısından da aynı şey sözkonusudur, ama daha az ölçüde çünkü birçok işletme, özellikle büyükleri binalarının sahibidirler aynı zamanda. Ayrıca işlet-

Kentsel
rantın
toprak
rantından
farkı,
toprak
gibi
üretken
bir
kaynaktan
gelmemesidir.
Bir
konum
rantıdır

meler çalışanlarına yüksek kiralari ödeyebilmeleri için mecburen daha fazla ücret ödemek zorunda kalmaktadırlar. Bu da karın payını düşürürken kira gelirinin payını artırmaktadır.

Her yıl milyonlarla büyüyen konut açığından, astronomik kiralardan söz edilen Türkiye'de durum böyledir. Kira harcamaları hane gelirinin yüzde 20-30'unu aşmakta, yarısına ulaşabilmektedir. Yüksek kira orta sınıfı dar gelirli alana tıkamakta, yeni kuşakların katılımını önlemekte, geciktirmektedir. Az gelişmiş, gelişmekte olan ülkelerde kiralalar artmaktadır, gelir içinde kira payı yükselmektedir, çünkü nüfus hızlı artmaktadır, gelir düzeyi düşüktür. Ama dünyanın bütün kentsel bölgelerinde böyledir, gelişmiş ülkelerin metropol alanlarında arazi fiyatları, kiralalar çok yüksek düzeylere varmaktadır.

Ancak kira gelirlerini sınırlayan etmenler de vardır: konut mülkiyetinin yaygınlığı ve yapılması, az gelişmiş ülkelerde gecekondular gibi ucuz konut türlerinin varlığı, sosyal konutlar ve konut kredileri, kira miktarının yüksekselebilecek sınırı olması (kiracıların ödeme kapasitesi ve geçimlik sınır tarafından belirlenen), işletmeler açısından gayrimenkul mülkiyeti işletmelerde olunca kira rantı ve kar çıkışması...

Kentsel topraklar ve binalar konum rantlarıdır. Sağladıkları hizmet ve olanaklar kadar, kıt bir kaynağa sahip olunmasından kaynaklanmaktadır. Bunların rantı, kullanıldıklarında getirdikleri kira gelirinin yanısıra, kullanılsın kullanılsın satış fiyatıdır. Satılınca bu değer aktive edilir, satınalanların gelirlerinden transfer edilmiş olur. Satılmadığında ise potansiyel bir rant geliri olarak düşülür, kira değerinde reelize olur.

Kentsel toprak ve binalar kıt kaynak olduğundan değerleri artma temayülü gösterir. O halde bir de zamanla değer artışı faktörünü dikkate almalıyız. Zamanla değer artışının bir nedeni kentsel arazi ve konutun, binanın kıt kaynak olmasıdır, nüfusa, ihtiyaca göre kıt kaynak olmasıdır. Zamanla değer artışının başka etmenleri de vardır: Çevredeki ekonomik gelişme değer artırır (iskan, yeni bir ekonomik etkinlik...), devletsal müdahale de bu çerçevede ve bazan çıkar ilişkisi çerçevesinde değer artımına katkıda bulunur.

Türkiye'de bu konu epeyce tartışılmıştır. Olağanüstü değer artışlarından söz edilir. Ancak burada da bir arz-talep dengesi olduğu ve sanıldığı gibi gayrimenkul fiyatlarının piyasadaki satınalma gücünü çok aşan olağanüstü

artışlar sağlayamayacağı dikkate alınmalıdır, fakat karapara, kredi mekanizmaları, devletsal transferler alım gücünü epeyce arttırabilir.

Türkiye'de kentsel rant çerçevesinde düşünülmeli gereken bir olgu da müteahhittir. Müteahhitler kentsel apartmanlaşma sürecinde kat karşılığı arsa satınalmışlardır. Bu süreçten kim karlı çıkmıştır diye sorabiliriz: girişimci müteahhit mi (müteahhit karı), arsa sahibi (rant)? Ayrıca burada kategoriler karışmaktadır, çünkü bir bakış açısı müteahhitin bu metotla elde ettiği avantajı rant sayar, arsa sahibi rantiyeden çok müteahhite rant aktaran ve ya müteahhitte rantı paylaşan bir küçük mülk sahibi olarak görülür.

Gecekondular ise bir başka mekanizmadır. Yeni iskana açılan arazileri yerel otoriteler, devletinde desteğiyle, göz yummasıyla ele geçirilen çeşitli etkin gruplar buralarda konutlar yaparak, kiraya vererek yüksek rant elde edebilirler, çünkü arsayı ucuza, hatta bedava ya getirmişlerdir. Etkin grupların yanısıra bazı gecekondular ahalisi de ranttan yararlanmaktadır: clientelist bağlar sonucunda kendilerine tapu verilmesi böyle bir mekanizmadır. Ve burada her iki kanaldan da rant dağıtımında devlet-siyasetin rolü belirleyicidir: Hazine arazilerinin bedava, ucuz olarak ele geçirilmesi, yeni iskan edilen semte devlet hizmetlerinin getirilmesinin sağladığı değer artışı, tapu dağıtılması...

Türkiye'de gazete söylemlerinde, mimar ve mühendis odalarının (ve başka derneklerin de) söylemlerinde, kentsel rantın eleştirisi genişçe bir yer tutar. Bu eleştiri aynı zamanda kötü kentleşme sürecine yöneliktir. Kentsel rant genellikle az gelişmiş kapitalizmde önemli, sosydemokrat modelde ise önemsizdir. Güney Avrupa ülkelerinde clientelist ve mafyatik ilişkilerin hüküm sürdüğü geniş bir kentsel rant alanından söz edilmektedir. Buna karşılık, sosyal-demokrat modelin uygulandığı Kuzey ülkelerinde kentsel toprağın kamulaştırılması ve sosyal konutlar gibi önlemlerin kentsel rantı azalttığı ileri sürülmektedir. Az gelişmiş ülkelerde de Güney Avrupa ülkelerine benzer bir durum vardır. Bu ülkeler görece hızlı bir kentleşme süreci içindedirler, hızlı bir demografik büyümeye içindedirler, dolayısıyla konut talebi çok artmaktadır ve kiralalar, rantlar da... Ekonomik canlanma, büyüme ve kamu hizmetlerinin yayılması da talebi arttırarak değerlenme yaratarak rantı yükseltmektedir.

Kentsel rant az gelişmiş bir ekonomide ücret ve küçük mülk sahibi gelirlerini olduğu ka-

Sosyal-
demokrat
modelin
uygulandığı
"Kuzey
ülkelerinde
kentsel
toprağın
kamulaştırılması
ve
sosyal
konutlar
gibi
önlemlerin
kentsel
rantı
azalttığı
ileri
sürülmektedir

dar(yüksek kiralalar), kar haddini de düşürür, kardan kentsel rantı doğru transfer olur: işyeri için yüksek ücret ödenmesi, gayrimenkul alımına giden fonlar...Kar haddi düşük olunca, fonlarda kentsel rant getirici alanlara, gayrimenkul yatırımlarına gider. Bu da büyümeyi kısıtlayıcı bir faktördür.

Gayrimenkul kazançlar da kar olarak nitelenmektedir, gayrimenkullerin yüksek gelir getirmesi yüksek karlılık göstergesi olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla bir kavramsal sarahat gerekmektedir: üretici karı(sınai karlılık), ticari kar, gayrimenkul rantı üç ayrı kategori olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca gayrimenkul pavyındaki artış üretken yatırımları, dolayısıyla büyümeyi engellemektedir ve ister düzenli olsun ister düzensiz inşaat sektörü büyümenin en önemli lokomotiflerindendir. Ayrıca sık sık kentsel rant elde edenle kar hedefleyen işletmecici çakışır, çünkü zenginliğin sonucu gayrimenkulleri vardır ve orası daha avantajlı olduğu için gayrimenkule yatırım yapmıştır.

Kentsel rant lumpen bir gelişimin kaynağı olarak nitelenir. Fakat konuya başka bir açıdan da bakılabilir. Hızlı ekonomik büyüme iki alanda basınç yaratmaktadır. Genişleyen pazarda artan iş olanakları çok sayıda küçük iş adamı yaratmakta ve lumpen bir karlılık ortamına hayat vermektedir veya en azından böyle bir imaj yaratmaktadır. Kentsel rantta bu sürece katılmaktadır. Ama en azından bazı türleri böyle bir dengesiz gelişmeyi sınırlayıcı etki yaratabilir. Diğer yandan kentsel rant, orta dercede gelişme sendromu içine girmiş ülkelerde popüler gelirlerin yaratacağı basıncı yumuşatabilir, toplumsal mobilizasyonun kritik eşikleri aşmasını önleyebilir veya yavaşlatarak hazmedilmesini mümkün kılar.

doğal kaynaklar rantı ve çevre rantı:

Doğal kaynaklar rantı daha önce incelediğimiz toprak veriminin yanı sıra, petrol ve madenler, su ve orman gibi doğal kaynakların getirisini içerir. Çevre rantı ise dışsal ekonomiler diye de adlandırılır, çevresel olanaklardan yararlanmayı ifade eder, bu çevresel olanaklar doğal çevreden, devletsel katkıdan da kaynaklanabilir.

Rantı doğal bir tekelin getirisi, doğanın verdiği kaynakların getirisi olarak düşününce, salt toprağı tasavvur etmek yetmez. Yeraltı kaynakları da düşünmemiz gerekir. Petrol fiyatlarındaki yükselişten sonra, petrol rantından sözedilmeye başlanmıştır. Sanayi ve gün-

lük yaşamda çok kullanılan bir enerji kaynağı olan petrol yatakları bazı ülkelerde toplanmıştır ve bu ülkelerin oluşturduğu kartel petrolün rant potansiyelini değerlendirmiştir. Petrolün yüksek fiyatı nereden kaynaklanmaktadır sorusuna vereceğimiz yanıt, bu alanda farklı rant türlerini görmemizi sağlar. Bir etken emek, sermaye ve teknoloji faktörleriyle üretim etkinliğidir, üretim masraflarıdır; ileri teknoloji bir etkinlik olduğundan getirisi de yüksek olacaktır. Diğer etken piyasa koşullarıdır, petrol üreticilerinin kartel özelliğidir, kartel arasındaki rekabeti kaldırarak miktarı sınırlamakta, fiyatı yükseltmektedir. Petrol gelirinin öteki boyutu doğal bir zenginlik olmasıdır ve doğal kaynak olarak kısıtlıdır. Bizim anladığımız anlamda rant buradadır ve kartel rantının belirleyicisi, temeli olarak ikinci boyut içinde mevcuttur, ama kartel rantı ona indirgenemez.

Diğer yeraltı zenginlikleri için de aynı model kullanılabilir. Petrolde kartelin varlığı fiyatı yükseltmiştir, ancak petrol istisnaidir, çoğunlukla Üçüncü Dünya ülkelerinde toplanmış(ABD ve Rusya gibi büyük ülkelerin yanı sıra)madenlerin değerinin piyasada gelişmiş ülkelerin alıcı kartellerince düşürülmesi söz konusudur. Su ve orman içinde benzer bir muhasebe yapabiliriz. Su enerjisinden yararlanan santrallerin, sulamadan yararlanan tarım işletmelerinin gelirinde bir rant payı aramamız gerekir. Keza ormandan yapılan kesimlerden elde edilen gelirde doğal kaynak rantının payının yüksek olduğunu düşünmemiz gerekir.

Bir başka kategori ise çevre rantıdır (veya dışsal ekonomiler). Çevre koşullarının elverişliliği ekonomik etkinlikte bulunan işletmeler ve o çevrede yaşayan halk için bir rant olarak nitelenir. İki şekilde aktif kullanımın getirisi özellikle, aynı zamanda pasif yararlanmanın gözüken ve gözükmeyen katkısı. Çevre rantı salt doğanın verdiğini değil, insanlarca yaratılmış olanın katkısını da içerir. Bu açıdan sanayi ve hizmet işletmelerinin varlığı, ulaşım araçları ve iletişim araçları, devlet hizmetleri ve yatırımları belirtilebilir. Çevre kirliliğini de bu kapsamda düşünebiliriz: çevre kirliliğinden etkilenen bir hane ile etkilenmeyen bir hane arasındaki fark çevre rantı olarak düşünülebilir.Ya da bir doğal güzellikten yararlananla yararlanmayan arasındaki fark.

Çevre rantı ve dışsal ekonomileri tümüyle rant kavramı kapsamında düşünmek, daha doğrusu toprak rantı, kentsel rant ve hatta doğal kaynaklar rantı ile birlikte ele almak biraz

Genişleyen
pazarda
artan
iş olanakları
çok
sayıda
küçük
iş adamı
yaratmakta
ve
lumpen
bir karlılık
ortamına
hayat
vermektedir

alanı fazla genişletmek olur. Dolayısıyla bunu ayrı bir kategori olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

rant ekonomisi ve diğer gelir türleri

a) Rant ekonomisinden söz edildiğinde genellikle, rant kavramı emek gelirleri ve normal kar dışında çok geniş bir gelir türleri yelpazesini tanımlamak için kullanılmaktadır. Yapısal dengesizlik, ekonomik bozukluk ve anormalite durumuyla, egemenlik ve konumun sağladığı ekonomik ve politik güçle bağlantılandırılmaktadır. Normal-dışı dalgalanmalar ve devre-dışı etkinlikler de rant kaynağıdır. Normalin üstünde ve aşırı kazançlar rant olarak nitelenmektedir. Böylece toprak rantı, kentsel rant ve doğal kaynaklar rantının sınırları büyük ölçüde aşılmaktadır.

Rant ekonomisi bozuklu, egemenlik, devre-dışılık, normal üstünlük kriterleri kadar, gerilikle de ilişkili görülür. Rant ekonomisi geri, az gelişmiş, kronik kriz içindeki ekonomilere özgü bir durum olarak tanımlanır. Ama gelişmiş ekonomik bağlamlarda da rant ekonomisi türleri vardır: ulusal ve uluslararası piyasalarda tekeller, petroldeki gibi karteller...

b) Rant eleştirilen bir kazanç türüdür. Gerçek ilk dört anlamda (toprak, kentsel, doğal kaynaklar ve çevre), gerek daha çok olmak üzere rant ekonomisi dediğimiz geniş anlamda. Aşırı bir kazanç türü olarak nitelenebilmekte veya aşırı ölçülere varma tehlikesine dikkat çekilmektedir. Ücrete, hatta kara göre haksız bir kazanç türü olarak görülür, hatta faize göre de olumsuz nitelenir. Etkinliği sorgulanır, hazır koynma, hazır yiyicilikle özdeş tutulur.

Bu üç nitelemenin (aşırı, haksız, etkin olmayan) gerekçelerini biraz açalım. Çünkü doğal bir kaynağa bazı kişilerce sahip çıkılması kabul edilemez. Ekonomideki denge bozukluklarının, sabit çıkılması kabul edilemez. Ekonomideki denge bozukluklarının, sabit konumların ve egemenliğin sonucudur. Doğal tekel kıt kaynaktır ve bir konumdan, egemenlikten kaynaklandığı için artma temayülü gösterir ve diğer gelirleri yutabilir. Çünkü kendisini elde edenlerin üretken bir etkinliğinin eseri değildir, hazır konuculuktur. Çoğu kez rahat ve iyi bir gelir olarak lükse gider, israf olur, ekonomiyi geliştirerek yatırımlara yönelmez, gelişmenin motoru karın azalmasına yol açar ve işgücünün maliyetini yükseltir, satın alma gücünü düşürür. Rant ve rant ekonomisine yöneltilen eleştirilerin önemli bir bölümünü sıraladık böylece.

c) Buna karşılık, ücret ve küçük üretici geliri emeğe, çalışmaya dayandığı ve genellikle düşük olduğu, ancak geçimlik düzeye erişebildiği için gerekli, olumlu, haklı ve az görülür. Ama ayırımın hayati noktası kar ve vergi ile rant arasındaki ilişkidir.

Marxist yaklaşım karı da rant gibi bir sömürü olarak niteler ve tek haklı ve üretken faktör olarak emeği, ücreti görür. Devletin sınıfsal niteliği nedeniyle, vergi de sömürünün bir bileşenidir.

Rant ise doğal tekelden, özellikle topraktan gelen gelirdir, feodaliteye özgü ve kapitalizme geçiş sürecine özgü şekillerini inceler. Tümünde birlikte ekonomik artığı oluşturur (rant, kar, vergi), ücret ve diğer emek gelirlerine göre...

d) Bir başka yaklaşım rantın meşruluğunu sorgularken, karı ve vergiyi olumlu görmektir. Kar girişimci ve organizatör olarak sermayedar gelindir. Ekonomik gelişmede motor işlevi gören riskin, risk almanın ve yüksek derecede uzmanlaşmış bilginin (üretim faktörlerini birleştiren ve yöneten organizatör) karşılığıdır. Aynı zamanda sabit sermaye / mülkiyetin, işe yatırılan parasal sermayenin ve teknolojinin karşılığıdır. Rant hazır yiyiciliğe giderken, karın yeniden ekonomiye enjekte olup, yatırımları artırıp gelişmeyi hızlandırdığı öne sürülür. Ancak karşıt bir görüş israf edilme ve yatırıma değil de lüks tüketime yönelme açısından rantla kar arasında fazla fark olmadığını ileri sürebilir.

Arada bir yaklaşım, çok fazla olmasa da bazı önemli farklar olduğunu ve karın daha verimli ve haklı bir kazanç olduğunu savunur. Daha önemlisi kar türleri arasında ayırım yapılır. Sermayenin faizi olarak kar, lüzumsuz aracı işlevlerin getirdiği kar, tefeci karı, spekülasyon karı, tekelci kar haksız sayılırken ve israfı yol açtığı, ekonomik ve sosyal huzursuzluklara neden olduğu ileri sürülürken, üretken etkinlikten gelen kar, lüks tüketime giden, israf edilen değil yatırıma giden ve gelişmeyi hızlandıran kar olumlu nitelenmektedir. Diğer yandan serbest rekabet koşullarında elde edilen kar olumlu olarak nitelenirken, serbest rekabetin ihlali, tekelci ve ya bozuk piyasalar aşırı ve yararsız kar ortamı olarak değerlendirilir. Ve olumsuz nitelenen kar türleri, aşırı karlar rantla özdeşleşir, rant ekonomisi olarak tanımlanır.

e) Vergi ise özel kişilerin, bu arada özel çıkarını güden mülk ve iş sahiplerinin gelirinin bir bölümünün kamu çıkarını gözetken devlete aktarılması olarak düşünülebilir. Özel kişilerin kendi tüketimlerine harcayacakları geliri, devlet

Rant ekonomisi geri, az gelişmiş, kronik kriz içindeki ekonomilere özgü bir durum olarak tanımlanır

kamu çıkarı için etkinliklere, gelişmeye yönelik yatırımlara yöneltecek, sosyal harcamalar vasıtasıyla düşük gelirli kesimlere aktaracak bir aktör olarak görülür. Batı'da sosyal ve keynesyen devlet modeli, ulusçu devletçi reformcu model, sosyalist model böyle bir yaklaşımı temsil ederler, temsil eder görülürler. Az gelişmiş ülkelerde artıran devletçi kullanımı rantıye toprak sahibi kesimin ağırlığına, yabancı devletlerin egemenliğine, aracı etkinliklere, lumpen gelişmeye karşı, kamu ve halk yararına, kalkınmayı sağlayıcı bir yol olarak nitelenir.

Ama gerek gelişmiş ülkelerde gerek az gelişmiş ülkelerde devletin bürokratik hantallığı ve israfçılığı da eleştirilir ters yönden. Özel sektörcü bir yaklaşım (son yıllarda neo-liberalizm) karı olumlu görüp vergilerin azaltılmasını ister, çünkü vergiler girişimciliği, ekonomik dinamizmi tıkamakta, devamlı büyüyen devletin lüzumsuz harcamalarına gidip israf edilmektedir. Oysa devletçi yaklaşım karın ve rantın özel ellerde israf olduğunu, lükse, spekülasyona, gereksiz yatırımlara gittiğini belirtip verginin artırılmasını ve devletin vergi geliriyle yatırımcı bir işlev görmesini istemektedir.

Bir başka yaklaşım ise marxist sınıfsal yaklaşımdır ve devletin sömürücü olduğunu, egemen güçlere yakınlığını saptayan çeşitli eleştirel görüşlerdir. Vergi bu yaklaşımlara göre kamu yararına kullanılmaktadır, egemen güçlerin çıkarları için kullanılmaktadır. Bizatihi devlet egemen güçlerin en önemlisi olarak görülebilir. Kar ve rant gibi o da sömürü niteliği taşır. Marxizm bu durumu yapısal bir özellik olarak saptarken, bazı eleştirel görüşler bunu yerleşik bir suistimal ekonomisi olarak, bazı başkaları ise baskıcı bir devlet sistemi olarak tasavvur ederler, devletin suistimalciliğine ve baskıcı metodlarla aşırı vergi toplamasına karşı halk ve sivil toplum içindeki etkin dinamik unsurlar savunulur.

f) Her halükarda rant kar ve vergiye göre, daha olumsuz değerlendirilen bir gelir türüdür. Ancak bu olumsuz değerlendirme türüne göre değişir. Bir doğal rant daha olumlu görülür, bir egemenlik rantı ve ya bozuk işleyiş rantı, rant olarak nitelenen aşırı, normal-dışı karlar ise daha olumsuz.

Rantı olumlu değerlendiren yaklaşımlar da vardır. Doğal kaynakların korunmasını sağladığı, yanlış ve verimsiz kullanılmasını engellediği gerekçesiyle. Kültürel kapital birikimine katkıda bulunduğu saviyle. Ortaçağ Batısı'nın ve diğer tarımsal uygarlıkların gelişiminde rant

gelirinin katkısının belirleyici rolünden söz edebiliriz. Piyasaları regüle edici etkiside gerekçe olarak belirtilebilir. Aşırı hareketli bir piyasa ortamına karşı konum rantlarının durgunlaştırıcı, dengeleyici etkisinden, popüler gelirlerin basıncını yumuşatıcı etkisinden gibi.

klasik ranttan rant ekonomisinin değişik türlerine...

Rant ekonomisi geniş bir alanı kaplamaktadır. Üç ana alan ayırd ediyoruz: klasik rant alanı, ara alan, yaygın rant ekonomisi alanı içindeki değişik türleri ayırdetmemiz gerekir.

a) Klasik rant alanı: Doğal tekel durumunu ifade eder. Toprak, toprağın karşılığında elde edilen gelirdir. Belki toprak gibi diğer doğal kaynakların rantını da bu kategori içinde düşünebiliriz. Ama rant üzerine eski tartışmalar toprak rantıyla ilgilidir, dolayısıyla burayla sınırlı tutuyoruz klasik alanı.

b) Ara rantlar alanı: Doğal bir tekel olmasa da sabit bir mülkiyetten ve avantajdan kaynaklanan gelirleri ifade eder. Kentsel rant (kira, gayrimenkul...) bu kapsamda yer alır. Kentsel rantın yanı sıra, doğal kaynaklar rantını da bu kapsamda düşünüyoruz. Dar anlamda rant kategorisini burada kapatıp diğerlerini (çevre rantını ve rant ekonomisi denilen çeşitli biçimleri) yayrı gelir türleri olarak incelememiz daha kesin bir metottur, dolayısıyla daha doğrudur.

c) Rant ekonomisi daha geniş bir kavramdır. Rant ekonomisinin pazarlarda ve toplumsal ilişkilerde egemenlik ve konumların sağladığı, yapısal dengesizlikler ve bozuklukların yarattığı, geriliklerden kaynaklanan, normal-dışı dalgalanmalar ve devre-dışı etkinliklerden kaynaklanan extra - gelirleri, normal -dışı veya üstü karları, kazançları kapsadığını belirtmiştik. Bu saydıklarımızın herbirini ayrı bir öge olarak düşünebiliriz, ama sık sık çakışır, ayrıca normal-dışı veya üstü kazanç çoğuna, hepsine atfedilen ortak bir özelliiktir.

d) Rant ekonomisini iki normaliteden önemli ölçüde sapmalar sayesinde elde edilen gelirler, avantajlar olarak da tanımlayabiliriz. Birinci normalitede pazar ekonomisi koşullarıdır. Diğer yaklaşıma göreyse normalite, örgütlü ve dengeli gelişmiş bir ekonomiyi ifade eder. Rant bu iki mantığın dışında elde edilen gelirlerdir. Rantın miktarı söz konusu önemli sapmalar olmasaydı, edinilecek gelirden daha fazla olan gelirlerdir bu durumda. Üstelik bu iki mantık, normalite aralarında gelişir.

Rantı olumlu değerlendiren yaklaşımlar da vardır. Doğal kaynakların korunmasını sağladığı, yanlış ve verimsiz kullanılmasını engellediği gerekçesiyle

Birinci mantiğa göre, rantın miktarı pazar ekonomisi koşulları olsaydı, işleseydi (yani yapısal dengesizlikler, egemenlik konumları, gerilikler olmasaydı) edinilecek gelirden fazla olan gelirdir. Bundan öteye serbest pazarda oluşacak denge fiyatlarını aşan değerlerdir ranta diyebiliriz, fakat bu durumda rantın sınırlarını genişletmiş oluruz. Pazar koşullarından fazlasına ulaşma klasik ve ara rantlar için de geçerlidir. Doğal kaynakların, toprağın sahipliğini tümüyle serbest rekabeti bozan bir egemenlik konumu olarak niteleyebiliriz, ama doğal tekeller kaynaklar da pazar süreçlerine tabidirler (arz ve talepleri, fiyatları artar, azalır).

İki mantığın, normalitenin birbiriyle karşıt olabileceğini belirtmiştik. Pazar mekanizmalarının sağladığı extra avantajlar vardır. Karşıt yaklaşım bunları rant sayar, örgütlü ve dengeli ekonomi perspektifiyle. Ayrıca Pazar dengelelerini aşan, bozan denilen bir çok kazanç, aslında pazarın şu ya da bu işleyiş şeklinin doğal sonucu olarak da değerlendirilebilir.

e) Bir başka yaklaşım rant ekonomisini diğer gelir türlerine göre konumlandırarak tanımlayabilir. Rant = Emek gelirleri ile kar ve vergi dışındaki gelirler, veya Rant = Emek gelirleri ile normal kar ve normal vergi dışındaki gelirler. Bu durumda normali aşan kar ve vergiler rant sayılacaktır. Ayrıca normali saptama diye bir sorun vardır, normalin eşiği ve yapısı değişik kriterlere, mantıklara göre değişik olacaktır.

f) Rant ekonomisi belirli değer yargıları ile tanımlanır. Bir bakış açısıyla rantı belirli bir külfet(emek gibi) ve yeteneğe (nitelik gibi, girişimcilik ve organizatörlüğün geliri olarak kar gibi) dayanmayan veya külfet ve yeteneğin hakettiğinin üstündeki gelirler olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım haksız kazanç ifadesiyle çakışabilir. Yakın bir tanım bazı avantajlardan, kabası avantajlardan yararlanma, yeterli bir karşılık vermeden yararlanma olabilir. Bu avantajlar, avantajlar çevre rantı gibi temiz ve doğal gözükken bir alandan suistimal gibi kirlili ve normal olmayan bir alana kadar uzanır.

Bir başka bakış açısıyla rantı, ekonomiye katkısı olmayan (katkısı olamayanların elde ettiği, katkıya yönelik olamayan, israf edilen) kazançlar olarak tanımlayabiliriz. Bu katkısızlık üretken – olmayan etkinliklerle çakıştırılabilir. Katkısızlık israf niteliğiyle de bir görülebilir. Rant gelişmeye yaramayan ve kar gibi etkin olmayan bir gelir türü olarak görülebilir. Ve vergi gibi kamu yararına olamayan bir gelir türü olarak da...

Yine değişik bir bakış açısıyla, rant sosyal dengelerle çelişen, bazı kesimlerin elde ettiği yüksek kazançlar olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda normal kara, normal emek-dışı gelire eklenen ilave bir gelir gibi gözükmetedir. Öteki yüzü çoğunluğun düşük geliridir.

g) Rantı kapitalizm-öncesi bir kategori, kapitalizme geçiş sürecine ve az gelişmiş kapitalizme özgü bir kategori olarak görme eğilimi de yaygındır. Saf kapitalizm ücret-kar ikiliğiyle tanımlanır. Toprak rantı en çok feodalizme özgü bir gelir olarak nitelenir, gelişmiş kapitalizmde kaybolurken, az gelişmiş kapitalizm ve geçiş sürecinde varlığını sürdürür.

Kentsel rant gibi ara rantlar az gelişmiş kapitalizmde yüksek düzeye varır, görüşü yaygındır (ama gelişmişlerde de astronomik rakamlara varan kentsel gayrimenkul fiyatları ve kiralardan söz ediliyor). Egemenlik ve konum rantları, pazar mekanizmalarındaki bozukluklar ve bunlardan kaynaklanan normal-üstü gelirler de az gelişmiş kapitalizme atfedilir (ama gelişmiş kapitalizmde de tekel rantları vardır).

Belirtilen rantlarda aşırı kazançlar elde edilir gelişmiş kapitalizme. Haksız kazanç (külfet ve yeteneğe dayanmayan) buralarda yaygındır, sosyal dengeler gözetilmez, büyük eşitsizlikler oluşur. Aynı zamanda üretken –olamayan, israfçı, etkin- olamayan ve gelişmeye katkıda bulunmayan kazançların az gelişmiş kapitalizmde çok daha fazla bulunduğu saptanır. Yatırımcı değil de lüks tüketimci, kaynakların dışarı transfer edildiği, üretken-olmayan yatırımların egemen olduğu bir az gelişmiş kapitalizm imajı vardır.

rant ekonomisinin başlıca alanları

Bu bölümde rant ekonomisinin çeşitli tipleri ampirik bir bakış açısıyla gözden geçirilecektir. Bu gözden geçirme rant ekonomisinin sistematik bir tablosunu kurmaya yöneliktir, ama bunu tam anlamıyla gerçekleştirmiş sayılamaz. Aynı zamanda her bir normal-dışılığın veya üstülüğün rant sayılamayacağını belirtelim; bu saptama rant ekonomisi kapsamında ele alınan kategorilerin tümü için geçerli olabilir, dolayısıyla rant ekonomisi kavramını tümüyle yadsınamaz söz konusu olabilir.

Burada sadece rant ekonomisi diye nitelenen etkinlikleri belirli gruplar halinde sıralayacağız. Başlıca şu grupları saptıyoruz: asıl üç-dört rant tipinde normal-üstü kazançlar; yapısal dengesizlikler, piyasa bozuklukları ve dalgalanmalar extra-gelirleri; geri kapitalist yapı-

Rantı
kapitalizm-
öncesi
bir kategori,
kapitalizme
geçiş
sürecine
ve
az gelişmiş
kapitalizme
özgü
bir kategori
olarak
görme
eğilimi de
yaygındır

da bütünleşme yetersizliği ve aracılık gelirleri; ekonomik ve ekonomi –dışı egemenlik ve konum rantları; devletsal rantlar; banka ve kredi sistemi rantları; tekeller, oligopolistik rantlar; işgücü ve sosyal alanlarında rantlar.

a) Daha önce incelediğimiz toprak rantı, kentsel rant, doğal kaynak rantı ve çevre rantında iki seviye vardır: normal rant ve normal-üstü rant. Piyasa koşulları nedeniyle söz konusu rantlar normalin üstüne çıkabilir. Örneğin tarımsal fiyatların piyasadaki talebin yüksekliği ve başka nedenlerle normalin üstüne çıkması toprak rantını da normalin üstüne çıkarır (hatta fiyat artışı tümüyle ranta gidebilir). Tarımda ve kentte insan gücü fazlası aynı miktarda toprak ve konut için kiracılık talebini yükseltir, bu durum toprak rantının, kentsel rantın normalin üstüne çıkmasına neden olur.

Piyasa koşullarının yanı sıra, egemenlikler ve müdahaleler de bu dört alanda rantın normal düzeyinin üstüne çıkmasına yol açar. Örneğin devletin değerlendirici girişimleri, yatırımları bazı kentsel rantları çok yükseltmektedir. Bu alanlarda egemen konumlara sahip olanlar elde ettikleri rantları normalin üstüne yükseltebilmektedirler. Keza yapısal dengesizlikler, bozukluklar da toprak rantının, kentsel rantın ve diğer ikisinin normalin üstüne çıkmasına yol açmaktadır.

Kesin bir normallik eşiği saptayabilir miyiz? Biraz güç olur herhalde. Kullanılan kriterlere göre değişik olacaktır. Eğilimleri saptayabiliriz: bazı koşullarda rant normal düzeyinde oluşmakta, hatta inmektedir, buna karşın bazı koşullarda yükselmektedir; sorun bu durumda koşulların analizi olacaktır.

b) Rant ekonomisinin bir alanı yapısal dengesizlikler, pazar mekanizmalarındaki bozukluklar, çarpıklıklar ve dalgalanmalardan elde edilen normal-dışı, normal-üstü gelirlerdir.

Bunun bir tipi illegal girişimler ve çeşitli fırsatçılıklardır. Bu tip içinde dış ticaretteki illegal girişimler bir alandır. Zararlı, yasak maddelerin, paraların ticaretinden elde edilen kaçakçılık rantı bu çerçevede yer alır. Özellikle korumacı dış ticaret rejiminde kaçakçılığın kapsamı genişler, dolayısıyla kaçakçılık sayılan bazı işlemlerin normal pazar koşulları olduğu iddia edilebilir, ama bu durumda da kaçakçılık rantı olacaktır, çünkü yasaklı masrafları, risk gelirleri artırır.

İlegal girişimler içinde bir başka grup piyasalardaki kıtlıklardan, dalgalanmalardan kaynaklanan veya böyle bir durum yaratılarak

elde edilen spekülasyon gelirleri, karaborsa gelirleridir. İlegal girişimlerde üçüncü bir grup çeşitli hile ve üçkağıt gelirleridir. İş yaşamında yapılan hilelerden kaynaklanan extra-gelirler rant olarak nitelendirilebilmektedir. İlegal girişimler için kullanılan iki kapsayıcı kavramı da belirtelim: yealtı ekonomisi ve karapara. Fakat bunların sınırları yukarıda saydıklarımızdan daha geniştir.

Kriz koşullarında çeşitli ekonomik devrelerde elde edilen extra-gelirler de rant olarak nitelenebilir. Azgelişmiş ülkelerde kronik ekonomik ve sosyal kriz hali vardır. Kronik krizin çeşitli boyutları rant olarak adlandırılabilen fazla kazançlara, gelir akılarına neden olmaktadır. Bu bakımdan örneğin enflasyonun yarattığı aşırı kazançları, normal dağılımı değiştiren ve gelir dağılımını bozan etkilerini belirtiriz. Kamu açığı ve iç borçlanma da böyle bir etkiye sahiptir. Düşük kapasite kullanımı da öyledir. Ekonomik krizin yanı sıra eski sosyal yapıların çözülmesi sürecinde yaşanan sosyal krizin **değişik boyutları** rant yaratıcı olmaktadır. Örneğin **demografik** ranttan, kırsal işgücü fazlası ve göç rantından, kamu hizmetleri ve yetersizliği **rantından**, sosyal mobilite rantlarından söz edebiliriz.

Rekabetçi koşullarda ve rekabetçi – olmayan koşullarda (özellikle bu ikinci halde) piyasada tutunamayan şirketlerin tasfiyesi sürecinde, bunları ele geçirenlerin, görece ucuza ele geçirenlerin elde ettiği extra – gelir de rant olarak nitelenebilir. Şirketler dünyasının ötesine geçerek, küçük işletmeler ve köylüleri de dahil ederek genel olarak bütün mülkiyet yapısı değişimi ve mülksüzleşme süreci gelirlerini “kendine özgü bir rant” sayabiliriz.

Normal-üstü, aşırı karlar rant olarak adlandırılmaktadır birçok durumda. Bir ortalama kar haddi vardır, bir de onu aşan durumlar, onu aşanların belirli sınırların ötesine geçmesi durumunda böyle bir adlandırma yapılmaktadır. Ancak bunda da üç ayrı durum arasında ayırım yapmak gerekir: geri kapitalist, rekabetçi kapitalist, tekeller kapitalist. Rant terimi daha çok ilkiyle ilgili kullanılmaktadır. Marxist analize göre, klasik rekabetçi kapitalist mekanizmada işletme düzeyinde artık-değer oranı ile pazarda geçerli ortalama kar haddi arasındaki fark, bazı işletmelerin yüksek kar elde etmesini sağlamaktadır. Söz konusu firmalar daha ucuza daha fazla üretim yapabilenlerdir, çünkü teknolojisi ileridir, işgücü ucuzdur, maliyeti düşüktür. Pazar fiyatı herkes için aynı iken o, daha fazla ve daha ucuza üretim yapı-

**Kronik
krizin
çeşitli
boyutları
rant
olarak
adlandırılabilen
fazla
kazançlara,
gelir
akılarına
neden
olmaktadır**

bildiğinden piyasa ortalamasından daha fazla kar elde edebilecektir. Bu durum tekeli modern bir kapitalizme de özgü olabilir: piyasada egemen olduğu, daha ucuza mal edebildiği için tekeli firma fazla kar elde eder.

Geri bir ekonomik yapıda, geri kapitalizmde maliyetleri azaltarak veya fiyatları yükselterek ortalama kar haddini aşmanın çeşitli yöntemleri vardır. İşgücünün ucuzlaştırılması ve bağımlılaştırılması bir örnektir. Çünkü işgücü arzı fazladır, toplumsal ilişkiler prekapitalist bağımlılaştırıcı niteliktedir. Güvencesiz, güvenliksiz iş koşulları maliyeti azaltabilir, kötü üretim koşulları ve uzun çalışma saatleri, emek- yoğun teknoloji ucuzlatabilir. Yiyecek gibi temel ihtiyaç mallarının pazarda talep esnekliği olmadığından ve yoksul halkın gelirinin büyük kısmı yiyeceğe gittiğinden burada yüksek toplam kar elde edilebilir. Buna karşılık bir çok mal lüks sayılıp pahalıya satılmaktadır, bunlarda rant olarak nitelenebilecek bir aşırı kazanç kaynağıdır. Keza alıcıların borçlandırılıp bağımlılaştırılması ve kendilerine yüksek fiyat uygulanması da...

Fiyat dalgalanmaları sayesinde elde edilen önemli miktarda gelirlerin bir bölümüne de rant denebilir. Göreli fiyat sistemindeki anormallikler de rant kaynağı olarak görülebilir. Bazı şeylerin ucuz, bazılarının çok pahalı olması gibi, reel kriterlere göre (maliyetine göre örneğin) pahalı olacak bir şeyin ucuz, ucuz olacak bir şeyin pahalı olması gibi. Kartel, damping gibi piyasaya yapılan müdahaleler, borsalar da bazı oynamalar da rant kaynağı olarak düşünülebilir.

Birikirim (thasaurisation) gelirlerini de rant olarak niteleyebiliriz. Değerli metal, mücevherat birikirim ve bunların yüksek değer kazanmaları sonucunda elde edilen extra-gelir rant olarak tasavvur edilebilir.

c) Pazardaki bozukluklar, çarpıklıklar gibi bütünleşmemiş bir pazar ve böyle bir pazarın gerektirdiği çok sayıda aracı etkinlikler de geri bir ekonominin, geri kapitalizmin göstergesidir. Nitekim daha önce belirttiğimiz gibi, rant kapitalizm – öncesini ve geri kapitalizme özgü bir gelir türü, ekonomik olarak görülür, kar ve ücret ise normal kapitalizme özgü.

Prekapitalizmden (kapitalizm-öncesi ilişkilerden) kapitalizme geçiş sürecinde, bu geçişin tıkandığı az gelişmiş yapılarda ulusal pazar henüz bütünleşmemiştir, bütünleşme eksik, aksak ve çarpıktır. Bazı yerlerde kıt olan mallar pahalıya satılır. Yörelere arasında, kentle kır

arasında, semtler arasında fiyat farkları mühimdir. Buradan kaynaklanan tüm ilave pahalılıklar rant olarak nitelenebilir.

Bütünleşmiş pazarda aracı etkinlikler fazla olacaktır. Aynı mal her yörede bir başka aracıdan geçecektir. Bilinmeyen alanlara, piyasalara, yörelere giriş aracılarına başvurmayı daha fazla gerektirecektir. Yüksek aracı karları rant ekonomisi göstergesi sayılabilir. Özellikle toplam miktar olarak, yoksa birim kar haddi fazla yüksek olamayabilir, çünkü fazla aracı vardır. Yüksek aracı karları aracı halkaların fazlalığından olduğu kadar, yerel, sektöryel konumlar, egemenliklerden de kaynaklanır.

Daha ileri giden bir yaklaşım, tüm aracı etkinliklerini, tüm ticareti üretken almadıkları için rant ekonomisi kapsamında düşünebilir ve olumsuz niteleyebilir, örneğin Ortaçağ toplumlarında egemen ekonomik anlayış ticareti olumsuz nitelerdi, ama toprak rantını olumlu görürdü (yani olumsuzlama rahta karşı değildi o çağda). Piyasa ekonomisinin revaçta olduğu, sanayiden çok hizmetler sektörünün önem kazandığı 20.yüzyıl ikinci yarısı, sonları koşullarında aracı etkinliklere karşı olumsuz yaklaşım zayıflamıştır.

Aracı etkinliklerle birlikte ve onunla iç içe geçmiş şekilde rant ve olumsuz anlamda rant kaynağı sayılan bir durum, bağımlılıklardır. Bütünleşmiş pazar, geri kapitalist ekonominin bir başka göstergesi köylünün pazarla doğru ilişkişinin zayıflığıdır, tefeciye ve aracıya bağımlılığıdır. Bu bağımlılıktan kaynaklanan extra gelir de bir rant ekonomisi kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Toprak rantıyla birlikte, tarımda prekapitalizmden kapitalizme geçiş koşullarının hüküm sürdüğünün göstergesi sayılmaktadır.

d) Rantı pazardaki, ekonomi içindeki egemenlik konumlarının sonucu ve pazara, ekonomiye dışsal müdahalelerin sonucu olarak da düşünebiliriz. Yani rantı pazardan değil, otoriteden, iktidardan kaynaklanan bir gelir olarak tanımlayabiliriz ve bu otoriteler hem ekonomik hem ekonomi-dışı olabilir.

Bu bağlamda üç egemen ve müdahaleci güç ayrı olarak incelenecektir: devlet, tekeller, banka ve kredi sistemi. Bu üçlünün egemenlik rantı, müdahale rantı ve bunlardan kaynaklanan türev rantlar hem geri kapitalist ekonomide bulunur hem gelişmiş kapitalist ekonomide.

Bir başka egemenlik konumu türü tabandaki etkin güçlerdir. Tabanı iki düzeyde düşünebiliriz: yerel olarak ve özgül piyasalar olarak

Fiyat dalgalanmaları sayesinde elde edilen önemli miktarda gelirlerin bir bölümüne de rant denebilir

(falanca yöredeki, filanca malın piyasasındaki). Gelişmekte olan bir ülkede kırsal yörelerde, taşrada etki güçler bir gruptur. Buralarda tarımsal, ticari ve diğer etkinliklerde güçlü konumu olanlar için eşraf gibi kapsayıcı bir terim kullanılmaktadır. Kentlerde ve kırlarda ekonomik gelişme sürecinin yarattığı iş çevreleri paralel bir gruptur, öncekiyle önemli ölçüde çakışır. Metropol kentlere bayilik, aracılık yapanlar vardır, iş pazarının genişleme sürecinin yarattığı çok sayıda ticari etkinliğe girenler vardır. Taşra kenti, kasaba, kent varoşu, gecekondular iş çevrelerinden sözedilmektedir. Yeraltı ekonomisi yani gelişme eksenlerinin en önemlilerindendir.

Egemen konumları nedeniyle bunlara değer transferi olur. Normal limitleri aşan ölçüde bir değer transferinden söz edilir birçok durumda, aynı zamanda kentsel rant alanında faaldirler. Bu nedenle rant ekonomisi kapsamında düşünülürler. Bu rant veya normal-üstü kazanç değişik yönlerden gelir: tüketiciler ve kitleden, aracı etkinliklerde üreticilerden, köylülerden, aynı zamanda onlara bağlı iş görücülerden ve zayıf konumdaki rakiplerinden.

Diğer tür ekonomi dışı otorite konumlarının sağladığı ranttır. Bunlardan biri geleneksel otoritelerdir. Aşiret reisleri, kabile yöneticilerine yapılan ödemeler, hediyeler; dinsel otoritelere (şeyhler gibi) yapılan ödemeler, hediyeler... Bu ikiliyi sadece otoritenin değil, geleneksel kültürel ilişkiler ve onların sağladığı meşruiyetin sonucu olarak da görmeliyiz. Zor kullanma kapasiteleri sayesinde haraç kaldıranlar, avanta alanlar bir başka gruptur. Korkulduğu için veya güvenlik sağlasınlar diye kendilerine haraç, avanta verilir. Konumları sayesinde bazı yetkileri olanlar, bazı işleri yapanlar suistimal geliri elde edebilirler, suistimal gelirini bir konum rantı türü olarak niteleyebiliriz.

Konum rantının tek kaynağı suistimal değildir, normal avantajlar da konum rantı kapsamına girebilir: konuma sağlanan olanaklar, yoğun ekonomik etkinliğin, statünün sağladığı avantajlar, zincirleme başka alanlarda avantajlar sağlanması. Belirli kurumların toplumda önemli işlevler görmesi, oralara resmi olandan başka ve ortalamanın üzerinde ekstra gelir aktarılmasına yol açar, dolayısıyla bir eğitim rantı, askeri rant, polis-güvenlik rantı, sağlık rantı, kamu hizmetleri rantından, vd. sözedebiliriz.

Bazı hizmetlerin ve gelirlerin dağıtılmasında aracılık yapan clientelist patronların bu sayede her iki taraftan (veren, alan) sağladıkları gelirler, avantajlar rant kapsamında düşünülebilir. Bu clientelist patronlar eşraftan, iş çevrelerinden ol-

duğu gibi, devlet ve siyasal parti makinalarından da olabilirler. Köylülerle, yeni kentleşen kesimlerle, yörelerle merkezi devlet arasında bağ kurarlar, onlara hizmet, gelir, yatırım sağlanmasına aracılık yaparlar. Karşılığında gelir elde ettikler gibi, kitlenin istedikleri şekilde hareket etmesini sağlarlar (örneğin oy tercihinde).

e) Rant ekonomisinin bir kaynağı da devletin egemenlik konumu ve gerçekleştirdiği transferlerdir. Bir rant kaynağı devletin üretici, yatırımcı, kreditor, hizmet dağıtıcı rolleridir. Bazı girdileri ucuza satması, bunları kullanan özel işletmeler için rant olarak değerlendirilir. Devletin dağıttığı destekler, ucuz kredi olanakları da rant olarak nitelenebilir. Devlet ihalelerinin, işlerinin selektif dağıtımı ve normalin (piyasa normalinin) üstünde gelir getirmesi de rant olarak görülebilir. Devletin yaptığı altyapı yatırımlarının, kurduğu işletmelerin, dağıttığı hizmetlerin sağladıkları avantajlar da rant kapsamında ele alınabilir.

Devletin ekonomik müdahaleciliği de rant kaynağıdır. Devlet müdahaleleri sonucunda yaratılan bir çok ekstra gelir rant olarak düşünülebiliriz: bazı malların fiyatlarını yükseltmesi veya azaltması (sübvansiyon, narh), döviz kurlarını yüksek ya da düşük belirlemesi, faiz haddini yüksek ya da düşük belirlemesi, iç borçlanma yoluyla bazı kesimlere yüksek gelir sağlaması... Bu müdahalelerden avantajlı çıkanlar rant geliri elde etmiş sayılabilirler.

Devletin müdahalelerinin yarattığı gelirleri iki ya da üç mantıkla rant olarak adlandırabiliriz. Bazı kişilere, kesimlere belirgin avantajlar sağladığı için (dar anlam), pazar ekonomisinin sağlayacağı dağılımdaki değeri aşan hallerde. Bunlara bir de sosyal devletin yeniden-dağıtımcılığını ekleyebiliriz. Devletin rant yaratıcı kapasitesini salt bazı güçlü ekonomik kesimler lehine yarattığı gelir transferi olarak değil, devlet ve mensuplarının geliri ve popüler dağıtım içinde düşünebiliriz.

Devlet mensuplarının konumları sayesinde elde ettiği ekstra-gelirler rant olarak nitelenebilir. Bu ekstra gelirler az önce d) 'de konum rantları çerçevesinde değinmiştik, uç örneği suistimaldir. Devletle yakın ilişkileri olanların, bu ilişkileri sayesinde sağladıkları da rant kapsamına alınmaktadır. Yine az önce sözünü ettiğimiz clientelist gelirler bu çerçevede düşünülebilir, devletin kayıracı dağıtım da keza. Bu ikili az gelişmiş, gelişmekte olan ülkelerde önemli bir ağırlık taşır.

Vergi kaçaklarını bir rant kaynağı olarak düşünmek mümkündür. Zengin kesimlere, ka-

Konumları
sayesinde
bazı
yetkileri
olanlar,
bazı
işleri
yapanlar
suistimal
geliri
elde
edebilirler,
suistimal
gelirini
bir konu
rantı
türü
olarak
niteleyebiliriz

yırılan kesimlere aktarılan bir rant... Ama tersine devletin topladığı vergileri de rant olarak niteleyebiliriz. Geniş anlamda, piyasa mekanizmasının dışına çıkıldığı için. En azından fazla vergi ve çarçur edilen vergi olumsuz anlamda rant ekonomisi kapsamında düşünülür, aynı vergi kaçakları gibi. Bunlar aşırı ve lüzumsuz olarak nitelenen devlet harcamalarını karşılar. Ayrıca verginin büyükçe bir bölümü yukarıda belirtilen mekanizmalarla kayırılan kategorilere aktarılır. Savaş harcamalarını, askeri harcamaları da rant bakış açısıyla değerlendirebiliriz.

Devletin yeniden-dağıtıcı etkinlikleri popüler ranta da yol açabilir. Devletin bazı popüler kesimlere verdiği desteği böyle niteleyebiliriz. Tarımsal destekleme, devlet hizmetleri, sosyal harcamalar ve yatırımlar, iş yaratımı ve istihdam, clientelist avantajlar bu kapsamda düşünülebilir.

f) Banka sistemi ve kredi mekanizmaları da rant ekonomisi kapsamında düşünülebilir. Bankaların tasarruf sahibine karşı egemenlik konumu banka lehine bir ranttır, örneğin küçük tasarruf sahibine tasarrufları karşılığında düşük faiz verilmesi. Bankaların piyasaya, firmalara göre egemenlik konumu da rant kaynağıdır: yüksek faiz ve kar şeklinde. Yaygınlaşan ve yüksek maliyetli bir banka sistemi extra bankacılık gelirine ihtiyaç duyar, bunu da banka rantı kapsamında düşünebiliriz.

Bankanın kendisi rant elde ettiği gibi, başkalarına da rant sağlar. Bankaların selektif, kayırıcı kredi dağıtımı bu kredilerden yararlananlar için normal kazancın üstünde bir gelirdir. Rantın bir kaynağı zor yararlanma hakkıdır (kredi kıtlığı), diğeri faizde denge fiyatından şu ya da bu yönde sapılarak yaratılan gelir farkıdır (yararlanan ister banka olsun ister müşteri ve tasarruf sahibi, içinde bir kesim). Bankanın aracı etkinliği eğer kaynakları üretken olmayan kesimlere aktarıyorsa ranttan söz edilir (ve üretici kesimleri yeterince desteklemiyor, pahalı krediye mahkum ediyorsa da). Banka kredilerinin dağıtımında aracı işlev görenler de rant elde ediyor sayılabilir.

İç borçlanma gelirleri de rant kapsamında ele alınabilir. Rantiye bir orta ve üst tabakanın yüksek gelir elde etmesini sağladığı için, kurumsal aktörlere gelir transferi sağladığı için. Ancak banka rantından yararlanan kitle pek kalabalık değildir, az gelişmiş ülkelerde hele çok azdır, dar bir zengin sınıfa sınırlanır, gelişmiş ülkelerde böyle bir orta sınıf bulunabilir.

Banka sistemi dışındaki kredi mekanizmaları da rant olarak düşünülebilir. Yüksek tefeci faizleri öyledir. Faiz sermayenin geliri olarak nitelenir bölüşüm modellerinde. Karla birlikte ele alınır: sınai ya da ticari girişimin geliri kar, parasermayenin kredi piyasasında değerlendirilmesinin geliri faizdir. Fakat kar ekonomik etkinliğe dayanır (üretken veya ticari), faiz ise rant gibi pasif bir gelirdir (doğal tekellerin, konumların, kıt kaynakların rantı ve değerlendirilmek için başkalarına verilen paranın da faizi). O halde bütün faiz gelirlerini banka kanalıyla olsun, dışında olsun geniş anlamda rant ekonomisi kapsamında düşünebiliriz. Aynı zamanda faizi tümüyle haksız bir kazanç olarak niteleyen bir yaklaşım da vardır ve epeyce taraftara sahiptir.

g) Rant kavramının kullanıldığı bir başka durum piyasalardaki tekeli, oligopolcü konumlarıdır. Tekelci, oligopolcü konumlar serbest rekabet koşullarında elde edilebilecek kardan daha fazlasını sağlar. İşte bu fazlaya tekeli rant denir. Tekelci, oligopolcü piyasalar geri kalmış ekonomilerden çok gelişmiş ülkelere özgüdür, bu ülkeler tekeli kapitalist ekonomiler olarak nitelenirler.

Tekelci-oligopolcü pazarların çeşitli türleri vardır. Bir kere satıcı tekeli olduğu gibi, alıcı tekeli de vardır. Her ikisinde de fiyat belirlemeyle extra-kar elde edilir, buna da tekeli rant denir. Bağımlı, taşeron firmalar vardır, bunlardan kaynak transferi yapılır. Tekelci, oligopolcü konum bir üründe, bir sektörde, yerel ekonomide, ulusal ekonomide ve uluslararası ekonomide olabilir. Tek bir firma olabilir, daha çok az sayıda firma olur, bunların arasında rekabet ve / veya anlaşma olabilir.

Yerel düzeydeki tekeli konumları gelişmiş ülkelerde de vardır, ama az gelişmiş ülkelerde de vardır ama az gelişmiş ülkelerde daha belirgindirler. Az gelişmiş ekonomide yerel düzeyde ulusal pazarla ilişkileri kontrol eden gruplar vardır. Ulusal düzeydeki büyük şirketlerin temsilciliklerini alırlar, gerek yöre içinde gerek yörenin dış ilişkilerinde ki tekeli, güçlü konumları sayesinde, normal karın üzerinde ilave rant elde ederler. Ancak yerel tekelden çok ulusal tekeli önemlidir, bazen yerel grup sadece ulusal tekellere bağlı uzantıdır.

Birçok ülkede devlet bazı ekonomik etkinliklerde tekeli konumundadır. Bu konumundan tekeli rantları edinme olanağı vardır. Ülkenin dış ekonomik ilişkileri de tekeli rant kaynağıdır: yabancı firmaların acentası, uzantısı bazı firmaların karlı dış ticaret ilişkilerinde tekeli

Devletin
rant
yaratıcı
kapasitesini
salt
bazı
güçlü
ekonomik
kesimler
ehine
yaratığı
gelir
transferi
olarak
değil,
devlet ve
mensuplarının
geliri ve
popüler
dağıtım
içinde
düşünebiliriz

konumları , yatırım yapan yabancı firmanın tek-
kelci konumu, teknolojik rant, devletin ithalat
ihracat destekleri, döviz kuru politikası avan-
tajları, gümrük duvarları gibi kanallarla ekstra,
nisbeten yüksek gelirler elde edilebilir.

Dışarıya kaynak transferini de rant kavra-
mıyla düşünebiliriz: yabancı yatırımların yük-
sek karları ve kar transferleri, teknolojik rant,
eşitsiz ticari mübadele (yerli ürünlerin düşük,
yabancı ürünlerin yüksek fiyatları), borçlanma
faizleri, yerli firmaların ve kişilerin dışarıya
kaynak kaçırmaları, döviz karborsası...

Tekelci rantlar dünya piyasalarında da
vardır. Dünyada çoğu sektörde beş-on çok
büyük firma arasında oligopolistik bir rekabet
ve anlaşma vardır. Birçok hammadde alıcı
ve satıcı karteller vardır, fiyat ve miktar belirle-
yerek tekelci kar elde edebilmektedirler.

h) İşgücünün normalin ötesinde ucuzluğu
da bir extra- gelir olarak rant ekonomisi kap-
samında görülebilir. Geçimlik düzey altı ücret-
ler aşır kar elde edilmesini sağlar, ki az geliş-
miş ülkelerde durum genellikle böyledir. Top-
rak kiralari da aynı mantıkla düşünülebilir ve
kiracının payının normalin altına düşmesi ge-
çimlik altı ücret gibi değerlendirilebilir. Geçimlik
altı düzeye düşüşün nedenleri işgücünün de-
mografik büyüme, kırdan göç, yoksullaşma
yüzünden fazla olması, iş ve toprak miktarının
ise buna karşılık sınırlı ve kıt olmasıdır.

Aynı iş için büyük ücret farkları olması da
bir rant olarak değerlendirilebilir. Nitelikli işgücü
rantı ve mesleki rantlardan sözedebiliriz. Nite-
kim nitelikli işgücünün kıt olduğu az gelişmiş ül-
kelerde bu durum ücret farklarının yüksekliğin-
de görülmektedir. Mesleki gizler, hileler, karışık-
lıklar rant kaynağıdır, meslek sahiplerine işler
normalin üstünde ya da ülke rayiçlerine göre
yüksek fiyatlara yaptırılır. Cehaletin yol açtığı is-
raf da bir rant, negatif rant olarak düşünülebilir.

Genel bir kavram olarak gerilik rantların-
dan sözedebiliriz. Geri ülkelerin koşulları bazı
extra gelirler elde edilmesini sağlamaktadır.
İşgücü bolluğu bunların bir tanesidir, bütünleş-
memiş pazar, aracı halklar, finansman zorluğu
ve diğerlerini belirtmiştik.

Sosyal bir bakış açısıyla gerekli bazı har-
camaların asgariye indirilip kişisel avantaj
alanlarına kaynak aktarılması bir başka kanal-
dır. Eğitim, sağlık ve diğer sosyal harcamaların
düşük olması, yatırımların, temel yatırımların
ihmal edilmesi öyledir. Çıktılar düzeyinde lüks
tüketimin yüksek olması rant ekonomisi gös-
tergesidir. Tüketimde ve yatırımda israf yine

böyle bir göstergedir. Çevre rantı kapsamında
çevrenin tahrip edilmesini de düşünmeliyiz.

Siyasal, kurumsal, kültürel konumlar da
rant kaynağı olmaktadır. Kurumsal rantlardan
daha önce de söz etmiştik. İktidar kapasitesi
sayesinde edinilen ekstra gelirleri siyasal rant,
geleneksel kültürel ilişkilerden kaynaklanan
ekstra gelirleri kültürel rant sayabiliriz.

sonuç

Sonuç olarak çok geniş bir rant ekonomisi
kavramına ulaşıyoruz. Kesinlik kaygısı taşıyan
bir yaklaşım rantın kapsamının fazla genişletil-
mesini, sayılan rant kategorilerinin ayrı türler
olarak incelenmesini gerektirir. Sadece klasik
rantı (ki toprak rantıyla sınırlı tutuyoruz) veya
sadece klasik rantla ara rantlar alanını (kentsel
rant ve doğal kaynaklar rantını) rant kavramı
kapsamında düşünebiliriz. Çevre rantını ve
rant ekonomisi denilen geniş alanı ayrı olarak
ele almamız gerekir. Bu sonuncusu birbirinden
farklı birçok tipi kapsamaktadır, tipleri de ayrı
olarak düşünmemiz gerekir, bütün olarak dü-
şündüğümüz gibi. Rant ekonomisi alanını aynı
zamanda, ekonomi tipine göre de ayrı değer-
lendirmeliyiz. Rant ekonomisinin yaygınlığı ge-
çiş süreci toplumlarına, az gelişmiş kapitalizme
özgü bir durum olarak düşünülebilir. Ama reka-
betçi kapitalizmde de gelişmiş teknelci kapita-
lizmde de kendine özgü rant tipleri vardır. Az-
gelişmiş ekonomi, geçiş ekonomisi içinde de
erken tip ile, gelişmekte olan tip (20. yüzyılın
ikinci yarısında az gelişmişliğin gelişmesi süre-
ci) ayırımı yapmamız gerekir. İkinci tipte klasik
toprak rantının görece önemi azalırken, kentsel
rant ve rant ekonomisi alanı genişlemektedir.

Rant diye adlandırdığımız ayrı inceleme
kategorilerini şöyle sıralıyoruz: 1. toprak rantı
(geleneksel, modern) ki klasik rant alanıdır, 2.
kentsel rant (kira, gayrimenkul, ...) , 3. doğal
kaynaklar rantı (bu ikisi ara rant alanını oluşturu-
r), 4. çevre rantı. Bundan sonrakiler rant eko-
nomisi denilen alanın değişik türleridir. İlk üçlü
az gelişmiş yapılara özgüdür daha çok. Sonraki
dörtlü ise hem az gelişmiş ekonomilerde hem
gelişmiş ekonomilerde farklı biçimlerde de olsa
vardır. Sıralayalım: 5. yapısal dengesizlikler,
pazar ekonomisinde bozukluklar, çarpıklıklar,
6. bütünleşmemiş pazar ve aracı etkinlikler, 7.
egemenlik ve konum rantları, koşutu bağımlı-
lıklar (bu arada clientelism), 8. devlet etkinlikle-
ri, müdahalelerinden kaynaklanan rantlar, 9.
banka ve kredi sistemi rantları, 10. tekel, oligo-
pol rantları, 11. işgücü ve sosyal sektör rantla-

İşgücünün
normalin
ötesinde
ucuzluğu da
bir ekstra-
gelir
olarak
rant
ekonomisi
kapsamında
görülebilir.
Geçimlik
düzey
altı
ücretler
aşırı
kar
elde
edilmesini
sağlar

rı, 12. bütün bunlarda görülen ortak bir özellik olarak ekstra, normal-üstü ve dışı kazançlar (koşut olarak aşırı kar sorunsalı). Rantın daha geniş tanımları da verilebilir: serbest pazar normal dağılımı dışında tüm gelirler; hazırca konuculuk, israf niteliğinde ve çeşitli değer yargıları ile olumsuz görülen tüm kazançlar.

Rantı her olumsuzluğu kapsayan bir sepet olarak görmemek gerekir. Belirtilen kategorilerin ayrı ayrı ve gruplaştırılarak, ekonomik yapı tiplerine göre ayrı değerlendirilerek incelenmesi bu nedenle gereklidir. Rantla aşırı, ekstra gelir, kazanç, normal dışı ve normal üstü kazancın eşanlamlı görülebildiğini belirmiştik. Bu noktada normalite ile normal üstü ve dışının sınırlarını saptamak gerekir. Eşikleri maddi sınırlar ve farklı ilişki türleri olarak belirlemek gerekir. Ancak böyle bir belirlemenin pek kolay olmadığını, hatta bazen olanaksız olduğunu da düşünmek gerekir.

Önemli bir problem rantla karı birbirinden ayırmaktır. Karı pazar mekanizmalarında (üre-

tım, mübadele ...) edinilen kazanç, rantı doğal tekel, konumdan ve başka egemenlikler, konumlarından kaynaklanan gelir olarak düşünebiliriz. Ama bu ayırımı kesin değildir, çünkü Pazar mekanizmaları ve egemenlikler – konumlar iç içedir. Veya rant ekonomisini analiz ettiğimizde, üretim ve mübadeledeki normal karı aşan tüm durumlar ve mekanizmaları rant diye adlandırabiliriz. Ama burada da normal gözükmeyenin normalitesi diye bir durum var. Bazı ekstra kar ve gelir olanakları pazar dengesinin dışına çıkılmasının sonucu mu, yoksa pazarın, pazardaki eşitsiz ilişkiler ve güç dengelerinin normal sonucu mu?

Konuyu aydınlatmak için şu sorulara yanıt aramak gerekir: emekle emek-dışı gelirler arasındaki paylaşım nasıldır? Emek-dışı gelirler arasında karla rant arasındaki paylaşım nasıldır? Normal kar eşikleri nasıl aşılmaktadır, normal kara göre ne ölçüdedir ve bunları rant sayabilir miyiz? Rant ekonomisi dediğimiz geniş alan ekonomide hangi ağırlığa sahiptir?

Normalite ile
normal
üstü ve
dışının
sınırların
saptamak
gerekir.
Eşikleri
maddi
sınırlar ve
farklı
ilişki
türleri
olarak
belirlemek
gerekir

kaynakça:

(1) Geleneksel ve Modern toprak rantları üzerine:

Marksist iktisatta ve klasik iktisatta toprak rantı konusunda ekonomik düşünce tarihlerini kaynak gösterebiliriz: Henri Denis, Ekonomik Doktrinler Tarihi (çevirisi İstanbul 1974); Mehmet Selik, İktisadi Düşünce Tarihi. (İstanbul 1974) ve başkaları. Marksist ekonomi politik kitapları diğer bir kaynaktır: Academie des Sciences de l'URSS, Manuel d'Economie Politique (1956) ve başkaları.

Tarım sorunu üzerine bazı marksizan incelemeleri belirtiriz: Samir Amin, L'Imperialisme et le developpement inegal, (Paris 1976); Michel Gutelman, Structures et reformes agraires, (Paris 1974); Journal of Pesant Studies 'da, New Left Review 'da yayınlanmış çeşitli makaleler.

Türkiye'de feodalizm – kapitalizm tartışmalarını ve tarımsal yapılar üzerine çok sayıda yapıtı belirtmek gerekir. Örneğin Korkut Boratav, Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm (Ankara 1980), Asya Tipi üretim tarzı tartışmaları ve Osmanlı toplumu incelemeleri de. Örneğin Seyfettin Gürsel, La transition d'une formation tributaire a une formation peripherique (Paris 1979)

Batı'da feodalizmden kapitalizme geçiş ve 19.yüzyıl kapitalizmi üzerine tartışmaları ve tarihsel incelemeleri de kaynak gösterebiliriz. Sweezy, Dobb ve diğerleri, Feodalizmden kapitalizme geçiş (çevirisi 1970); Lee Huberman, Feodal toplumdan yirminci yüzyıla (çevirisi İstanbul 1993). Sömürge dönemi ve sonrası Üçüncü Dünya toplumlarında sosyal düzen (özellikle tarımsal yapılar) üzerine çalışmaları da unutmamak gerekir: Çin, Hindistan, Güneydoğu Asya, Mısır, Orta-doğu, Latin Amerika ve diğerleri üzerine yapıtlar.

(2) Kentsel rant ve doğal kaynaklar rantı üzerine :

Kentsel rant konusunda gazetelerde birçok araştırma ve yazı dizisi yayınlanmıştır. Bir diğer kaynak mimar ve mühendis odalarının yayınlarıdır. Bir başkası Türkiye'nin sosyo – ekonomik düzeni, kentleşme ve konut sorunu üzerine yapıtlardır. Bu konuda Gölge Adam gazetesinde hazırladığım iki araştırma sayfasını da belirteyim: Konut sorunu (8.9.1987), Evsizin derdi kira sorunu (22.3.1988).

Üçüncü Dünya'da kentsel sorun ve rant üzerine Fransızca Le Monde yayınlarında çıkan çeşitli yazıları belirtebiliriz. Üç derlemeyi de kaynak olarak göstereceğiz: L'Etat du Tiers-Monde (Paris 1989); Cles pour une nouvelle strategie du developpement (Paris 198); Eisesnstadt, Lemarchand, Clientelism, patronage and development (Londra 1981).

Doğal kaynaklar rantı hakkında özellikle petrol kriziyle ilgili yerli-yabancı gazete ve dergilerde yayınlanan yazıları belirtiriz.

(3) Rant ekonomisi üzerine:

Ranta karşı eleştirel bir yaklaşım gazete ve dergilerin yazılarında görülmektedir. Krizin görünümünden ve nedenlerinden biri olarak ele alınmaktadır rant. Rantın eleştirisiyle azgelişmişliğin eleştirisi arasında örtüşmeler çoktur. Azgelişmişliğin incelenmesi ve eleştirisi konusunda Samir Amin'in Eşitsiz Gelişimi'ni kaynak gösterebiliriz. (çevirisi İstanbul 1991). Rant ve diğer gelir türleri hakkında değerlendirmeler ekonomik ve sosyal düşünce tarihi yapıtlarında yer alır. Aynı zamanda ekonomi ve sosyal politika ders kitaplarında da...

Rant ekonomisi kapsamında ele alınan gelir türleri üzerine gazetelerin ekonomi sayfalarında çok sayıda yazıya rastlanabilir. Bu konuda eski bir inceleme Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk'un Milliyet'te yayınlanan makalesidir. (). Mustafa Sönmez'in Türkiye'de Gelir Eşitsizliği (İstanbul 1991) ve başka çalışmaları, Yakup Kepenek'in Türkiye Ekonomisi (Ankara 1987), A.Savaş Akar'ın Alternatif Büyüme Stratejisi (İstanbul 1988) ve çeşitli yazıları, Korkut Boratav'ın Türkiye İktisat Tarihi 1908- 1985 (İstanbul 1988) ve başka çalışmaları belirtilebilecek kaynaklardır. Ayrıca kriz üzerine genişçe bir yer tutan yazını (kitaplar, makaleler, gazete yazıları), Türkiye'nin sosyo- ekonomik düzeni üzerine eski yapıtları (Avcıoğlu, Yerasimos, Kongar, Beşikçi gibi,) yeni derlemeleri, ansiklopedik çalışmaları sayabiliriz.

“kamu yönetiminde yeniden yapılanma” üzerine notlar...

Türkiye'nin yönetiminde reform talepleri ve buna ilişkin tasarılar, raporlar, projeler, çalışmalar çok uzun zamandır bitmeyen bir gündem konusu. Ancak siyasal iktidarlar açısından en kararlı stratejik yaklaşımın bugünlerde gerçekleştirilebilir olduğu bir süreç tanıklık ediliyor. Toplumsal politik sistemin belirleyici iç dinamikleri yanında dış dinamikleri olarak; AB ile yaklaşan ilişkiler, ortaklık belgeleri ve ilerleme raporlarının gerekleri, küresel mali kuruluşların yönlendirici reçeteleri bu süreçte keşismektedir. Böylece değişim yönündeki siyasal kararlılık, muktedirler yönünden tam desteklenmektedir.

Bu yazı, kamu yönetiminde yeniden yapılanmayı konu alan ve T.C. Başbakanlık yayınları olarak hazırlatılarak kamuoyuna sunulan üç kitap¹ ve bunlara ilişkin akademik, bürokratik ve örgütlü toplumsal kesimlerin eleştirileri üzerinde bir değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla, çalışma öncelikle buraya kadar gelen noktada ortaya konulan tartışmalar üzerinde küçük bazı tesbitlerde bulunmayı zorunlu kılıyor. Bu tesbitler, aynı zamanda, yapılacak genel değerlendirmenin yaklaşım çerçevesini de belirleyecektir.

-I-

Ortaya konulan tasarılar ve onlara yönelik eleştirilerde kamu yönetiminin varlık sebebi ve asli işlevi olan “kamu hizmeti”nin gerçekleştirme alanı olarak “devlet” ve “piyasa” ikilemi sunulmaktadır. Kamu hizmeti kavramında “kamu”nun devletten de öte “toplum”a tekabül eden temel dayanağı ve anlam bütünlüğü görmezden gelinmektedir². Toplumun özneleştiği bir kamusal boyutunda, toplum – yönetim – ekonomi ilişkilerinin sorgulanarak çözümlenmeye çalışıldığı üçüncü bir tartışma alanının geliştirilmesi gereklidir.

Tasarılarda yer alan düzenlemelerin yürürlükteki anayasaya aykırılığı tartışmalarda sıkça vurgulanmaktadır³. Kendisi meşruiyet sorunu yaşayan bir anayasa varolan sistemi korumak adına birincil savunma mekanizmasına dönüştürülmektedir. Değerlendirme kriterleri böyle olunca “kötünün iyisini seçmenin”

ötesine alternatif geliştirmenin yolları baştan daraltılmaktadır.

Merkez ve yerel yönetimler arasında yeni ve radikal bir işbölümü örgütleyerek yerele ağırlık veren tasarıya yöneltilen ve yaygın kabul gören eleştirilerden biri de, bu değişimin üniter devlete yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Federal sistemlerdeki eyalet yönetimlerine benzetilen yeni il özel idare örgütlenmesinin devletin bütünlüğünü bozucu bir durum sergilediği ileri sürülmektedir⁴. Oysa, merkezi idarenin yerelle paylaştığı, federal sisteme yol açacak yasama yetkisi değil sadece icrai yetkidir.

Tasarı kamu yönetiminde yeniden yapılanmayı konu alırken ‘yeni kamu yönetimi’ anlayışına ait kavramsal dili kullanmaktadır. Bu dil hukuk ve siyasetin belirleyici olduğu geleneksel kamu yönetimi anlayışının yerine ekonomizmin dilini hakim kılmaktadır. Müşteri, verimlilik, etkinlik, rekabet, performans gibi sözcükler tasarıda ve gerekçelerinde yaygın kullanım bulmaktadır. Bunun karşısında tasarımı eleştirenler ise ilgili metinlerde geleneksel Türk kamu yönetiminin zafiyetlerini en iyi ifade eden “merkeziyetçilik” ve “vesayet” kavramlarının arayışı içindedirler. Hatta bu eleştirilerin hem bürokrasiden hem de akademik çevrelerden gelen, artan baskısı, tasarımı hazırlayanlar tarafından değerlendirilerek ilgili ilgisiz alt başlıklar altında “devletin bütünlüğü” vurgusu yapılmaya ve kendi içinde belirsizlikler taşıyan sorunlu vesayet düzenlemelerinde bulunulmaya başlanmıştır.⁵

-II-

Sokaktaki sıradan insanından, siyasetçisine, emekçiden, işverene, uygulayıcılardan, teorisyenlerine kadar herkesin, her kesimin ortak kabulü Türkiye’de yönetimin ‘sorunlu’ olduğu fikridir. Bu sorun öncelikle “kapalılıktan” kaynaklanmaktadır. Kapalılık; siyasi alanda partizanlık ve yozlaşma, mali alanda yolsuzluk ve bütçe açıkları, idarede ise hukuksuz ve keyfi yönetimi olağan hale getirmiştir. İkinci sorun kaynağı ise, hem devletin iç kurumsal hiyerarşisi hem de siyasal rejimin görünürdeki hiyerarşisi hem de her ikisinin toplumla olan iliş-

Adalet B.
Alada*

Kamu
hizmeti
kavramında
kamunun
devletten de
öte
topluma
tekabül
eden
temel
dayanağı
ve anlam
bütünlüğü
görmezden
gelinmektedir

* İstanbul
Üniversitesi
Siyasal Bilgiler
Fakültesi

kilerinin güvensizlik üzerine kurulu olmasıdır. Ortaya çıkan kapalı devre modelde yönetim, yapması gereken sorumlulukları yerine getirememekte, sürekli reform ya da yeniden yapılanma konusunu gündemde tutarak içinde bulunduğu meşruiyet krizini aşmaya çalışmaktadır. Bu kabul edilmelidir ve çıkış yöntemi olarak, mevcut 'devlet' ve 'piyasa' ikileminden uzak toplumun özneleştirildiği daha geniş bir "kamu" anlayışından hareket edebilen ve tüm bileşenlerin katılımına, ortak aklına açık çözümleyici tartışma zeminleri yaratılmalıdır.

İncelemeye aldığımız kamu yönetiminde yeniden yapılanma tasarılarına hakim olan düşünsel yaklaşımın nedensel kaynakları şöyle açıklanabilir ; Batıda II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve gelişen refah devleti politikaları ve uygulamaları, kamu yönetiminin devasa genişlemesini, kolektif sorumluluk ve kamusal yarar düşüncesinin gelişmesini sağlarken toplum – devlet – piyasa ilişkileri bağlamında görece dengeli ve özellikle piyasaya dönük dizginleyici yöntemlerin uygulanabildiği sonuçlar yaratmıştı. Soğuk savaşın sona ermesi, reel sosyalizmin çöküşü serbest pazar ekonomisinin, piyasanın yeniden belirleyici olabileceği bir yeniden yapılanma sürecinin olanaklarını hazırladı. Yeni sermaye birikim modelleri, yeni üretim organizasyonları ve emek süreçlerinde esneklik stratejileri yeni dönemin yapısal dönüşüm araçları oldu⁶.

Diğer yandan ; refah devleti politikaları ve sonuçlarına yönelik liberal eleştiri 1960'lı yıllardan itibaren iyice geliştirilen Kamu Tercihi Kuramında ifadesini bulmuştur. Siyaset kurumunun, ekonomi biliminin yöntemleri ile incelenmesini öneren Kamu Tercihi Kuramı, kamu yönetiminde yer alan bürokratların diğer tüm insanlar gibi bireysel yararlarından hareket ettiklerini ileri sürerek kamusal hizmetlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesinde 'kamu yararı' kavramı yerine "özel çıkar" kavramına başvurulma gereğine vurgu yapar. Dolayısıyla, özel sektör yönetiminde bulunması gerekli anlayış ve yöntem kamu yönetiminde yer almalıdır⁷.

Sonuç olarak, "yeni sağ" politikalar olarak somutlaşan hakim yeni kamu yönetimi anlayışı; devletin küçülmesini, kamusal sorumluluk alanının daraltılmasını, kısaca, düzenleyici – teknik devletin gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Böyle bir yapıya geçiş, ideolojik düzlemde hegemonik bir söylemi de gerektirmektedir ki, bu da, dayanağını "küreselleşme", "bilgi çağı" ve "hızlı değişim"de bulmaktadır. İşte bu bağlamda Türkiye'ye bakıldığında

1980'li yıllarda iktisadi – ticari alanda başlatılan liberalizasyon çalışmaları hukuki ve idari sonuçlarını gecikerek (!) gerçekleştirme arefesinde⁸. Yeniden yapılanmanın gerekçelerinde kamu yönetiminde 21. Yüzyıl vizyonu olarak, ekonomi ve yönetim teorisindeki değişimlere vurgu yapılarak Refah Devleti yerine Düzenleyici Devlet , klasik bürokratik yönetimden, farklı bir ussallık içinde esnek yönetime geçiş gereklilikleri açıklanmaktadır⁹. Kamu hizmetini gerçekleştiren dinamik unsurlar olarak, teknolojinin olanaklarını en iyi biçimde kullanabilecek, bilgi toplumunun ihtiyaçlarına en iyi cevap verebilecek ve sivil toplum birliğinde çalışacak piyasa aktörleri / özel sektör gösterilmektedir¹⁰.

Burada gerekçelendirilen tüm argümanlar tersinden okunabilir. Karşı sorular geliştirilebilir. Ekonomi ve yönetim teorisi, kapitalizmin, merkez ülkelerinde yaşanan sistemik bunalımlarına cevaben uyarlanmakta olup, az gelişmiş ülke yapılarına ideolojik – politik zorunlu bir tercih olarak dayatılmaktadır. Örneğin, Türkiye gerçeğinde Weberyen bürokrasi modeli tüketilmiş midir? Bu modelin diğer batı ülke örneklerindeki uygulamalarında ortaya çıkan "hukuk devleti" olgusu Türkiye'de ne durumdadır? Toplumun gelişme dinamiği önünde yol açıcılığı ya da sınırlayıcılığı ile belirleyici ve bu bağlamda da derin bir tarihsel sorumluluğu olan Türkiye "bürokrasisinin", "demokrasi" ile sorunu vardır. Bu durum bürokrasi sözcüğünün "memur", "kırtasiyecilik" karşılığında halk nazarında sahip olduğu olumsuz anlamlarla birleşince ortaya çıkan tepkisel durum yeni ideolojik hegemonyanın etkinliğini kolaylaştırmaktadır. Oysa, Weberyen bürokrasisinin olması gereken üstünlüklerinden biri özellikle soyutlayıcı, kişiler üstü niteliği olup, bu nitelik demokrasinin eşitlik anlayışının tamamlayıcısıdır¹¹.

Türkiye'nin modernleşme sürecinde; merkezileşme (bürokratikleşme) yönündeki gelişimler siyasal katılım (demokratikleşme) yönündeki gelişmelerden daha öncelikli ve belirleyici bir konumda gerçekleşmiştir. Bu nedenle bürokrasi ile demokrasi birikimliliğinin sağlıklı bir mecrada sürüklendiği teslim edilmektedir. Bu özgül tarihselliği içinde Türkiye'de Weberyen anlamda bir bürokratik gerçeklik yaşanmamıştır ki eskiyebilsin. Bunun en açık göstergesi, "yurttaşlık" kavramının, henüz, Türkiye toplumu bakımından içselleştirilmemiş olmasıdır.

Bir diğer konu; kamu hizmetlerinin gördürülmesinde sivil toplum ve özel sektöre yer

Yeni sağ politikalar olarak somutlaşan hakim yeni kamu yönetimi anlayışı; devletin küçülmesini, kamusal sorumluluk alanının daraltılmasını, kısaca, düzenleyici – teknik devletin gerçekleştirilmesini hedeflemektedir

verilmesidir. Bunun (KYTK Tasarısı md. 11) gerekçesinde verimliliği artan özel sektörün dinamizmine güvenilmektedir. Bu sonuca ulaşılırken kamu ve özel sektör alanında karşılaştırmalı verimlilik analizlerine mi dayanılmıştır. Yoksa bu bir ezber okuma mıdır? Seksen yıllık Cumhuriyet tarihinin korumacı ekonomi politikalarına karşın ortada böyle bir özel sektör gerçekliğinin bulunacağı kuşkuludur. Son 25 yılın kamu açıklarındaki özel sektörün payı düşünüldüğünde böyle bir değerlendirmenin, sağ ekonomi politikaların zorunlu bir okuma ve ikna tarzı olduğu düşünülmektedir.

Sivil toplum birlikteliğindeki yönetim modeline gelince, bunun da gerçekçi olmayan bir argüman olduğu açıktır. Türkiye nüfusunun sadece yüzde 6'lık bir kesimini ifade eden sivil toplum örgütlerinin temsiliyet gücü ne olacaktır? Tanımlamalardaki muğlaklık içinde çoğu kez özel sektör örgütleriyle örtüşen sivil toplum örgütleri kamu karar mekanizmalarında kimi, nasıl temsil edecektir? Özel sektör, sivil toplum ve kamu temsilcileriyle biçimlendirilecek siyasal karar mekanizmalarına katılımı genişleme görüntüsü yaratan "yönetişim" kavramı ile ekonomizm her düzeyde hakim kılınmaya çalışılmaktadır. Yönetişim, yeni liberal düzenin yanılsatıcı bir ideolojik araçtır, görünürdeki katılımla aslında dışlananlar çoğaltılmaktadır.

-III-

Tasarıların ve tartışmaların yoğunlaştığı en önemli konulardan birini "yerelleşme" oluşturuyor. Küreselleşme sürecinde devletin değişen rolü yerelleşme eğilimlerini desteklemektedir¹². Kamu yönetiminin kuruluş ve işleyişindeki temel ilkeler içinde (KYTK Tasarısı md.5/b-e) "yerindenlik" ilkesine vurgu yapılmış, "görev, yetki ve sorumluluklar, hizmetten yararlananlara en uygun ve en yakın birime verilir" denilmiştir. Bu temel yaklaşım ikinci bölümde merkez - yerel arasındaki işbölümünü düzenleyen (7 ve 8.md.) maddelerde Türk yönetsel geleneği ve anayasa düzenlemeleriyle çok uyuşmayan bir yaklaşımla ifade edilmiştir. Burada yerel yönetimler, mahalli işlerde genel yetkili olarak belirlenirken, merkezi idarenin genel sorumluluk alanları tek, tek sayılmıştır. Ayrıca, merkezi idaredaki bazı bakanlıkların taşra teşkilatlarının, görev ve yetkileri il özel idarelerine, kısmen de belediyelere devredilerek varlıklarına son verilmektedir¹³.

Bu düzenlemeler yanında Devlet Denetleme Kurulunun ve Teftiş Kurullarının kaldırılması ve denetimlerine son verilmesi tasarımı iyice tartışmalı hale getiren önemli noktalar olarak belirginleşmektedir. Ayrıca, Avrupa Konseyince 1985 yılında hazırlanan ve Türkiye tarafından 1991'de imzalanan Yerel Yönetimler Özerklik Şartının ardından ki, yukarıda belirtilen merkez ve yerel arasındaki işbölümü anlayışı bu şartın felsefesidir, Bölgesel Özerklik Şartına yönelik hazırlık çalışmalarının varlığı bu konudaki tedirginlikleri yoğunlaştırmaktadır. Yine bu bağlamda düşünülecek bir yenilik, kamusal hizmetlerin yerel güç ve kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirilmesinde bir araç olarak Bölge Kalkınma Ajanslarının kuruluşuna dair yasa çalışmalarıdır. Özel sektör, sivil toplum ve kamu kesiminin temsilcilerinden oluşan yönetim formülasyonu içinde Avrupa Birliğinin kaynak tahsisinde kullandığı istatistiki bölgeleme anlayışına uygun bir yapılanma ortaya çıkacaktır.

Yerinden yönetime ilişkin bu düzenleme çalışmalarının, ulusalcı refleksi harekete geçirmesi şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan, yerinden yönetim kavramının, küreselleşmenin ekonomik parametrelerinin belirleyiciliğinde ifadesini bulan "yerelleşme"ye indirgenerek en azından 19. Yüzyıl sonu ve özellikle 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden 1970'li yıllara kadar var olan yerinden yönetim kurumlarının, önce uluslaşma sürecinde, ardından, sosyal refah devletinin oluşum ve gelişme dönemlerindeki yapıcı, dönüştürücü fonksiyonunun kolayca göz ardı edilebilmesidir. Yerel yönetimlerin yetkilendirilmesi karşısında ve devlet parçalanıyor hezeyanı içinde, toplumdan yabancılaşmış sadece devletle özdeşleşmiş bir kamu anlayışının sürekliliği destekleniyor görünmektedir.

Burada belirtilmesi gereken nokta, yerel yönetimlerin, toplumsal dinamizmin ve potansiyelin doğrudan aktarımına imkan sunan önemli kamusal yapılar olduğu gerçeğinin göz önünde bulundurularak, ilgili tasarılar, yerel yönetimlere biçilen rolün ne olduğunun sorgulanması ve tartışılmasının daha yararlı olacaktır. Çok yönlü belirleyiciliği olan merkezi bürokratik geleneğin var olduğu yönetsel sistem ve demokratik toplumsal kültürün gelişim düzeyi birlikte dikkate alındığında, Türkiye'de yerel yönetimler, güç ilişkilerinin çatışma ve uzlaşma pratiğinde; siyasetin toplumsallaşması, kamusal alanın genişletilmesi ve demokrasi-

Kamu
Yönetimi
Temel
Kanunu
Tasarısında
tesbit
edilen
yeni
kamu
yönetimi
anlayışına
dayalı
olarak
yerel
yönetimlerin de
asli
işlevlerinin,
yerel
kamusal
hizmetleri
piyasalaştırıcı
araçlar
haline
getirilmesi
olduğu
görülmektedir

nin derinleştirilmesi bağlamında önemli işlevler üstlenebileceklerdir. Elbette ve öncelikle, toplumsal, siyasal, yönetsel ve hukuki denetim ve gerçek katılım mekanizmalarıyla ussal bir örgütlenme içinde varolacak yerel yönetimlerdir savunulan.

Tasarılar çerçevesindeki eleştiriler, yerel yönetimlerin öncelikli konumu ve merkezi devleti zayıflatıcı fonksiyonu üzerinde yoğunlaşıyor. Oysa eleştiri odağı, görev, yetki ve mali açılardan yapabilirlikleri genişletilen yerel yönetimlerden neler beklendiği olmalıydı. Yerel yönetim tasarılarına yer verilen 3. Kitap incelendiğinde Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısında tesbit edilen yeni kamu yönetimi anlayışına dayalı olarak yerel yönetimlerin de asli işlevlerinin, yerel kamusal hizmetleri piyasalaştırıcı araçlar haline getirilmesi olduğu görülmektedir. Yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları ile yetki ve imtiyazlarının düzenlendiği maddelerde "işletmek, işletmek, kurmak, kurdurmak, satmak, yaptırmak, borçlanmak, şirket, işletme kurmak" sözcükleri yaygın kullanımdadır. Bunlar yanında, yerel yönetim yasa tasarılarında katılımcı unsurlara (örneğin Kent Konseyi, BŞB md. 26) belirsizlik taşıyan ifadeler içinde de olsa yer verildiği görülmekle birlikte, görev alanları gündelik yaşamı her yönüyle kapsayıcı olabilecek düzeyde genişletilmiş olan yerel yönetimlerin karar organları olan meclislerde "görevlerle ilgisi olmayan siyasi konular görüşülür ve karar alınır" hala (I) fesih sebebi gerçekleştirilebilir. (Bel. Kan. md.32/b).

Tasarılarda düzenlendiği biçimiyle, yerel yönetimler, mevcut geleneksel bakış açısından farklılık gösteren bir anlayışla ele alınmış, benzer biçimde, sadece "hizmet" yönüyle algılanan kurumsal varlıklar olarak değerlendirilmiştir. Yenilik, bu hizmet yönünü daha da genişleterek ve aynı zamanda ticarileştirerek piyasayla bütünleştirme çabalarındadır. Yerel yönetimler siyasal ve toplumsal yanı sıra kısaca demokratikleşme boyutuyla değerlendirilmiş, yerel toplumun güçlendirilmesi bir sorun haline getirilmemiştir. Eleştirilmesi gereken budur.

-IV-

Tasarılar üzerinde eleştirilerin ve endişelerin yoğunlaştığı bir diğer alanı emeğe yönelik düzenlemeler oluşturmaktadır. Yeni kamu yönetimi anlayışı, en etkin parçalayıcı özelliğini kamu çalışanları üzerinde güvencesizleştirici, güçsüzleştirici düzenlemeleriyle getiriyor. Bir

anlamda, piyasalaştırılan hizmet alanları ve yararlanan öder ilkesine dayalı müşteri ilişkileri bağlamında kamu hizmetinden yararlanma hakkı oldukça daraltılan, hatta bazı alanlarda yok edilen kesimler için kamu hizmetinde bulunma hakkı da engellenmektedir. Rekabetin ve verimliliğin temel alındığı kamuda; istihdam, kalkınma, sosyal tatmin ve eşitlik hedefleri bir yana bırakılarak performansla dayalı değerlendirme sistemi içinde sözleşmeli istihdam düzeni getirilmekte, esnek çalışma koşulları ile bütünleştirilen yeni sistemle memur güvencesi yok edilmektedir.

Siyasi iktidar tarafından sürekli olumsuz değerlendirmelerle altı çizilen "çalışmadan, üretmeden devlet kapısından geçinen memur" tiplemesi ve bu yaklaşımla çoğu kez örtüşen toplumsal bakış açısı, veri koşulların sonucu ve hegemon söylemin dayanağı olarak kabul edilerek bir yana bırakılsa dahi, yeni liberal saldırı karşısında, bugünkü varolan yapıdan mutlaka farklı, alternatif bir kamu çalışma yaşamını tasarlamak gerekiyor. Yeni yapılanmaya karşı haklı, meşru bir direnme yanında, hem sistemden hem insandan kaynaklanan mevcut sorunlu bürokratik yapıyı iyileştirmeye dönük bir kamusal bakış, sorumluluk anlayışı ve kamusal ahlakın geliştirilmesi zorunlu görünüyor.

-V-

Kamu yönetiminde yeniden yapılanma tasarıları ve eleştirileri üzerine tutulan notlar; değişimin mutlaka gerekliliğini, ancak, bu değişimin mevcut tasarılar çerçevesinde anlatımını bulan bir değişim olmadığını göstermektedir.

Yeni kamu yönetimi anlayışının gerektirdiği reform sürecini yaşayan ileri sanayi ülkelerinde toplumlar, geçmişte sahip oldukları refah devletin kazanımlarını bir çırpıda yitirmemek için geleneksel "kamu hizmeti kültürünün ilkelere"¹⁴ daha sıkı tutunarak direnç gösterebilmektedirler. Gelişmemiş ülkelerde durum farklıdır. Yeni liberal dalgaların etkisine açılmadan önce var olan kamusal düzende de asgari sosyal kazanımlara ulaşamamış toplumlar açısından kolayca elle tutulabilir, korunacak bir kamusal alanı belirlenememekte, bu nedenle var olan toplumsal duyarsızlık durumu hegemonyanın ideolojik araçlarıyla daha da yaygınlaştırılmakta, sonuç, tam teslimiyet olmaktadır. O halde iyice dibe vurmadan söylecekler söylenmeli, yazılacaklar yazılmalı ve elbette alanlar tüketilmeli...

**Piyasalaştırılan
hizmet
alanları ve
yararlanan
öder
ilkesine
dayalı
müşteri
ilişkileri
bağlamında
kamu
hizmetinden
yararlanma
hakkı
bazı
alanlarda
yok
edilen
kesimler
için
kamu
hizmetinde
bulunma
hakkı da
engellen-
mektedir**

dipnotlar:

- 1) Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 1 Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim, T.C. Başbakanlık, Ankara, (2003a) ; Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 2 Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, T. C. Başbakanlık, Ankara, (2003b) ; Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 3 Mahalli İdareler Kanun Tasarıları, T.C. Başbakanlık, Ankara, (2004) .
- 2) Bu iki yaklaşımın erken bir tesbiti ve fevkalade özlü ifadesi şöyledir; "Bir görüş, ulus devlet kavramının yıkımına ve uluslararası pazarın 'adaleti'ne bel bağlayarak toplumsallık kavramını tanımayan bir piyasa arenasına kamu hizmetini emanet ederken ; diğer görüş ... laikleştirilmiş bir teoloji niteliğine taşınan ulus devlet anlayışı içinde ... kamu hizmetini de organizmacı ve paternalist bir 'kerim devlet'in arenasına emanet ediyor" [C. Ozansoy "Türkiye'de Kamu Hizmeti Tartışmaları : Bir Hamaset ve Habaset Alanı", AÜHF Dergisi, C.46, S. 1-4, (1997) s. 87.
- 3) Bkz., O. Karahanoğulları "Anayasa ve Kamu Hukuku Açısından Değerlendirme", Kamu Yönetimi Temel Kanunu Sempozyumu, DİSK, KESK, TMMOB, TTB, Ankara, 2004, s.9-23 .
- 4) Bkz., ; B. A. Güler "Açılış Bildirisi", Kamu Yönetimi 1. Ulusal Kurultayı, 18-19 Aralık 2003, İnönü Üniversitesi, İkt. Ve İdari Bilimler Fak. Kamu Yönetimi Bölümü yay., Malatya, 2004, s.27.
- 5) Örneğin, KYTK tasarsının Ocak 2004 tadilinde md. 8'in 3. fıkrası.
- 6) T. Öngen "Kapitalizmin Yeniden Yapılanma Döneminde Kamunun Yeri ve Geleceği", Dünyada ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi Bugünü ve Geleceği Sempozyumu Bildirileri, C.II, TMMOB , EMO İstanbul, 1997, s.688-699 ; Kriz, Neo Liberalizm ve Reagan Dosyası, Dünya Sorunları Dizisi:1 , Alan yay., İstanbul,1985.
- 7) J. M. Buchanan, Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat, A. Eker – C.C. Aktan (der.), İzmir,1991; A.R. Çoban "Kamu Tercihi Teorisi", Çağdaş Kamu Yönetimi, C.1, M. Acar – H. Özgür (der.), Ankara,2003, s.75-96; Ş. Aksoy "Yeni Sağ ve Kamu Yönetimi", Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildiriler, C.2, TODAİE yay., Ankara, 1995, s.159-173.
- 8) Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 2, op.cit.(2003b),s.67-68.
- 9) Ibid. ; Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 1, op.cit.,(2003a), s.21-31.
- 10) Bu yaklaşımın kamu yönetimine yansımaları ; kamusal yönetim ve hukuk yerine; özel hukuk yönetimi, yurttaş yerine; müşteri, personel rejimi yerine; sözleşmelilik, merkezi yönetim yerine yerel yönetimler, bütünlüklü yapıdaki bürokrasiden, kurullar biçiminde bağımsızlaştırılan özel yapılara geçiş, bütçe yönetimi yerine fon yönetimi gibi örneklerdir. Bkz., T. Tan "İdarede Yeni Ussallık Arayışları ve Hukuk", Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri, C.II, TODAİE yay., Ankara,1995, s.175-183.
- 11) C. Oktay "Çağdaşlık Sikkisinin Yazı ve Tuğrası : Bürokrasi ve Demokrasi", Yeni Türkiye, Y:1, S.4,(1995), s.77.
- 12) op.cit., (2003a), s.27.
- 13) (Geçici madde 1) Bu radikal karar içinde Milli Eğitim Bakanlığının taşra örgütlerinin devri de yer alıyordu. Ancak, tasarıya ilişkin Cumhurbaşkanıyla ön görüşmeler sırasında MEB bu bakanlıklar içinden çıkarılmıştır. Yine,bu müdahale bağlamında, kamu hizmetlerinden yararlananlar için açıkça kullanılan "müşteri" sözcüğü hiçbir anlam değişikliğine uğramadan yerini "vatandaş"a bırakmıştır. [Bkz., op.cit.(2003a),s.29.]
- 14) A. Erençin, "Yerel Yönetimler ve Yeni Kamu Yönetimi Tartışmaları", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 11,(4), Ekim, 2002, s.33.

kaynakça:

- Aksoy, Ş. "Yeni Sağ ve Kamu Yönetimi", Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri, C.2, TODAİE yay., Ankara, (1995).
- Buchanan, J. M., Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat, A. Eker – C.C.Aktan (der.), İzmir, (1991).
- Çoban, A.R. "Kamu Tercihi Teorisi", Çağdaş Kamu Yönetimi, C.1, M. Acar – H. Özgür (der.), Ankara, (2003).
- Erençin, A. "Yerel Yönetimler ve Yeni Kamu Yönetimi Tartışmaları", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi , 11, (4), Ekim, (2002).
- Güler, B. A. "Açılış Bildirisi", Kamu Yönetimi 1. Ulusal Kurultayı, 18-19 Aralık 2003,
- İnönü Üniv. İdari ve İkt. Bil. Fak. Kamu Yönetimi Böl. Yay., Malatya, (2004).
- Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma:1 Değişimin Yönetiminde Değişim, T.C. Başbakanlık, Ankara, (2003a).
- Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma:2 Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı, T.C. Başbakanlık, Ankara, (2003b).
- Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma:3 Mahalli İdareler Kanun Tasarıları, T.C. Başbakanlık, Ankara, (2004).
- Karahanoğulları, O. "Anayasa ve Kamu Hukuku Açısından Değerlendirme", Kamu Yönetimi Temel Kanunu Sempozyumu, DİSK, KESK,TMMOB,TTB, Ankara, (2004).
- Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası, Dünya Sorunları Dizisi:1, Alan yay., İstanbul, (1985).
- Oktay, C. "Çağdaşlık Sikkisinin Yazı ve Tuğrası: Bürokrasi ve Demokrasi", Yeni Türkiye, Y.1, S.4, (1995).
- Ozansoy, C. "Türkiye'de Kamu Hizmeti Tartışmaları : Bir Hamaset ve Habaset Alanı", AÜHF Dergisi , C.46, S.1-4, (1997).
- Öngen, T. "Kapitalizmin Yeniden Yapılanma Döneminde Kamunun Yeri ve Geleceği", Dünyada ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu Bildirileri, C.2, TMMOB,EMO,İstanbul, (1997).
- Tan, T. "İdarede Yeni Ussallık Arayışları ve Hukuk", Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri, C.2, TODAİE yay., (1995).

gelişmekte olan ülkelerde vergilendirmede idari etkinlik

Gelişmekte olan ülkeleri vergi reformu yapmaya iten en önemli faktör, kamu açıklarının finansmanı için daha çok kamu geliri elde etme konusunda duyulan ihtiyaçtır. Gelişmekte olan ülkelerde; basit, adil, verimli bir vergi sisteminin ve vergi idaresinin oluşturulabileceği, bunun için de mevcut sistemde ve idarede reforma gereksinim olduğu düşüncesi zamanla gelişmiş ve bunun topluma benimsetilmesi çalışmalarını başlatmıştır. Vergi reformu tasarıları on-onbeş yıl öncesine kadar mevcut vergi yasalarında değişiklikleri kapsayan teklifler şeklinde gündeme getiriliyordu. Oysa, geçen son on yıl içerisinde vergi reformu tasarılarının mevcut idari yapıdaki değişiklikleri de kapsayan politik teklifler olmasına – idari etkinlik kavramının ön plana çıkmasıyla beraber- önem verilmeye başlanmıştır. İstenildiğinde sadece danışma niteliğinde düşünce ileri süren idare, yerini, bakanlığa kendiliğinden görüş ve öneriler hazırlayıp sunan idare olmaya, yavaş da olsa bırakmaya başlamıştır. İdarenin vergi toplamada başarısının ölçüsünün halkın vergi vermeye tümüyle gönüllü olmasına (compliance) bağlı olduğu, bunun içinde kamu hizmetlerinin finansmanı için vergi vermesi gerektiği bilincinin topluma kazandırılması gerektiği iyice anlaşılmıştır. Kamuoyuna vergi kültürünün kazandırılması için vergi idaresinde mükelleflerle ilişkilerde zihniyet değişimi gereği; vergi idaresinin politik etkilere açıklık derecesinin azaltılması, vergi kaçaklarına sert cezalar uygulanması konusunda idari kararlılık oluşması ve mali tablo ve raporların hazırlanmasına ilişkin ilke ve kuralların yeniden düzenlenmesi gibi konular ön plana çıkmaya başlamıştır.

Ayrıca etkin bir vergi idaresi için uygunluk, belirlilik, ucuzluk ilkeleri yanı sıra, kaynakların optimal dağılımındaki sapmanın en aza indirilmesi söz konusudur. Vergi idaresinde etkinliğin sağlanabilmesi, vergi toplamının reel maliyetini asgari düzeyde tutmak ile mümkündür.

1. etkinlik

Günümüzde mali yönetimde etkinlik; mali kaynaklar, personel ve yükümlüler açısından irdelenebilir:

1.1. mali kaynak yönetimi açısından etkinlik

Gelişmekte olan ülkelerin maliye bakanlıkları içinde çeşitli idari birimlerin çeşitli yönlerden parasal fonlar için rekabet halinde olmalarından dolayı, bu konuda kullanılması öngörülen ödeneğin dağılımı süreci, değişik faktörlerin etkisiyle şekillenir. Mali kaynağın etkin yönetimi hususunda çeşitli vergilerin yönetimi ve değişik idari yönetim birimleri arasında paranın nasıl bölüneceğinin kararlaştırılmasında, marjinal maliyet ve marjinal gelir arasındaki ilişki son derece faydalı bir göstergedir. " Vergi gelirlerinin maksimum miktara ulaşması için, çeşitli vergilere ve çeşitli idari faaliyetlere yapılan harcamaların, marjinal gelir birimi ve marjinal maliyet birimi arasındaki farkın bütün diğer faaliyetlerde dengeleneceği noktaya kadar sürdürülmesi gerekir. Bu noktadan itibaren, idari kaynakları yeniden dağıtarak gelirden net kazanç elde edilemez."¹

Ödeneği dağıtırken bir vergi türünü toplamak için ya da bir idari hizmeti mükellefe sunmak için, toplanmak istenen vergiye veya sunulmak istenen idari hizmete idarece verilen önem ve önceliğe göre ödenek ayırmak gerçekçi bir yaklaşımdır. Bir vergi ya da bir idari faaliyete gereğinden çok ya da gereğinden az kaynak ayrılırsa, o vergi ya da o idari faaliyete ilişkin yönetim uygulamaları kaynak kullanımı yönünden eleştirilere hedef olabilir. Gelir idaresinde toplam idari maliyetlerin büyük bölümü, kesinlikle bölüştürülemez nitelikteki genel masraflarla ilgili harcamalardan oluşur.

İdari işler için vergi idaresine ayrılan sabit kullanılabilir ödenek ile öncelikle, elde edilecek vergi gelirini maksimize etmek hedeflenir. İkinci olarak, mükelleflerin, kazançlarına ilişkin olarak idareye doğru beyanda bulunmaları (vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığından uzaklaşmaları) hedeflenir. Üçüncü olarak, mükellefin ödemesi gereken toplam borcu ile mükellefin idareye ödediği toplam vergi arasındaki farkın en aza indirilmesi hedeflenir. İdareye verilen ödenek bütün bu hedefleri gerçekleştirdiği ölçüde etkin olarak kullanılmış olur.

Vergi gelirini maksimize etmeye yönelen idare, sabit miktardaki ödeneği çeşitli vergile-

Nilgün
Serim*

Geçen
on yıl
içerisinde
vergi
reformu
tasarılarının
mevcut
idari
yapıdaki
değişiklikleri de
kapsayan
politik
teklifler
olmasına
– idari
etkinlik
kavramının
ön plana
çıkmasıyla
beraber-
önem
verilmeye
başlanmıştır

* Maliye Bilim Dalı
(Ph.D)
İstanbul
Defterdarlığı
Tahsilat Gelir
Müdürlüğü

rin yürütülmesine dağıtırken, her vergi için idari tekniğin gerektirdiği miktardaki ödeneği o şekilde dağıtmalıdır ki, idarenin bir vergi türünü toplamak için yaptığı masrafın marjinal para birimi olarak geri dönüşü ayrı ayrı her vergi türü için aynı olsun. Bu koşulların sağlanması halinde, bir vergiden diğer bir vergiye ödenek aktarmak ya da daha çok denetçiyi işe almak bazı tahsildarları işten çıkarmak amacıyla ödenek aktarmak, daha çok vergi eğitim kitapçığı dağıtmak amacıyla ödenek aktarmak v.s. gibi farklı hizmet türlerine idari ödeneğin aktarılmasında ortaya çıkan farklı miktardaki kayıplar ortadan kalkar.²

İdari maliyetlerin sahip olduğu bazı özellikler, vergi yönetiminin ideal mali kaynak yönetimi modelini bulmasını güçleştirir. İdari maliyet bazı durumlarda fiziksel ölçünün ve vergi tabanının hareketliliğinin bir fonksiyonu bile olabilir. (Altını vergilendirmek tenekeyi vergilendirmekten daha zordur). Ayrıca vergi matrahının tespiti için öncelikle, vergi ödemesi gereken mükelleflerin tespiti gerekir. Vergi sisteminin vergilendirmeye ilişkin hükümlerinde ne kadar çok boşluk varsa vergi mükellefinin kim olacağını ve hangi usulde vergilendirileceğinin tespitinde yaşanan güçlük artarak devam eder. Bu, idari maliyeti arttıran ve idareyi mali kaynak yönetiminde etkinlikten uzaklaştıran bir faktördür. "Vergi oranları farkı çok az olan iki ticari malın sadece toplam satışları ayrı ayrı gözlemlendiğinde şu hususlar tespit edilmiştir: Vergi matrahının denetim maliyeti vergi oranına bağlı olmadığından (insanların daha yüksek oranlı vergilerde daha fazla hile yapmaya meylettiğini hesaba katmazsak), daha yüksek vergi oranında toplanan vergi miktarı artacağından bu durum toplanan vergi gelirinin dolar başına idari maliyetini azaltmaktadır".³ İdari maliyet aynı zamanda vergi sisteminde yer alan vergiler ve onların oranlarının birleşiminin fonksiyonudur çünkü bir vergi hakkında bilgi toplamak diğer bir verginin toplanmasını kolaylaştırabilir. (örneğin, ödeme kaydedici cihaz fişlerinin denetimi, gelir vergisinin toplanmasına yardım edebilir.)

Vergi idaresine tahsis edilen kaynakların kullanımında idarenin katlandığı marjinal maliyetin, idarenin elde ettiği marjinal gelire eşit olduğu noktaya kadar kaynak ayrılmasına devam edilirse, yapılan ilave idari harcamalar daha fazla gelir getirir. Ödenek bölüştürülmesi konusunda bu noktada durulması gerekir. Çünkü bu noktadan sonra ilave idari maliyetler gene vergi gelir artışı yaratır, ama katlanı-

lan idari maliyet elde edilen hasılatlardan yüksektir.⁴ Açıkçası bu noktadan sonra idare ilave harcama yapmaya devam ederse yaptığı harcamaya karşılık görece daha az vergi geliri elde eder. Nihai birime yapılan harcamaların getirisinin azalmaya başladığı noktadan itibaren artık ilave idari harcamaya gidilmemesi gerekir. Ödenek bölüştürülmesi konusunda durulması gereken noktanın doğru tespiti matematik yöntemler kullanılarak ölçüm yapılmasına ilişkin güçlükler taşısa da, zaman içinde bu güçlükler bertaraf edilmeye çalışılarak ödenek bölüştürülmesi konusunda durulacak en etkin nokta saptanmalı ve uzun vadede idari uygulamaya geçirilmelidir. Buna ilave olarak idare tarafından farklı vergi türlerine ve bunlardan sağlanmak istenen hasılatlara göre idarenin ayırdığı kaynak farklı olsa da, mükellefin yararlandığı idari hizmet her vergi türü için aynı olmalı ve mükellefe sunulan hizmet açısından idarece mükellefler arasında ayırım gözetmemeye özen gösterilmelidir.

1.2. personel yönetimi açısından etkinlik

Temel personel problemleri gelişmekte olan ülke yönetimlerinin sık sık tartışılan sorunlarından biridir. Vergi idaresi işlemleri düzeltilebilir, fakat açıktır ki işlemler kağıt üzerinde düzenli ve etkili hale getirilse de, bu muameleleri uygulayacak personel söz konusu olduğunda insan faktörü ön plana çıkmaktadır. Bundan dolayı personel problemi vergi idaresini en çok meşgul eden konu niteliğindedir. Konu teknik yönden incelendiğinde, genellikle aynı idari hataları içeren bir liste oluşturulabilir: Düşük ücret, eksik meslek içi eğitim, verimsizlik, personel azlığı ya da personel fazlalığı yaratan politik atamalar v.b.

Gelişmekte olan ülkelerde iyi eğitilmiş ve mesleki eğitimden geçirilmiş elemanlar olmaksızın etkin vergi idaresini yaratmak güçtür. Vergi memurları ücret iyileştirmelerinden ve işlerin otomasyon ortamında yürütülmesi imkanından, e-posta ve telefon hizmetlerinden bile yoksun olduğu zaman, vergi mükellefleri idare tarafından yeterince izlenemediğini düşünerek vergi kayıp ve kaçığına sebebiyet verme eğilimine girebilir. Ayrıca daha yüksek gelir beklentisi de daha deneyimli personeli vergi idaresinden ayrılarak özel sektörde iş aramaya ya da serbest çalışmaya yöneltir.

Eğitimin yaratacağı üretkenlik göz önüne alındığında, personel eğitimi programlarının kuvvetlendirilmesi ve yaygınlaştırılması yararlı

Gelişmekte
olan
ülkelerde
iyi
eğitilmiş
ve
meslek içi
eğitimden
geçirilmiş
elemanlar
olmaksızın
etkin
vergi
idaresini
yaratmak
güçtür

olacaktır. Beşeri sermayenin üretim kapasitesinin yükseltilmesinde meslek içi eğitim ve tecrübe etkili olur. Beşeri sermaye fiziksel sermayeden farklı olduğu için, kişisel çalışmaya ve kişinin iş değişimlerinden edindiği tecrübelerle bağlıdır. Meslek içi eğitiminin önemini yeterince anlaşılamaması yüzünden eğitimin sosyal yararı konusuna idareciler tarafından gereken önemin verilmemesi riski vardır. Burada genel meslek içi eğitimin önemini ayırt etmek gerekir. Genel eğitim memurlara defter tutma, beyanname doldurma, ceza ihbarnamesi düzenleme v.s. gibi şeyleri öğretir, iş değiştirmede faydası olur. Özel eğitim ise, uzmanlığa ilişkin hizmet içi eğitimidir ve bölümle ilgili işlemlerin eğitimini kapsar, öğrenilenler de esas itibarıyla vergi idaresinde kullanılır. Hizmet içi genel eğitim programları düzenli çalışma saatlerinden sonra da yapılabilir. Özel eğitimin yaratacağı verimlilik artışı vergi idaresine yarar sağlayacaktır ve her zaman hizmet içi genel eğitim ile uzmanlık eğitimi açık bir şekilde ayırt etmek mümkün değildir. Bazen uzmanlık eğitimi, vergi memurlarının özel sektörde kazanç elde etme fırsatlarını arttırabilir.

Hizmet içi eğitimin vergi yönetiminin etkinliği üzerinde tesiri olur, ayrıca vergilendirme ile ilgili işlemlerin gereğine uygun bir biçimde yürütülebilmesi ve mükelleflerle iyi ilişkiler kurulması bakımından gelir idaresinde çalışan elemanların hizmet içi eğitimi önemlidir. Meslekle ilgili fakülte ve yüksekokul mezunu personelin istihdam edilmesi ve personelin periyodik olarak meslek içi eğitime tabi tutulmasına gerek vardır. Meslek içi eğitim programları uzmanlaşmaya yönelik olmalıdır. Uzmanlaşmış personel mükellefle idare arasında ortaya çıkan ihtilafların azalmasına yardımcı olacaktır. Böylece pek çok sorun idari aşamada çözülecek ve yargıya intikal etmeyecektir.

Bütün birimlerde uzmanlaşmış personel istihdam edilmesini sağlamanın önemi kadar diğer önemli bir husus da, denetim birimlerinde çalışan uzmanlaşmış personelin rotasyonudur. "Öncelikle gelir idarelerinin denetim birimlerinde çalışan personele rotasyon sisteminin uygulanması, vergi kaçakçılığı ve rüşveti azaltmada özellikle gelişmekte olan ülkelerin sosyoekonomik şartlarının yarattığı güçlükler ve daha çok ön yargılı ve sapıtırlmış bilginin belirleyiciliği düşünüldüğünde, pozitif etkiye sahiptir."⁵ Saha incelemeleri üzerine yapılan vergi tetkiklerinde, iş dönüşümü çeşitli vakalar üzerinde çalışan kontrol elemanlarının (inspectors) işinde ustalığını çoğaltmasına dahi

imkan verebilir. Vergi ödeyenlerin gelirinin yapısı hızlı bir şekilde değiştiğinde, rotasyona tabi tutulmuş kontrol elemanı edinmiş olduğu çok geniş tecrübelerle, farklı gelir tiplerinin incelenmesiyle ilgili olarak rotasyona tabi tutulmamış ve spesifik mükellefler üzerinde uzmanlaşmış kontrol elemanlarına kıyasla, işlerini daha iyi yaparlar. Rüşveti önlemeye ve vergi kaçakçılığındaki pozitif etkisine rağmen gelişmekte olan ülkelerin sosyoekonomik şartlarındaki güçlükler ve engeller düşünüldüğünde sistem, gelişmekte olan ülkelerde kolaylıkla uygulamaya konulamaz. Bundan dolayı, gelişmekte olan ülkelerin vergi idaresinde sistemi oraya koyarken, karşılaşılabilecek güçlükleri dikkatle göz önüne almak, inşa edilen iskeletin uygulama olanağını gözden geçirmek, gerekli şartları sıra ile sağlamak ve aşama aşama iş dönüşümü sistemini uygulanabilir ve etkin kılmak gerekir.

1.3. yükümlü açısından etkinlik

Vergi idaresi idari faaliyetler sonucu sadece kendisinin yüklendiği maliyetleri (tahsilat maliyetleri gibi) minimize etmeye çalışmamalı, aynı zamanda mükelleflerin ve ekonominin yüklendiği maliyetlerin de en aza indirilmesine dikkat etmelidir. Süratle otomasyona geçilmesi, vergi istihbarat arşivlerine hayatıyet kazandırılması idarenin mükellefe sık sık bilgi talebiyle gitmesini ve mükellefe maliyet yükleyen davranışını ortadan kaldıracaktır. Vergi mevzuatında sık sık meydana gelen değişiklikleri, Bakanlar kurulu kararlarını, genel tebliğleri, mükerrer maddeleri, ek maddeleri, geçici maddeleri izlemek mükellefe maliyet yüklemektedir. Pek çok değişiklikten ise zamanında haberdar olamamakta, sırf bu nedenle vergi cezalarına muhatap olabilmektedir. Mükelleflerin vergi mevzuatı değişiklikleri konusunda bilgilendirilmesine yönelik çalışmalara hız verilmeli, vergi mükelleflerine ve muhasebecilere vergi uygulayıcıları tarafından daha sık seminerler düzenlenmelidir.

Mükellefleri bilgilendirmeye yönelik hizmetler; mükellefin vergiye uyumunu sağlama da, ceza oranlarının arttırılmasına kıyasla daha iyi netice verir. Gelir idaresi mükelleflerin vergilendirme konusunda yapacağı işler ve maruz kalabileceği cezalar konusunda bilgilendirilmesinde medyadan daha aktif bir şekilde yararlanmalıdır. Vergi mevzuatı hazırlanırken değişik kesimlerin görüşlerinin (gelir idaresi, sendikalar, meslek odaları, üniversiteler) eşit ölçüde dikkate alınması, uygulamada or-

**Mükellefleri
bilgilendirmeye
yönelik
hizmetler;
mükellefin
vergiye
uyumunu
sağlamada,
ceza
oranlarının
arttırılmasına
kıyasla
daha
iyi
netice
verir**

taya çıkacak sorunları azaltacağından, mükellefin yükleneceği maliyet de azalacaktır. Mükellefin lehine sonuçlansa bile, vergi yargısı kararlarında meydana gelecek gecikmeler de mükellefe maliyet yükleyen bir diğer unsurdur. Yargının iş yükünün hafifletilmesi için idareyle mükellef arasındaki sorunların yargı aşamasına gitmeden önce uzlaşma yoluyla çözümlenmesine çalışılmalıdır. Mükellefin katlandığı maliyetleri asgari düzeye indirmesi, etkinlik açısından gerekli şart olmakla beraber, yeterli şart değildir. Etkinlik için yeterli şart, ya "en az harcama ile belirli düzeyde idari hizmet" ya da "belirli miktarda harcama ile en yüksek düzeyde idari hizmet"ten faydalanmaktır. Ödediği verginin büyük ölçüde kendisine hizmet olarak döndüğünü gören mükellef daha istekli bir vergi ödeyicisi olacaktır. Gelir idaresinin mükellefi tanıyıp değerlendirerek, mükellef yararına üstlendiği işlevi mükellefe beğendirip benimsetmek suretiyle, onun güven ve desteğini kazanmak üzere mükellefle karşılıklı dürüst ilişkiler kurup sürdürmesi gerekir. Bu ilişki karşılıklı güvenden doğacak işbirliği sayesinde gelir idaresine daha başarılı işlevde bulunma imkanını sağlayacaktır.

Gelir idaresinin vergi toplama işlevi, mükellef açısından ihtiyaç gideren ve doyum sağlayan bir kamu hizmeti olarak değerlendirilemez. Çünkü görevini yapan maliyeci, vatandaşın hemen tatmin sağlayacak bir mal veya hizmet sunmaz, mükelleften devlet adına hukuksal zor altında, kesin nitelikte, tahsilatın gerçekleştiği an itibarıyla karşılıksız olan parasal bir aktarımda bulunmasını ister. Mükellef, vergilemeye ilişkin işlemleri günlük yaşamının bir parçası olarak kabul edemez. Mali yükümlülükler genellikle mükelleflerce bir yük veya angarya olarak kabul edilir. Mükellefin bu davranışları ekonomik nedenleri de kapsayan, fakat çok daha geniş ve kapsamlı bir sosyopsikolojik ortamda oluşmaktadır.⁶ Mükellefler, toplum içinde çalışır ve yaşarlar. Aileleri, iş arkadaşları, birlikte çalıştıkları kimseler davranışlarının biçimlendirilmesinde, devletin ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmaları kadar etkilidir. Toplum, insan davranışları hakkında temel varsayımları gösterir. Sosyal psikologlar devlete doğru yönelen muhtemel tutumları inceler. "Vergi hukukunun uygulamasındaki başarı, mükelleflerin kişisel kanaatleri ile ilişkilidir. Vergi sisteminin adaleti, mükellefin vergi dairesiyle ilişkileri, nüfusun kendine has özellikleri (demografi) gibi bağımsız değişkenler tarafından etkilenir."⁷ Birçok insan, ellerine

fırsat verilirse vergilerinde hile yapacağını kabul eder. Böyle olmasına rağmen çok sayıda insan aynı zamanda vergisini yasal borcu olarak ödemeyi içtenlikle arzular, hepimiz irademizin zaafından acı çekeriz. Açık fırsat verilirse en iyi niyetlerimize rağmen hepimizin, vergilerimiz üzerinde hile yapma konusunda aklımız çelinebilir. Bunu bildiğimizden toplumsal tercihimizi hile yapılmaması yönünde kullanırız.⁸

Mükelleflerin sosyal psikolojileri önem kazandığına göre akla uygun vergiye uyum stratejisi, herkesin vergileri üzerinde eline fırsat geçerse hile yapacağı varsayımı üzerine inşa edilebilir. Gelir idaresine karşı toplumda oluşan kolektif direncin ortadan kaldırılabilmesi için vergi idaresinin işlemlerine mükellefin anlayışla bakması sağlanmalıdır. Bunun içinde, bu hizmetin toplum yararına yapıldığını, toplanan vergilerin kamusal yarar gözetilerek doğru ve yerinde kullanıldığını mükellefe anlatmak ve öğretmek gerekir.

İyi bir vergi sistemi sadece etkinlik ya da eşitlik temeli üzerinde değil, aynı zamanda vergi mükelleflerinin, vergilerin nasıl toplandığına ve gelirin nasıl harcanmakta olduğuna, vergi mükellefine kişisel olarak bir faydası olacağına ilişkin olarak iyi şeyler hissedip hissetmediğine göre de değerlendirilir. "Belli bir verginin iyi bir yere (eğitim, daha iyi yollar v.s.) gideceği şeklinde vergi mükellefinin inandırılması, vergi kayıp ve kaçığına neden olması durumunda vergi kanunlarında mükellefe uygulanması öngörülen en caydırıcı vergi cezalarından bile daha etkili bir şekilde vergi tahsilatını geliştirebilir."⁹

Mükelleflerin vergi ödemeye gönüllü uymu konusunda araştırma ve değerlendirme programları uygulanmalıdır. Devlet ile mükellef arasındaki anlaşmazlıklar karşılıklı işbirliği ve anlayış içinde çözümlenmelidir. Toplumun ekonomik yapısı, sosyopsikolojik yapısı ve eğilimleri iyi değerlendirilmelidir. Ancak bu şekilde konuya yaklaşıldığı takdirde gerek mevcut vergi sistemi ve vergi idaresinin mükellefe benimsetilmesinde ve gerek sistemde yapılması gereken düzenlemelerin saptanmasında daha sağlıklı neticeler alınabilecektir.

Neoklasik literatürde bedavacılık (free-riding) açmazının mevcudiyeti nedeniyle toplumsal fayda ve maliyetlerin (dışsallıkların) ölçülemeyeceği kabul edilmiştir. Ama mükelleflerin üzerlerine düşen ve kendilerinden beklenen vergi ödevini yerine getirmemeleri duru-

**Ödediği
verginin
büyük
ölçüde
kendisine
hizmet
olarak
döndüğünü
gören
mükellef
daha
istekli
bir vergi
ödeyicisi
olacaktır**

munda da birtakım dışsalıkların ortaya çıkacağı kolayca öngörülebilir. Vergi ödevini yerine getirmemenin negatif dışsallığının (kamu hizmetlerinin finansmanına katılmadan kamu hizmetlerinden faydalanmanın toplumsal maliyetinin devlet açısından sürekli karşılanamaz) bulunduğu mükelleflere izah edilmesi gerekir. Anlatılması gereken husus, mükellefin devlete ödediği vergilerin, devletin yaptığı harcamalar (yatırım harcamaları ve cari harcamalar) yoluyla tekrar mükelleflere döndüğüdür. Vergi olgusunu topluma öğretmek konusunda devletin kitle iletişim araçları ile devreye girip, vergi konusunu anlatması gerekir.

Günümüzde metotlu şekilde yapılan reklam, propaganda ve telkinlerin toplum üzerinde etkisi bilinmekte ve görülmektedir. Yalnız, verginin şahsi çıkarları ters yönden etkileyen ekonomik bir olay olduğunu gözönünde bulunduracak olursak, vergi kaçakçılığını önleme amacına yönelik propaganda ve şartlandırmaların bir noktadan sonra fazla bir yarar sağlayacağını ummak, kanaatimizce, aşırı iyimserlik olur. Yine de bu konuya geniş bir perspektifle ve derinlemesine yaklaşılması gerektiğini ileri sürmek, yanlış olmayacaktır.

1.4. İdari etkinliği sağlamanın önemi

Vergi sisteminin iyi işleyebilmesi için vergi idaresinin yapılış ve işleyişinin, yasaları uygulayabilecek yeterliliği kavuşturulması gerekmektedir. İdari etkinlik gerçekleştiği ölçüde, mükelleflerin yasalara gönüllü uyması gerçekleşecek ve vergi kaçakçılığı ve vergilerin adil olmayan bir şekilde uygulanması sonucunda meydana gelen tahribat azaltılmış ve gelir potansiyeli artırılmış olur. Zaten genellikle karmaşık bir yapı arzeden vergi tedbirleri eğer adaletsiz ve eksik uygulanıyorsa, vergi tedbirlerinden beklenen avantajların elde edilmesi gerçekleşmez. Bu bakımdan vergi yasalarına, idari uygulamaların ne şekilde olacağının yazılmasında önemli faydalar vardır. "Böyle bir uygulama daha basiretli ve örgütlü idareye olanak sağlar, rüşvete daha az yer bırakır ve siyasi kötüye kullanımdan daha az etkilenecek bir ortam yaratarak, vergi idaresine daha az takdir yetkisi sağlar."¹⁰

Geride bıraktığımız on yılda vergi reform projelerinin en önemli özelliği, giderek vergi idaresi reformu üzerinde odaklanılmasıdır. 1980'lerin sonlarından itibaren vergi idaresinin önemi konusunda fikirbirliği oluştu, ki bu da soyut vergi teorisinin birçok ülkede görülen başarısızlığının kısmen bir neticesidir. 1990'larda

vergi idaresi reformu mantra¹¹ olarak benimsenmiştir. Bir forslu reformcunun söylediği gibi "gelişmekte olan ülkelerde, vergi idaresi vergi politikasının yürütülmesinde en etkin kurumdur."¹² IMF yakınlarında vergi idaresinin geliştirilmesi ve vergi idaresinin uygulamaları ile ilgili çeşitli görevlerdeki memurların meslekî eğitimi, mükellefiyetin tescilinden tahsilata kadar olan sürecin otomasyona geçirilmesini, vergi denetiminin öncelikli konuları olarak kabul etmiştir. "IMF den 1998 ile 2001 yılları arasında borç alan ve halen borcu olan seksen ülkenin hepsinin niyet mektupları vergi tahsilatını ve vergi yönetimini geliştirmede bazı kaynaklara başvurmayı kapsamaktadır."¹³

Benzer biçimde, son yıllarda Dünya Bankası, vergi idaresine verdiği önemi vurgulayarak, neredeyse yapısal düzenlemeler için borç alan ülkelerin hemen hepsine vergilemede idari reform önermiştir. Kamu açıklarını azaltma ve tahsilatı arttırmaya yönelik dış baskılar sonunda da vergi idaresi ve uygulaması üzerine bariz bir şekilde daha fazla odaklanılmaya başlanmıştır. Özellikle 1980'lerde borç krizlerine giren gelişmekte olan ülkeler, uluslararası mali kuruluşlara ve diğer alacaklılara borçlarını düzenli olarak ödeyebilmek için mali fazla vermeye çalışmışlardır. Vergi idaresi reformunun hedefi, büyük ölçüde, vergi gelirinin tahsilatındaki başarıyı arttırmaktır. Ancak böylece gelişmiş ülke hükümetlerine, bankalarına ve uluslararası kuruluşlara olan borçların ödenmesi mümkün olacaktır. İdari etkinliği sağlamanın önemi asıl bu noktada ortaya çıkmakta ve bu konu üzerinde yapılan çalışmaların, stratejik eylemlerin hayata geçirilmesinde ki başarı büyük önem teşkil etmektedir.

Gelir idaresinin stratejik eylem planında; ulusal kimlik numarasıyla vergi kimlik numarasını tek bir numarada birleştirme, böylece mükellefe ve mükellefiyete ait oluşabilecek hatayı ortadan kaldırma ve mükellef bilgilerini hızlı bir şekilde analiz etme, vergi matrahının doğru tespiti, vergi tahsilatının izlenmesi ve beyan edilen gelirin tahsil edilen gelire oranında sürekli artış sağlama, daha çok sayıda mükellefin muhasebe işlemlerinin resmen incelenmesi ve denetlenmesi, mükellefin vergiye gönüllü uymunu sağlama hususlarının yer alması sözkonusudur. Çünkü, vergi yasalarının tatbikatında uygulamada birlik sağlanamadığı ölçüde, mükelleflerin bunlara direnç göstermesi kaçınılmazdır. Bireylerin tabi oldukları vergi kanunlarının saydam olmaları ve belirli bir zaman süresinde makul şekilde kalıcı olmaları gerekir.

Son
yıllarda
Dünya
Bankası,
vergi
idaresine
verdiği
önemi
vurgulayarak,
neredeyse
yapısal
düzenlemeler
için
borç
alan
ülkelerin
hemen
hepsine
vergilemede
idari
reform
önermiştir

Beyannameye dayanan vergilendirme, bireylere ve firmalara maliyet yüklemekle beraber bu tür uygulamalar, birey ya da firmanın vergi idaresi tarafından vergi incelemesine alınması halinde defter, kayıt ve belgelerin muntazam tutulmuş olması nedeni ile vergi denetim uzmanı tarafından matrah farkı bulunması ve yükümlünün vergi cezasına çarptırılması olasılığını azaltacağından, uzun vadede birey ya da firma açısından fayda sağlayacak yüklerdir. Mükelleflerin beyan esasına göre vergilendirilmesi vergi idaresine de önemli derecede rahatlık sağlar. Beyannameye yazılı tüm bildirimler bilgisayara yüklendiğinden, incelenecek mükellef beyannamelerinin bilgisayarla seçilmesine olanak sağlar.

Vergi toplanması için vergi idaresi personeline yönelik koşulların iyileştirildiği ve buna paralel olarak personelin kalitesinde ve bunların kullandığı ekipmanda iyileşmeler söz konusu olduğu zaman, vergi gelirlerinde önemli gelişmeler görülmüştür.

Örneğin gelişmekte olan Latin Amerika ülkelerinden Bolivya'nın vergi idaresinin geliştirilmesini ve güçlendirilmesini amaçlayan önlemler alınmış ve mali kontrolleri gerçekleştirmek amacı ile part-time olarak üniversite öğrencileri çalıştırılmıştır. Bu uygulamada bir mükellefin bütün vergilendirme işlemlerinde kullanılmak üzere yeni bir tek vergi kayıt sistemi yaratılmıştır. Eski kayıt sisteminde her bir vergi mükellefi için vergi dosyaları mevcut bulunmasına karşın, farklı vergiler arasında kayıt numaralarında uyuma sözkonusu değildi. Şimdiki kayıt sistemi bu yanlış düzeltilmiştir. Ayrıca vergi memurlarına, her bir vergi dairesi için yıllık vergi tahsilat hedefi aşıldığında, toplanan vergiler üzerinden o daire personeline prim verilmesi uygulamasına geçilmiştir.¹⁴

Meksika'da ise vergi mükelleflerinin vergi ödemelerine daha sıkı bir şekilde uymalarını sağlamak amacıyla bazı önlemler tasarlanmıştır. Bunların arasında, hesap denetimlerinin daha sık yapılması, özel muhasebeciler yoluyla bir mali denetleme yapılmasına ilişkin yükümlülüğün getirilmesi ve faturaların tanzim edilmesine ilişkin daha fazla koşul getirilmesi sayılabilir.¹⁵

2. vergi yönetiminin etkinlikten uzaklaşmasının sonuçları

Vergi yönetiminin maliyetlerini asgariye indirmesi, idari etkinlik açısından gerekli şart olmakla beraber yeterli şart değildir. Etkinlik için

yeterli şart, belirli harcama ile en yüksek gelirin ya da belirli gelirin en düşük harcama ile toplanmasıdır.

Vergi yönetimi bir birim vergi geliri için daha az harcama yaptığından topladığı gelirden hazineye kalacak olan miktar artacağından, mükellef, ödediği verginin büyük ölçüde kendisine hizmet olarak döndüğünü görecektir.

Devlet, vergi karşılığı bireylere ağırlıklı olarak tam kamusal mal sunmaktadır ve vergi yönetiminin yetersizliği halinde kişiler vergi kaçırma yönelerceklerdir. Çünkü kamusal malların maliyetine katılmama, bu mallardan faydalanma derecesini ve bu malların maliyetini etkilememektedir. Vergiler tam kamusal malların fiyatı olduğuna göre, vergilerin etkin toplanmaması optimal kaynak dağılımından sapmalar yaratacaktır. Böylece vergiden kanuni yollarla kaçınanlar ile vergiden kaçınmayanlara oranla daha avantajlı duruma geçeceklerdir. Vergi yükünde sapma meydana gelecektir. Gelişmekte olan bir ülke için vergi idaresinde etkinlikten uzaklaşmanın anahtarı; vergiye itaatsizliğe fırsat verecek elverişli kaynakları en aza indirme stratejisi geliştirip, bunu en iyi şekilde kullanmak ve vergiye itaatsizliği cezalandırmak ve suçu ortaya çıkarma olasılığını en üst seviyeye çıkarmak olmalıdır. Vergiye itaat sürecinin her aşamasında aynı zamanda vergiye uyum için kolaylık ve özendirme sağlanmalıdır.¹⁶ Aksi takdirde etkin olmayan vergi yönetimiyle yeterli vergi toplayamayan devlet kamusal hizmetlerin finansmanı için para basmak ya da borçlanmak zorunda kalacak bu fiyat artışlarına hız kazandırarak, kaynak dağılımında etkinlikten sapmalara neden olacaktır.

3. değerlendirme ve sonuç

Gelişmekte olan ülkelerin vergi kanunları ve vergi idaresi modelleri şekillenirken, gelişmiş ülkelerin vergi sistemlerinden ve vergi idaresi yönetim modellerinden yararlanılır. Bunların gelişmekte olan ülkelerin bünyesine uygun hale getirilmesi sırasında, modeli alan ülkenin sosyal, politik ve ekonomik yapısı ve özellikleri de göz önüne alınmalıdır. Çünkü aslında her ülkenin modeli kendi bünyesi içinde şekillenir. Vergi kanunları etkin bir şekilde uygulanırsa ve vergi idaresi de etkin bir şekilde çalışırsa, toplanan vergi gelirlerindeki artış bütçe açıklarını azaltacaktır. Bu durumda gelir daha adil dağılacak, aşırı vergi yükü sorunu ortadan kalkacaktır.

Devlet,
vergi
karşılığı
bireylere
ağırlıklı
olarak
tam
kamusal
mal
sunmaktadır ve
vergi
yönetiminin
yetersizliği
halinde
kişiler
vergi
kaçırmaya
yöneleceklerdir

Her yıl bütçeden maliye bakanlığına ayrılan kaynağın miktarı kadar, bu kaynağın maliye bakanlığı ana hizmet birimleri, danışma ve denetim birimleri ve yardımcı hizmet birimleri arasında nasıl dağıldığı da vergi idaresi etkinliğini etkiler. Türkiye'de vergi idaresi Maliye Bakanlığı'nın ana hizmet birimlerinden biri olan Gelirler Genel Müdürlüğü'nün bünyesinde örgütlenmiştir. Bu birimin etkinliği için bu birime ayrılacak kaynağın yeterli olması önemlidir. Ayrılacak kaynağın belirlenmesi siyasi bir nitelik taşır. Siyasi iradenin o hizmet birimine verdiği önem ve baskı gruplarının etkisi ayrılacak kaynağı büyük ölçüde belirleyen bir faktördür.

Bazı vergi gelirlerinin yerel yönetimlere devri veya elde edilen vergi gelirlerinin gelirin kökeni prensibine göre paylaşılması yerel yönetimler arasında mali eşitsizlik yaratabilir, fakat bu aynı zamanda örneğin tahakkuk eden verginin tahsilata oranının düşük olduğu yerlerdeki gelir idarelerinin mükellefi daha etkin takibiyle tahsilatı arttırmaya teşvik edici etki de yapabilir.

Başarıyı ödüllendiren ücret politikasına yönelmek ve personele prim sisteminin getirilmesi, nitelikli personel istihdamına katkıda bulunacaktır. Mevcut personelin hizmet içi eğitimi ve niteliklerinin geliştirilmesi de ihmal edilmemesi gereken bir konudur.

Bilgisayar sistemleri yeniden gözden geçirilmeli, optik okuyucular hızla devreye sokularak, mükellef bilgilerinin eksiksiz ve anında bilgisayar hafızasına alınmasına yönelerek, memurların vakitlerini mükellef evraklarını sıralamak ve dosyalamakla harcaması önlenerek mükellef bildirimlerinin doğruluğunu araştırmaya yönelmeleri sağlanmalıdır.

Memurların bir ön inceleme birimi gibi çalışması etkinliği arttıracaktır. İncelemeye yönelik bilgisayarlı veri işleme sistemlerinin geliştirilmesi denetimde etkinliği arttıracaktır. Bu konudaki kaynak yetersizliği sorunu ivedilikle aşılmalıdır.

İdarenin etkin çalışabilmesi için; idaredeki görev dağılımını etkinliği arttırmaya yönelik olarak değiştirmek, personel rejimini yeniden gözden geçirmek ve tüm idari sistemi revize etmek gerekmektedir.

Bu analizler ışığında aşağıdaki öneriler de yapılabilir:

- Kendi içinde bütünlüğü olan bir organizasyona sahip gelir idaresi yapısı oluşturulmalıdır. Bu gerçekleştirilmediği sürece yeni

vergi toplanır, ancak etkili olunması olası değildir. Gelişmekte olan ülkelerde mevcut örgütlenme modeli içine sıkıştırılan gelir idaresi sağlıklı vergi toplayamaz.

- Gelir idaresi personelinin tamamının meslekle dorudan ilgili lisans düzeyinde eğitim veren fakülte mezunları arasından seçilmesi, nitelikli eleman ihtiyacını karşılayacaktır. Daha sonra bu personelin hizmet içi eğitimi de ihmal edilmemelidir. Çünkü, personelin eğitim açısından yetersiz olması, birçok soruna yol açmaktadır. Hizmette verimin artırılabilmesi için; gelir idaresinin bina, araç gereksinimi karşılanmalıdır. Bina, araç ve gereç yönünde yer alan eksiklikler vergilerin toplanmasına ve denetime yönelik iş ve işlemlerin yerine getirilmesinde aksaklıklara yol açabilmektedir.

- Vergi istihbarat arşivleri güncelleştirilmeli ve yaşama geçirilmelidir. Vergi istihbarat arşivlerinden yararlanma, denetim elemanının veri toplama süresini kısaltacak, çapraz denetime olanak sağlayacak, incelemelerin süratle sonuçlandırılmasını olanaklı kılacaktır.

- Vergi istihbarat uzmanları ve vergi incelemesi ile yetkilendirilmiş olan memurların, üçüncü şahıs ihbarlarının veya bilgi işlem merkezince ortaya çıkarılmış bir aksaklığın ihbarı üzerine olayı derinliğine araştırmakla görevlendirilmelidir. Araştırmasını yaparken mükellefin kendisi, avukatı, mali müşaviri olaya ilişkin tanıklarla görüşebilmeli, mükellefin defter ve belgelerini, mükellefin bankasındaki hesaplarını, resmi dairelerdeki kayıtlarını inceleyebilmelidir. Vardığı neticeleri bir raporda toplamalıdır. Gerktiğinde savcılıkla işbirliği yapmalı, araştırma karşısında herhangi bir gayri kanuni fiille karşılaştığında savcılığa bildirmeli ve mahkemede idare adına tanıklık yapabilmelidir.

- Bilgisayarın kullanımında mevcut programların yetersizliği kadar, bilgisayarı kullanan personele tatminkar ücret ödenmediğinden, kadroların genellikle nitelikli elemanlardan oluşmaması, yürütülen bilgisayar uygulamalarının olması gerekenden çok daha az etkin olması sonucunu yaratmaktadır. Sorun her iki açıdan da çözülerek bilgisayar kullanımı daha etkin hale getirilmelidir.

- Halkın vergi bilinci geliştirilmelidir. Ödenen vergilerin kendilerine hizmet olarak geri döneceği, vergi vermemenin sonuçlarına yine kendilerinin veya yakınlarının katlanacağı, düzenli ve planlı bir biçimde verilecek eğitimle anlatılmalı, halkın vergi kaçırmayı yetenek olarak gören yargısı yıkılmalıdır.

**Başarıyı
ödüllendiren
ücret
politikasına
yönelmek ve
personele
prim
sisteminin
getirilmesi,
nitelikli
personel
istihdamına
katkıda
bulunacaktır**

- Gelir idaresi politik etki ve baskılardan olabildiğince soyutlanmalıdır. Gelir idaresinin ve vergi sisteminin eşit, etkin ve adil davrandığı imajının halka verilebilmesi için, bu bir zorunluluktur. Aksi takdirde halkı vergi konusunda bilinçlendirme amacıyla yapılacak eğitim programları bir sonuç vermez.

- Vergi dairesi başına düşen mükellef sayısı azaltılmalıdır. Bunun için işler daha fazla otomasyona tabi tutulmalıdır.

- Mevzuat değişikliklerinin her kademedeki vergi dairesi personeline süratle ulaştırılması sağlanmalıdır. Çünkü, tam bilmemek, belirsiz yanıtları, muğlak yorumları ve neticede çözümsüzlüğü beraberinde getirirken mükellefte idareye güvensizlik yaratmakta, sorunun çö-

zümünü yargıda aramasına ve yargıda tikanıklıkların oluşmasına neden olmaktadır.

- Vergi cezaları etkinleştirilmelidir. Vergi yönetim ve denetiminde yeminli mali müşavirlerden etkin bir şekilde yararlanılabilmelidir.

- Vergi etkinliği için, vergi tabana yayılmalıdır. Böyle bir sistemin aksaksız olarak işleyebilmesi için, vergi otoriteleri vergi kaçakçılarına karşı, yalnızca büyük ölçekli sıkı denetimler yoluyla değil, aynı zamanda muhasebe konusunda rehberlik hizmetleri, danışma faaliyetlerinin genişletilmesi, vergi hakkında bilgilerin yaygınlaştırılması, vergi eğitiminin artırılması v.b. yollar ile "vergiye gönüllü katlanma" bilincinin toplumda gelişmesini sağlamaya çalışmalıdırlar.

dipnotlar:

- 1) Richard Goode, "Some Economic Aspects of Tax Administration", *Taxation in Developing Countries*, Fourth Edition içinde (editörler R.Bird and O.Oldman) The John Hopkins University Press, Baltimore, 1990, s.478.
- 2) Carl Shoup, "Economic Aspect of Tax Administration", *Reading on Taxation in Developing Countries*, Third Edition içinde (editörler R.Bird and O.Oldman). The John Hopkins University Press, Baltimore, 1975, s.505.
- 3) Joel Slemrod & Shloma Yitzhaki, "Tax Avoidance, Evasion, and Administration" <http://papers.nber.org/paper/w7473.pdf>, January 2000, s.37
- 4) Charles Y.Mansfield, "Tax Administration in Developing Countries", *IMF Staf Papers*, Vol.35, 1988, s.190.
- 5) Do Ngoc Huynh, "Job Rotation, Corruption, and Tax Administration in Developing Countries", <http://www.grips.oc.jp/vietnam/JVEC/pdf/ws031220Hynhpaper.doc>, December 2003, s.37.
- 6) A.Levis, *The Psychology of Taxation*, Martin Robertson, Oxford, 1982, s.56
- 7) Neil Brooks, "Key Issues in Income Tax: Challenges of Tax Administration and Compliance", http://www.adb.org/Documents/Events/2001/Tax_conference/paper_books.pdf Asian Development Bank, September 2001, s.20.
- 8) Neil Brooks, a.g.m.s.21.
- 9) Richard M.Bird, "Tax Policy and Economic Development" *National Tax Journal*, Volume XLVI, No.1, March 1993, s.75.

kaynakça:

- Armella, P.A; "Tax Policy in Mexico", *Bulletin for International Fiscal Documentation*, 1993.
- Bird, R.M., "Administrative Dimensions of Tax Reform", <http://www1.worldbank.org/publicsector/tax/AprilMay2003Seminar/BirdPaper.pdf>.

- 10) Richard Gordon, "Tax Administration Concerns in the Reform of Substantive Personal Income Tax Law in Emerging Economies", *Bulletin for International Fiscal Documentation*, April 1992, s.169.
- 11) Sanskritçe bir sözcük olan mantra "hece", "sözcük" veya "ses titreşimi" anlamına gelmektedir. Sırası geldiğinde bu ses titreşimine birey yoğunlaşır. Fakat Budizmde "mantra" kelimesiyle tanımlanan bu ses titreşimlerinin veya özel anahtar kelimelerin yogada transya da yönelim gibi kelimelerle kastedilen hallerde tekrarı söz konusudur.
- 12) Miranda Steward, "Global Trajectories of Tax Reform: Mapping Tax Reform in Developing and Transition Countries" http://papers.ssrn.com/sol3/delivery.cfm/SSRN_ID319200_CO-DE020716630.pdf?abstractid=319200, The University of Melbourne Faculty of Law, Public Law and Legal Theory Research Paper No.292002, s.40.
- 13) Miranda Steward, a.g.m.s.40.
- 14) Arthur J.Mann, "Bolivia : Tax Reform 1986-1989", *Bulletin for International Fiscal Documentation*, January 1990, s.32.
- 15) Pedro Aspe Armella, "Tax Policy in Mexico" *Bulletin for Fiscal Documentation*, September, 1993, s.416.
- 16) Richard M. Bird, "Administrative Dimensions of Tax Reform", <http://www1.worldbank.org/publicsector/tax/AprilMay2003Seminar/BirdPaper.pdf>, s.30.

- Bird, R.M.; "Tax Policy and Economic Development", *National Tax Journal*, Volume XLVI, No.1, 1993.
- Brooks, N; "Key Issues in Income Tax: Challenges of Tax Administration and Compliance", http://www.adb.org/Documents/Events/2001/Tax_conference/paper_books.pdf

Vergi
dairesi
başına
düşen
mükellef
sayısı
azaltılmalıdır.
Bunun
için
işler
daha
fazla
otomasyona
tabi
tutulmalıdır

Asian Development Bank, September 2001.

- Goode, R; "Some Economic Aspects of Tax Administration", Taxation in Developing Countries, Fourth Edition içinde (editörler R.Bird and O.Oldman) The John Hopkins University Press, Baltimore, 1990.

- Gordon, R; "Tax Administration Concerns in the Reform Substantive Personal Income Tax Law in Emerging Economies", Bulletin for International Fiscal Documentation, April 1992.

- Huynh D. N.; "Job Rotation, Corruption, and Tax Administration in Developing Countries", <http://www.grips.oc.jp/vietnam/JVEC/pdf/ws031220Hynhpaper.doc>, December 2003.

- Lewis, A ; The Psychology of Taxation, Martin Robertson, Oxford, 1982.

- Mann, A.J; "Bolivia : Tax Reform 1986-1989", Bulletin for International Fiscal Documentation, 1990.

- Mansfield, C. Y.; "Tax Administration in Developing Countries", IMF Staff Papers, Vol:35, 1988.

- Slemrod, J& Shloma Y; " Tax Avoidance, Evasion, and Administration"

<http://papers.nber.org/papers/w7473.pdf>, January 2000.

- Shoup, C; " Economic Aspect of Tax Administration", Reading on Taxation in Developing Countries, Third Edition, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1975.

- Steward, M; "Global Trajectories of Tax Reform: Mapping Tax Reform in Developing and Transition Countries" http://papers.ssrn.com/sol3/delivery.cfm/SSRN_ID319200_code020716630.pdf?abstractid=319200, The University of Melbourne Faculty of Law, Public Law and Legal Theory Research Paper No.292002.

İrlanda, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve Türkiye: Yetiştirme sürecinde alınacak dersler

giriş

Türkiye, geçmişten beri İrlanda, İspanya, Portekiz, Yunanistan ile iktisadi açıdan sıklıkla karşılaştırılır. Bu yaklaşımın temel nedenlerinden biri, yaklaşık 40 yıldır süren Avrupa Birliği'ne üyelik sürecimizle yakından ilgilidir. Birliğin ilk genişleme sürecinde, o dönemde topluluğa katılan ülkelerin gelir düzeyinin, topluluğa üye ülkelerin oldukça gerisinde olması ve Türkiye'nin bugünkü koşullarıyla benzerlikler taşıması, bu şekilde göreceli bir yaklaşımın doğmasına neden olmaktadır. Diğer yandan, özellikle Portekiz ve Yunanistan'ın halen birlik içinde gelir düzeyi açısından zayıf konumu, bu yaklaşımın bir diğer nedeni olarak varlığını sürdürmektedir¹.

Gerçekte, bu ülkelerin Türkiye ile karşılaştırılmalarında, günümüz koşulları kadar, kısa da olsa tarihsel bir perspektife de ihtiyaç duyulmalıdır. Böyle bir perspektif, belki de benzerliklerden çok farklılıkların ortaya konduğu bir bakış açısını içermelidir. Bu şekilde, gelişme süreçleri kendi dinamikleri içinde değerlendirilebilir ve buradan yola çıkılarak başarı ve başarısızlıklardan alınması gereken derslerin ortaya konulması mümkün olabilir. Aslında temel olarak her toplum kendi tarihini yaparken, bu süreçte, iktisadi ilişkileri kadar daha önceki iktisadi gelişme aşamalarından aktarılan davranış ve zihniyet biçimleri, coğrafi temeli ve bunları çevreleyen dış ortam önemli bir rol oynar ve o toplumu özgül kılar. Ne var ki, yine tarih, tüm bu faktörlerin ötesinde bilim ve teknolojiye ulaşabilen ve ondan etkin bir biçimde yararlanan ulusların her zaman daha hızlı büyüdüğü ve kalkındıklarını göstermektedir. Ekonomi tarihçileri, teknolojik değişimin uzun dönemde küresel ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olduğu konusunda aynı fikirdedir.² Bilim ve teknoloji yeteneği ise, öncelikle beşeri sermaye açısından asgari bir birikimi gerektirmektedir. Bu açıdan, eğitim ve teknoloji politikaları birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir.³ Ulusların eğitime, araştırma geliştirmeye, bilgi birikimine verdikleri önem, uzun dönem içinde karşılığını fazlasıyla geri vermektedir.

Bu gerçekten hareket ederek, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Türkiye'nin karşılaştırılmasında, 1960'lı yıllar başlangıç noktası olarak ele alınabilir. Söz konusu yıllar, başlangıçta, bu ülkelerin gelir ve refah düzeylerinin çok fazla farklı olmadığı yıllardır. Bu çalışmada, 1960'lı yıllardan günümüze değin, adı geçen ülkelerin gelişme eğilimleri, iktisat politikası seçeneklerinin ele alındığı bir bakış açısını içerecektir.

başlangıç yılları

Avrupa ekonomik tarihinde, 1950'ler, Avrupa'nın yeniden yapılandığı ve yeni bir çağa girdiği yıllardır. Bu tarihten itibaren Avrupa ülkeleri hızlı bir büyüme trendine girmiştir. "altın çağ" olarak da adlandırılan 1950 ve 1973 yılları arasında Batı Avrupa'da kişi başına düşen reel GSYİH'daki değişim, her yıl yaklaşık %4 dolayında gerçekleşmiştir. Söz konusu oranlar aynı zamanda, 1950-1960 arası yüzde 1.6, 1960 - 1973 yıllarında ise yüzde 3.1 olarak büyüyen ABD'nin ilerisindeydi. Bu yıllar, Türkiye'nin de hızlı büyüdüğü yıllardır. 1950-1960 yılları arasında kişi başına düşen reel GSYİH'daki değişim yüzde 3.3 olarak gerçekleşmiştir. Avrupa'da çevre ülkeleri olarak anılan İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İrlanda ile Türkiye, o dönemde gelir düzeyi olarak ortalamanın altında olsa da, sürekli büyüme oranlarıyla, yetiştirme potansiyeli taşıyan ülkeler olarak değerlendirilmekteydi.⁴

Diğer yandan, OECD, 1960'lı yılların başından itibaren ülkelerin bilimsel ve teknolojik performanslarını çeşitli standart, norm ve istatistiklerle değerlendirmeye başlamıştır. Bu tarihten beri de, dünyada teknoloji ve bilim politikalarında önemli bir aktör olmuştur.⁵ Kuruluş tarafından yapılan uluslararası ilk istatistik yılı, 1965 yılında basılmıştır. Ülkeleri ekonomik büyüklük ve yapılarına göre sınıflandıran bu çalışmada, Türkiye; Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve İspanya ile birlikte gelişmekte olan ülkeler kategorisinde gösterilmektedir.

Bu durum, aslında bir ölçüde o dönemde dünyadaki gelişmişlik eğilimini de yansıtmaktadır ve aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmektedir.

Alev
Söylemez*

Türkiye;
Yunanistan,
İrlanda,
Portekiz ve
İspanya ile
birlikte
gelişmekte
olan
ülkeler
kategorisinde
gösterilmektedir

* Gazi Üniversitesi
İ.İ.B.F. İktisat
Bölümü
Öğretim Üyesi

Teknoloji Düzeyi ve Ülkeler (1985)

Tablo 1

- 1- ABD
- 2- Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere
- 3- Avusturya, Belçika, Kanada, Hollanda, Norveç, İsviçre
- 4- Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya, Türkiye

Kaynak: OECD 1985'den Akt. Godin 2002, s.393.

İleride yapılacak olan istatistiklere de bir temel oluşturan, söz konusu istatistikte; ülkelerin AR-GE'lerine yaptıkları harcamalar ve bunun GSMH'ya olan oranı ve AR-GE yatırımlarının sektörler arasındaki dağılımı gibi kriterler incelenmektedir. Bunun yanı sıra, hükümet, kamu, iş alemi, yüksek eğitim, olmak üzere dört temel sektör analiz edilmektedir. Çalışmada, Fransa dışında diğer tüm sanayileşmiş ülkelerde AR-GE harcamalarının üçte ikisinin özel sektör tarafından gerçekleştirildiği, buna karşılık Türkiye'nin de dahil olduğu gelişmekte olan ülkeler kategorisinde ise, AR-GE çabalarının kamu sektöründe yoğunlaştığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, AR-GE'ye yapılan yatırımlar konusunda ABD ile diğer üye ülkeler arasındaki uçuruma dikkat çekilmekte ve üye ülkelerin tamamının ABD'nin, AR-GE harcamalarının onda birine bile yaklaşmamış olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, İngiltere ve Hollanda'da yüksek eğitim seviyesinin beklenenin oldukça altında olduğu anlaşılmıştır. Bu iki ülkede toplam temel araştırmaların yarıdan daha azının üniversitelerce gerçekleştirildiği ve Norveç dışında tüm diğer sanayileşmiş ülkelerde ise üçte ikiden daha az bir oranı gerçekleştirdikleri görülmektedir.⁶

Bunun yanı sıra, aynı tarihlerde gelişmekte olan ülkeler kategorisinde olan Yunanistan, Türkiye, İspanya, İrlanda, Portekiz ve Yugoslavya OECD Bilimsel Araştırma Komitesinin himayesinde, Pilot Takımlar Projesi (The Pilot Teams' Project on Science and Economic Development) adı altında bir çalışma yürütmektedir. 1962'de başlayan ve 1966'da ilgili hükümetlere sunulan proje, gelişmekte olan ülkelere bilimsel araştırma ve teknoloji politikalarında uygun hedef ve stratejileri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu paralel doğrultusunda Türkiye'nin ekonomik kalkınma ve toplumsal refah için hedeflerinin ne olması ve nasıl bir strateji izlemesi gerektiği ortaya konulmuş; sonuçta, öngörülen ekonomik ve toplumsal hedeflere erişilmesine yardımcı olacak bir bilim politikası ortaya çıkmıştır. Ne var ki, bu projenin çeşitli raporları Türkçe'ye çevrilmemiş ve OECD arşivlerinde tozlanmaya bırakılmıştır. Sözü edilen projedeki, bilim, teknoloji, üretim,

kalkınma meselesini bir bütünlük içinde ele alan yaklaşım, plan dokümanlarına yansımamıştır.⁷ 1960'lı yıllardan itibaren de, kalkınma planlarında beşeri sermayeyi geliştirecek projeler yerine, fiziksel altyapıya yönelik projeler tercih edilmiştir. Bu tür projelerin kısa vadede daha kolay politik getiri sağlaması, beşeri sermaye yatırımlarının daha uzun vadede sonuçlarının alınabilmesinin bu tercihte önemli rol oynadığı söylenebilir. Bu tarihlerin ardından Türkiye'nin sistematik bir bütünlük taşıyan bilimle beraber teknoloji politikasının geniş ölçüde ele alınarak, kalkınma planlarında yer alabilmesi, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma planıyla birlikte, 1990'ları beklemiştir. Burada belirtilmesi gereken bir nokta, bu tür bir seçeneğin adı geçen Kalkınma Planında yer alması uzun vadeli iktisat politikası uygulamalarında anlamlı bir değişikliğe neden olmamasıdır.

Bu süreç içinde, 1960 yılında, OECD tarafından İspanya, Yunanistan, Portekiz ve İrlanda gibi ülkelerle birlikte anılan Türkiye'nin, 1986 yılına gelindiğinde, bilim ve teknoloji göstergelerinde bu kez "diğer ülkeler" kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Aşağıdaki Tablo 2'de OECD tarafından yayınlanan ve ülkeler arasında bilim ve teknoloji düzeyini gösteren araştırmanın 1986 yılı sonuçları yer almaktadır.

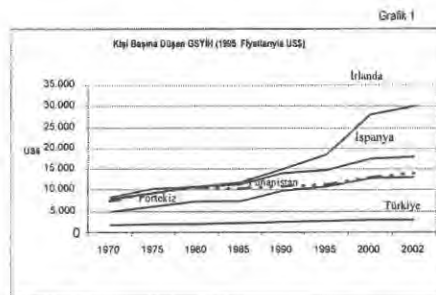
Teknoloji Düzeyi ve Ülkeler (1986)

(Tablo 2)

Yüksek : ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Kanada
Orta : İspanya, Avustralya, Hollanda, İsviçre, Avusturya, Yugoslavya
Düşük : Danimarka, Norveç, Yunanistan, Finlandiya, Portekiz, Yeni Zelanda, İrlanda, İzlanda
Kaynak: OECD 1986'dan Akt. Godin 2002, s.396

Tabloda görüldüğü gibi, OECD'nin daha önce belirtilen kriterlere uygun olarak yaptığı sınıflandırmada, Türkiye bu kez hiçbir kategoride yer almamaktadır

Bu süreç içinde söz konusu ülkelerin anlamlı ölçüde geliştiği ve Türkiye ile başlangıçtaki gelir düzeyi farklılığının katlanarak açıldığı aşağıdaki Grafik 1'de görülmektedir.

Kaynak: Dünya Bankası 2003

İspanya
Yunanistan,
Portekiz ve
İrlanda gibi
ülkelerle
birlikte
anılan
Türkiye'nin,
1986 yılını
gelindiğinde,
bilim ve
teknoloji
göstergelerinde
bu kez
"diğer
ülkeler"
kategorisinde
yer aldığı
görülür

Dünya Bankası veri tabanından elde edilen bilgilere göre, 1970 yılında 1995 sabit fiyatlarıyla, Yunanistan'da kişi başına düşen gelir, 7487\$, İrlanda'da, 7908\$, Portekiz'de, 4980\$, İspanya'da, 8147\$ ve Türkiye'de, 1654\$'dır. 2002 yılına gelindiğinde ise, kişi başına düşen ulusal gelir; Yunanistan'da 14,157\$, İrlanda'da 30,157\$, Portekiz'de 13,151\$, İspanya'da 17.885\$'a yükselirken, Türkiye'de 2.943\$ olarak gerçekleşmiştir. Satın Alma Gücü Paritesine göre ise, cari dolar değerinden kişi başına düşen gelir, 2002 yılında, Yunanistan'da, 18,240\$, İrlanda'da, 28,040\$, Portekiz'de, 17,350\$, İspanya'da, 20,460\$ ve Türkiye'de, 6120\$ olarak hesaplanmaktadır.

Yine 1950 ve 2002 yılları arasında kişi başına düşen GSYİH rakamları, ABD'nin kişi başına düşen ulusal geliri temel alınarak, (ABD=100) hesaplandığında aşağıda Tablo 3'deki göstergelere ulaşılmaktadır.

Ülkelerde Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD =100)

Tablo 3

	1950	2002
İrlanda	38	89
Portekiz	22	50
İspanya	28	62
Yunanistan	24	49
Türkiye	15	17

Kaynak: OECD Science Technology and Industry Outlook 2003, s.188

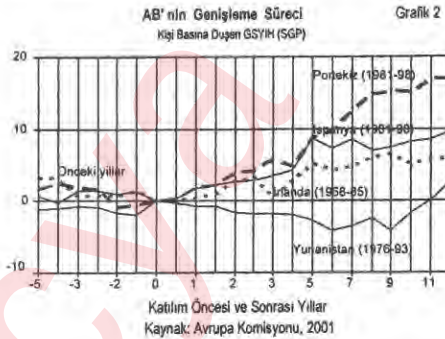
Yukarıdaki tabloda konu edilen ülkeler, aynı zamanda 1950 yılında, gelir düzeyi açısından, OECD ülkeleri içinde, Türkiye'ye en yakın ülkelerdir.⁸

1970 ve 1980'ler

1950 ve 1973 yılları arası, yukarıda da belirtildiği gibi, büyüme oranları açısından, Avrupa altın çağını yaşamaktadır. Bu performansın ardındaki en önemli faktör, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımları ve ABD'den transfer edilen büyük çaplı teknoloji transferiydi. Yeni teknolojilerin adaptasyonu için gerekli olan hünner, mevcut beşeri sermaye stoku ile fazlasıyla karşılanmaktaydı. Bunun ötesinde, kurumsal ve yasal alt yapı piyasa ekonomisinin çalışması için yeterli bir çatı sunmaktaydı. Diğer bir ifade ile, Avrupa'nın büyümesi için gerekli olan "sosyal kapasite", savaş sırasında kış uykusuna yatmış, ama tahrip olmamıştı⁹. Özellikle, 1960 ve 1973 yıllarında, Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da büyüme oranları, ortalama yıllık yüzde 6-7 dolayında gerçekleşmiştir.

Söz konusu dönemde, İrlanda ekonomisi daha az dinamik bir görünüm sergilemiş ve kişi başına ortalama yıllık yüzde 3.7 dolayında büyümüştür. Ne var ki, 1973 yılı sonrası bu süreç, makro ekonomik istikrarı ve uzun dönem büyüme beklentilerini olumsuz etkileyen ardı ardına gelen petrol şokları ve sonrasında ki derin resesyonla birlikte yavaşlamıştır.

Bununla beraber, 1970'li yıllarda başlayan Avrupa Topluluğu'nun ilk genişleme süreci, çevre ülkelere önemli kazanımlar sağlamıştır. Danimarka ve İngiltere ile birlikte 1973 yılında topluluğa katılan İrlanda'nın, 1986'da katılan İspanya ve Portekiz'in, topluluğa katıldıktan sonraki yıllardan sonra hızlı bir gelişme trendi sergiledikleri görülmektedir. Bu olgu, aşağıdaki Grafik 2 de gösterilmektedir. Grafikde, söz konusu ülkelerin o dönemde Topluluğa katılım öncesi ve sonrası büyüme trendleri yer almaktadır.

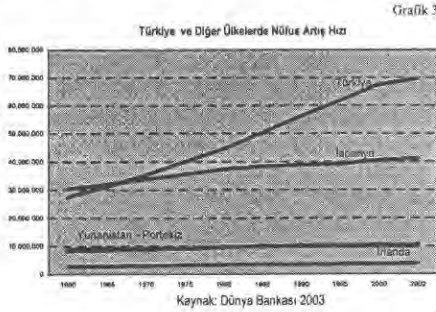

Bu dönemde, İrlanda, Portekiz, İspanya ve Yunanistan gibi önemli ölçüde daha fakir ülkeler, topluluğun bütçesinden ayrılan bölgesel fonların katkısı, artan ticaret ve yatırım desteği sayesinde AB ortalamasının hayli üzerinde büyüme oranları yakalamıştır.¹⁰ Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış ve artan ticaret hacmi, ekonomilerin yeniden yapılandırılmasına ve teknolojik açığın azaltılmasına yardımcı olmuştur. Yunanistan'ın, ise, 1980'li yıllarda durgunluk dönemine girdiği görülür. 1990'ların ortalarına kadar süren bu durgunluk döneminin başlangıcı AB'ne, 1981'de üye olduğu sürece denk gelmektedir. 1978 yılında, AB ortalamasının yüzde 72'si düzeyinde olan kişi başına düşen milli gelir, 1990 yılında yüzde 58.5'lara kadar düşmüş ve 1995 yılında, tekrar yüzde 66 olmuştur. Bunun temel nedenlerinden biri olarak o zamanki adıyla, Avrupa Topluluğu'nun getirdiği rekabetçi ortama uyum sağlayamaması olarak görülmektedir.¹¹ Bu nedenle söz konusu gelişimleri salt Avrupa Birliği üyeliğinin kazanımları olarak kurgulamak genelde eksik bir

Avrupa'nın büyümesi için gerekli olan "sosyal kapasite", savaş sırasında kış uykusuna yatmış, ama tahrip olmamıştı

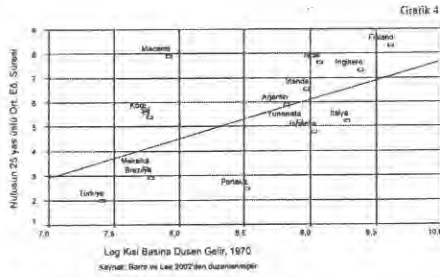
yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan, İspanya ve Portekiz, 1973 sonrası, kurumsal alt yapıya daha fazla ağırlık vermeleri, makro ekonomik istikrarı sağlamaları, yapısal reformları gerçekleştirmeleri ve dışı açık liberizasyon politikaları ile Yunanistan'dan daha avantajlı bir konumda bulunmaktadır.¹² Bu durum, her iki ülkenin uyum maliyetlerini azaltmalarında etkili olmuş, özellikle doğrudan yabancı yatırımlar için daha elverişli bir ortam sağlamıştır.¹³

Daha önce de belirtildiği gibi, ülkelerin sergiledikleri gelişme çizgilerinin temelinde, kuşkusuz tarihi, ekonomik, sosyal, ve toplumsal bir çok etken sayılabilir. Tüm bu etkenleri ülkelerin kendi özgül koşulları içinde de değerlendirmek gerekir. Örneğin, nüfus da, önemli bir faktördür. Aşağıdaki grafikte, söz konusu ülkelerle, Türkiye ve diğer ülkelerin nüfus artış hızları karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

1960 yılında, Türkiye'nin nüfusu, 27 milyon 509 bin iken, İspanya'nın nüfusu, 30 milyon 455 bindir. Ancak grafikte görüldüğü gibi, Türkiye'de nüfus artış hızı, İspanya'nın çok üzerinde gerçekleşmiştir. 2002 yılına gelindiğinde, İspanya'nın nüfusu 41 milyon 180 bin iken Türkiye'nin nüfusu, 69 milyon 626 bin olmuştur. Diğer yandan, İrlanda'nın nüfusu 1960 yılında, 2 milyon 832 bin iken, bu sayı, 2002 yılında 3 milyon 877 bindir. Portekiz ve Yunanistan'ın nüfusu ise, birbirine çok yakındır. 1960 yılında, Portekiz'in, 8 milyon 943 bin, Yunanistan'ın ise, 8 milyon 327 bindir. Süreç içinde nüfus artış hızlarının aynı şekilde geliştiği grafikte görülmektedir.

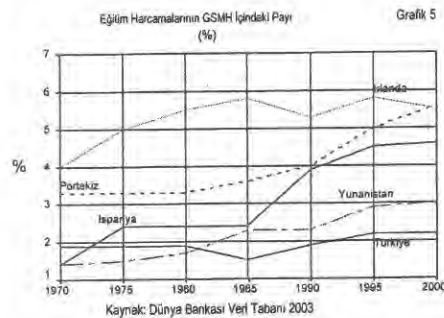
Türkiye'de nüfusun, oldukça yüksek oranlarda gerçekleşmesine karşılık, adı geçen ülkeler de dahil olmak üzere, bazı ülkeler Türkiye ile karşılaştırıldığında bu ülkelerin, aynı süreç içinde eğitim politikalarına daha fazla ağırlık vermiş olduğu gözlenmektedir. Aşağıdaki serpm diyagramında, başlangıç koşulları olarak adlandırılabilir 1970 yılı için, Türkiye ve diğer ülkelerde 25 yaş ve üstü işgücünün orta-

lama eğitim süresi ile, 1995 sabit fiyatlarıyla ABD doları cinsinden kişi başına düşen GSYİH rakamları ilişkilendirilmiştir

Diyagramda, 1970 yılında Portekiz'in kişi başına 4950\$ gelir düzeyine karşılık, eğitim süresi açısından, 2,4 yıl ile Türkiye'ye oldukça yakın olduğu görülmektedir. İrlanda ise, İspanya ve Yunanistan ile gelir seviyesi açısından oldukça yakın olmasına karşılık, eğitim süresi açısından daha ileridedir. Yine diyagramda, Türkiye'nin, gelir açısından daha ciddi boyutlarda eğitim açığı yaşadığı görülmektedir. Çünkü o dönemde Türkiye ile kişi başına düşen gelir itibarı ile oldukça yakın olan Meksika, Brezilya, Kore ve Şili gibi ülkeler, ortalama eğitim süresi açısından daha ileridedir. Toplam 25 yaş üstü nüfus için Türkiye'de eğitim süresi 2 yıl iken, bu süre, Brezilya'da 3 ve Meksika'da 3.3 yıldır.

Bu sürecin ardından diğer ülkeler eğitime ayırdıkları kaynakların oranını artırırken, söz konusu eğitim açığı, aradan geçen süre içinde hızla artmıştır. Aşağıdaki grafikte, 1970 yılından sonra, Portekiz, Yunanistan, İspanya ve İrlanda'da eğitime ayrılan kaynakların GSMH içindeki payı, Türkiye ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

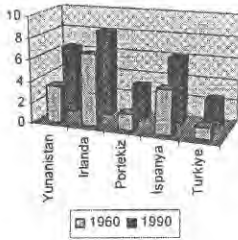
Grafikte görüldüğü gibi, Türkiye, 1985 yılından sonra harcamalarını görece olarak artırmış ise de, söz konusu süreç içinde, eğitime yaptığı harcamalar itibarı ile en alt seviyesini korumaktadır. 1980'lere kadar, harcamalar itibarı ile Türkiye'nin altında olan Yunanistan'ın,

Türkiye ile
kişi
başına
düşen
gelir
itibarı ile
oldukça
yakın
olan
Meksika,
Brezilya,
Kore ve
Şili gibi
ülkeler,
ortalama
eğitim
süresi
açısından
daha
ileridedir

bu tarihlerden sonra daha hızlı bir biçimde kaynaklarını eğitime ayırdığı görülmektedir.

Tüm bunların yanı sıra, ülkelerin gelişmelerinin ardında, bir diğer önemli unsur da kadınların eğitim düzeyidir. Toplumda kadının üretim ilişkilerinden soyutlandığı koşullarda, gelişmeden ya da kalkınmadan söz etmenin güçlüğü ortadadır. Aslında tarihi, toplumsal sosyo kültürel açıdan oldukça önemli sayılabilecek bu gösterge, karşılaştırmalı olarak aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

25 Yaş Üstü Kadın Nüfusun Eğitim Süresi

Kaynak: Barro ve Lee 2000

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi 25 Yaş üstü kadın nüfusun ortalama eğitim süresi, 1960 yılında Portekiz'de 1.53 yıl iken Türkiye'de bu süre 1.06'yıldır. 1990 yılında, Portekiz'de kadınların ortalama eğitim süresi, 3.26'ya yükselirken, Türkiye'de bu rakam, 2.53 yıla çıkmıştır. 25 yaş üstü kadın nüfusun eğitim süresinde en yüksek artışın, 3.51 yıldan 6.36 yıla çıkan Yunanistan'da olduğu görülmektedir. İspanya'da ise, bu rakam 4.16 yıldan 1990 yılında 6.06 yıla çıkmıştır. İrlanda'da, oldukça yüksek olan başlangıç yılının 6.67'den 8.13 yıla ulaştığı görülmektedir.

Diğer yandan, 1970 ve 80'ler makro ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, ele alınan tüm ülkelerde, 1974 – 1986 yılları arasında, geçmiş döneme göre daha ılımlı büyüme oranları yaşanmış olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen gelirdeki artış oranları, İspanya (%1.2) ve İrlanda'nın (%1.6) görece olarak, Yunanistan (%0.8) Portekiz'e (%1.1) göre daha iyi olduğu söylenebilir.¹⁴ Ayrıca bu süreçte İspanya ve İrlanda'da işsizlik oranları da hızlı bir biçimde yükselme eğilimindedir. 70'li yılların ikinci yarısında demokrasiye geçişle birlikte, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da yaşanan, büyük çaplı ücret artışlarının gerektirdiği genişleyici mali politikalar, makro ekonomik istikrarı üzerinde etkili olmuştur.¹⁵ Bununla beraber, 1980'lerin ortasından itibaren, Avrupa Birliğine uyum politikaları çerçevesinde para ve

döviz kuru politikaları, vergi reformu, (ithalat vergilerinde indirim, katma değer vergisi gibi) mali konsolidasyon süreci, rekabet politikalarının uyumlaştırılması gibi tedbirler alınmaya başlamıştır.

Türkiye de, diğer ülkelerde olduğu gibi, 1973-1974 döneminde ilk petrol krizinden olumsuz etkilenmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren planlı kalkınma dönemlerinde sağladığı hızlı büyüme oranları düşmeye başlamış, ağır sanayi ve sermaye mallarında yurtiçi üretim kapasitesini arttırmayı hedefleyen, kamu kesimine ağırlık veren strateji tıkanma noktasına gelmiştir. İthal girdilere bağımlı ithal ikamesi strateji bu süreçte ticaret hadlerinin kötüleşmesine neden olmuş, petrol krizleri bu sorunu derinleştirmiştir. 1970'li yıllar diğer ülkelerde olduğu gibi, aynı zamanda genişleyici mali politikaların uygulandığı yıllardır. Bu nedenle bir yandan talep ve arz arasında yaşanan dengesizlik, diğer yandan ödemeler dengesi açığının büyümesi, 1979 yılı ikinci petrol krizinden sonra sürdürülemez boyutlara ulaşmış, 1980 yılında ihracata yönelik yeni bir sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Dolayısıyla 1980'li yıllar, diğer ülkelerde olduğu gibi, yeniden yapılanmanın ve liberizasyon sürecinin yaşandığı yıllardır.

1990'lı yıllar ve sonrası..

1990'lı yıllarda bir yandan 1980'lerde uygulanan makro ekonomik önlem ve yapısal tedbirlerin sonuçları görülmeye başlanmış, diğer yandan uyum politikaları çerçevesinde makro ekonomik disiplini sağlayan stratejilere devam edilmiştir. Portekiz'de, enflasyon oranı, 1986'da, yıllık yüzde 13.1 iken 1997'de, 1.9 'a düşmüştü; İspanya'da aynı oran, 1993 yılında 4.6 iken, 1997 yılında 1,9 olmuştur. Yapısal reformlar, sözü edilen ülkelerde makro ekonomik istikrarı sağlamaya başlamış, üretici sektörleri daha rekabetçi kılmış ve verimliliğin artmasına neden olmuştur. Türkiye açısından ise, makro istikrarın sağlanmasına yönelik adımlar atılmakla birlikte, sonuçların alınması 2000'li yılları beklemektedir. 1990'lı yıllar bu açıdan Portekiz, İspanya ve Yunanistan'ın görece olarak daha iyi bir performans sağladığı yıllardır.

Ne var ki, bu sürece damgasını vuran, 1960 – 1990 yılları arasında genellikle durgun bir görüntü sunan İrlanda'dır. 1973'de Avrupa Birliğine katılan ülkenin gelir düzeyi, o dönemde daha önce de belirtildiği gibi, Avrupa Birliği ülkelerinin oldukça gerisindedir. Buna karşılık, 90'lı yıllardan itibaren, OECD ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ülke olmuş ve 1990-2000 yıl-

1980'li
yıllar,
diğer
ülkelerde
olduğu
gibi,
yeniden
yapılanmanın ve
liberizasyon
sürecinin
yaşandığı
yıllardır

ları arasında kişi başına düşen ulusal geliri 10.000 Euro'dan 27.000 Euro'ya çıkarmıştır. 1993 yılından itibaren her yıl yaklaşık ortalama yüzde 7'lik bir büyüme trendi yakalamış, dört yıl içinde işsizlik oranını yüzde 15.7'den, yüzde 9'a düşürmeyi başarmıştır.¹⁶ Hızlı büyüme sürecinde enflasyon oranı yüzde 2'nin altında kalırken, Avrupa ülkeleri arasında en yüksek verimlilik oranlarına ulaşmıştır. Dünyanın en büyük bilgisayar yazılım ve donanım üreticisi olan ülke, 1995 yılı itibarı ile yazılım (software) ülke içi üretiminin yüzde 93.8'ini ve yine donanımda (hardware) ülke içi üretiminin yaklaşık yüzde 97.6'sını ihraç etmektedir.¹⁷

İrlanda'nın gösterdiği bu sıra dışı performansın ardında, temel olarak, oluşması uzun yıllar alan beşeri sermaye stoku vardır. Nitelikli işgücünün oluşması sürecine, sanayileşmede teknoloji yoğun endüstrilere yatırım stratejileri eşlik etmiş, tüm bu birikimlerin kazanca dönüştürülmesi 1990'ların gelmesini gerektirmiştir. 1960'lara kadar sanayileşmesini korumacılığa dayandıran ülke, gelişmekte olan pek çok ülkenin 1970'li yılların sonunda yaptığını, 1960'lardan itibaren uygulamaya koymuş ve korumacılığı kaldırarak, dış yatırımları hedefleyen bir sanayileşme stratejisi benimsemiştir. Bu stratejiye, deniz aşırı yatırımları özendiren bir finans ve vergi sistemi eşlik etmiştir. Örneğin, yabancı sermayeye arazi ve binaların maliyetini karşılayacak geri ödemesiz teşvikler sağlarken; diğer yandan, yerel ihracatın kapasitesini arttırmak ve ihracatı desteklemek amacıyla, ihracat gelirlerinin şirket karlarında vergiden muaf tutulmasına karar vermiştir. Bu sistem başarılı olmuş ve yabancı firmalar, düşük maliyet avantajından yararlanmak için ülkeye yatırım yapmaya başlamışlardır.

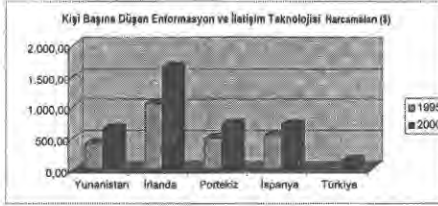
Bunun yanı sıra, İrlanda, yine 1960 yılından itibaren, eğitim yatırımlarına başlamış ve bu tarihten sonra eğitim, temel bir öncelik olma niteliğini hep korumuştur. 1967 yılında, daha önce paralı olan orta öğretim ve ardından üniversite eğitime devlet desteği sağlanmış parasız hale getirilmiştir. Aynı yıllarda üniversite eğitimi alanların toplam nüfus içindeki payı yüzde 4'den yüzde 26'ya çıkmıştır. Bu, Ahem'e (2003), göre, dünyanın en büyük oranıdır. Yine aynı yıllarda eğitim elemanlarının eğitilmesi ve öğretim programlarının geliştirilmesine yönelik olarak yeni eğitim yatırımlarına başlanmıştır.¹⁸ 1960'ların sonunda, çeşitli elektronik ve mühendislik alanlarına çirak ve teknisyen sağlamak üzere bölgesel çok sayıda teknik okul açılmıştır. Ülke, enformasyon tek-

nolojileri alanında geliştiğçe, bu okullar tarafından sağlanan hizmetler, IT endüstrisinin gereksinimlerine taşıdığı maliyet avantajıyla beraber oldukça işlevsel hale gelmiştir. Bu şekilde, İrlanda'nın eğitim sistemi, endüstriyel yapının ihtiyaçlarını karşılama konusunda oldukça başarılı bir örnek vermiştir. Diğer yandan üniversite düzeyindeki eğitim kurumlarında, ağırlıklı olarak mühendislik, bilgisayar bilimleri ve diğer teknik alanlar giderek hakim olmuştur. 1980'lere gelindiğinde, İrlanda, eğitimli, bilgisayar okur yazarı olan, çok sayıda gençten oluşan nitelikli işgücüne sahiptir. Deniz aşırı firmaları, uygun vergi indirimleri ve teşvikler kadar, bu teknik nitelikli işgücü de cazetmiştir. Özellikle enformasyon teknolojisi üretimi alanında ülkeye akın etmeye başlayan yabancı firmalar, bu üretim sürecinin gerektirdiği çok sayıda hünar ve ucuz işgücünü karşılarında hazır bulmuştur.¹⁹ Dolayısıyla, İrlanda'nın 1990'lı yıllarda gösterdiği performansın ardında oldukça ciddi bir beşeri sermaye birikiminin varlığı yer almaktadır. Bu açıdan İrlanda teknoloji ve eğitim politikalarının bütünsel bir biçimde başarıyla uygulandığı iyi bir deneyimdir. Gelişmekte olan ülkeler için de önemli dersler barındırmaktadır.

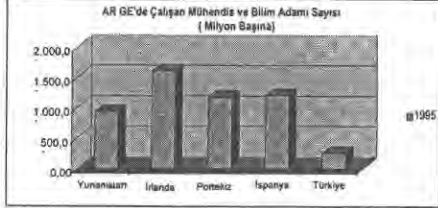
1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yaşanan yıllarda, bilgi ve niteliğin daha fazla belirleyici hale geldiği bir ortam yaşanmaya başlanmıştır. Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin işlem kapasite ve hızlarının radikal bir biçimde artması ve fiyatların düşmesiyle başlayan süreç, yeni bir tekno paradigma çerçevesinde, ekonomiler üzerinde geniş etkiler yaratmaya başlamıştır. Yeni teknolojilerin maliyetlerindeki düşüşler, yalnızca bilimsel ve araştırma alanlarında değil; tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin hemen her alanında, dağıtım ve pazarlanmasında yaygın bir biçimde kullanılması sağlamıştır. Bu teknolojilere yatırım yapan ve ondan etkin bir biçimde yararlanan ülkeler, mikro ve makro düzeyde verimlilik, hasıla ve istihdam artışlarına tanık olmuştur. Bu nedenle, bilim ve teknoloji politikaları ülkelerin temel büyüme stratejilerinde, geçmişe göre daha merkezi bir rol oynamaya başlamış ve bilgiye yapılan yatırımların fiziksel sermaye yatırımlarına göre çok daha fazla dışsalıklar taşıdığı konusunda yaygın bir fikir birliği oluşmuştur. Bu nedenle eğitim, teknoloji, araştırma geliştirme ve bilim parametreleri ülkelerin performansında temel kriterler olarak geçmişe göre daha fazla ön plana çıkmaktadır. Konu edilen ülkeleri bu açıdan karşılaştırmak amacıyla, grafik 7, 8 ve 9 verilmiştir.

İrlanda,
yine
1960
yılından
itibaren,
eğitim
yatırımlarına
başlamış ve
bu tarihten
sonra
eğitim,
temel bir
öncelik
olma
niteliğini
hep
korumuştur

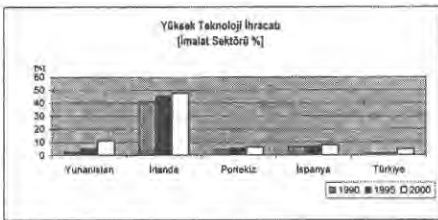
Grafik 7

Grafik 8

Grafik 9

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanı 2003, AMECO veri tabanı 2004

Grafiklerde görüldüğü gibi, Türkiye'de, kişi başına düşen enformasyon teknolojisi harcamalarının (yazılım, donanım, ekipman ve diğer hizmet harcamalarının) oldukça düşük düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, araştırma ve geliştirme alanında çalışan milyon kişi başına düşen mühendis ve uzman sayısı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, oldukça düşük düzeyde seyretmektedir. İmalat sektörünün dinamizmini yansıtan teknoloji ihracatı alanında ise, İrlanda dışındaki ülkelerin pek olumlu bir performans sergilemedikleri görülmektedir. Avrupa Komisyonu raporlarında, bu açıdan, Portekiz ve İspanya ve Yunanistan, birlik içinde rekabet düzeyleri en aşağıda olan ülkeler olarak kabul edilmektedir.

değerlendirme ve sonuç

1950'lerde ve 60'larda, Türkiye, Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İrlanda, diğer pek çok ülke gibi planlamaya dayalı ithal ikameci bir politika stratejisi izliyordu. Bu tarihlerde hızlı bir büyüme trendi yakalayan ülkeler arasında çok büyük gelir farklılıkları olmadığı gibi, söz konusu ülkeler, OECD gibi kuruluşlar tarafından Türkiye ile aynı kategoride değerlendiriliyordu. Bunun ardından, yaşanan dünya çapındaki bunalımın ardından 1970'lerin so-

nunda piyasa yönelimli daha dışa açık politikalar gündeme gelmiş ve esnek döviz kurları, finansal ve ticari liberizasyon, büyüme konusunda politika stratejilerinin yönünü belirlemeye başlamıştır. 1980'ler, bu strateji değişikliği ile birlikte makro ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik çabaların öne çıktığı yıllardır.

Bu süreç içinde Avrupa Birliği'ne üye olan diğer ülkeler, AB'ye uyum çerçevesinde şeffaflık, çağdaş demokrasi ve piyasa ekonomisinin işletilmesinde farklı derecelerde de olsa, ciddi mesafe almışlar, küresel rekabet güçlerini arttırmışlardır. İrlanda bu konuda tartışmasız bir üstünlük sağlarken, ardından İspanya gelmektedir. Yunanistan ve Portekiz hala Avrupa Birliği'nin en zayıf kabul edilen ülkeleri konumundadır. Buna rağmen, söz konusu süreç içinde Türkiye'nin söz konusu ülkelerle de, arasında ciddi bir gelir ve refah düzeyi farklılığı oluşmuştur. Avrupa Birliği üyeliğinin bu ülke ekonomilerine sunduğu kazanımlar kuşkusuz bu süreçte oldukça etkili bir faktördür. Fakat yaklaşık kırk yıldan fazla bir zaman dilimi ele alındığında, gerek istikrar politikaları gerek, uzun dönemli büyüme stratejileri, Türkiye açısından ciddi bir yol ayrımına işaret etmektedir. Piyasa ekonomisinin kurumsallaşması ve dışa açılmada atılan önemli adımlara karşın, makro istikrarı sağlamaya yönelik adımların uzun yıllar sürekli kesintili bir çizgi izlemesi, yapısal sorunların ertelenerek daha fazla büyümesi gibi nedenler Türkiye'nin yol almasını geciktirmiştir. Örneğin, birinci kuşak reformların ardından 1990'lı yıllarda arka arkaya gelen iç, dış şoklar ve krizler; bankacılık, kamu finansmanı, kamu yönetimi gibi alanlarda ikinci kuşak reformların önemini geç ve maliyetli bir biçimde göstermiş ve bu konudaki adımlar 2000'li yılların gündemine taşınmıştır. Sonuçta makro dengelerin tesis edilmesi sürecinde Türkiye'nin zaman kaybettiği görülmüştür. 2002 yılından itibaren ise, Türkiye'de sıkı para ve maliye politikalarının sonuçları alınmaya başlamış ve makro ekonomik göstergelerde görece bir iyileşme trendine girilmiştir. Aşağıdaki tabloda Türkiye ve diğer ülkelerin 2002-2003 yıllarına ait bazı makro ekonomik göstergeleri yer almaktadır.

Tabloda, görüldüğü gibi, Türkiye'nin büyüme oranları, 2001 krizinin ardından 2002 ve 2003 yılları için karşılaştırılan tüm ülkelere göre iyi bir performans sergilemektedir. 2004 yılında da, söz konusu eğilimin sürdüğü gözlenmektedir. Buna karşılık enflasyon ve faiz oranları düşme eğiliminde de olsa, söz konu-

Yaklaşık kırk yıldan fazla bir zaman dilimi ele alındığında, gerek istikrar politikaları gerek, uzun dönemli büyüme stratejileri, Türkiye açısından ciddi bir yol ayrımına işaret etmektedir

Tablo 4

	İrlanda		İspanya		Portekiz		Yunanistan		Türkiye	
Reel GSYİH artışı, 1995 sabit fiyatları (\$)	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003
	6.9	1.4	2.0	2.4	0.5	1.2	3.9	4.3	7.8	5.8
Emek Verimliliği AB-15 Ülke-100 (GSYİH, SGP)	124.0	119.1	95.4	95.6	65.2	64.2	89.0	91.1	35.7	38.1
İşsizlik Oranı	4.4	4.2	11.4	11.3	5.1	6.4	10.2	9.5	10.5	10.7
Kısa Dönem Faiz Oranları (yıllık %değişme)	3.3	2.3	3.3	2.3	3.3	2.3	3.3	2.3	64.2	44.0
Uzun D. Faiz Oranları (yıllık %değişme)	5.0	4.1	5.0	4.1	5.0	4.2	5.0	4.3	62.4	44.8
Enflasyon Oranı GSYİH Deflatör (yıllık %değişme)	5.4	0.6	4.4	4.2	4.7	2.3	3.9	3.6	44.1	22.5

Bazı Temel Ekonomik Göstergeler (2002-2003)

Kaynak: OECD veri seti 2004 ve Eurostat 2004

su göstergelerin hala Maastricht kriterlerini karşılamaktan uzak olduğu görülmektedir. İşsizlik oranlarının Yunanistan ve İspanya ile birlikte, Türkiye'de de, yüksek seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. İşgücünün sisteme dahil edilmesindeki sorunlar göz önünde tutulduğunda, Türkiye'deki işsizlik oranının, görüldüğünden daha yüksek olduğu söylenebilir. Yine, tablodan, Türkiye'nin istihdam edilen kişi başına düşen emek verimliliği açısından, Avrupa Birliği'nin ilk 15 ülkesinin emek verimliliği 100 olarak ele alındığında, oldukça geride olduğu görülmektedir. Son yıllarda ağırlıklı olarak istihdam azalışına bağlı emek verimliliğindeki görece artış trendi, bu tabloyu değiştirmemektedir.

Sonuç olarak, 1960'lı yıllar başlangıç koşulları olarak ele alınırsa, günümüz koşullarıyla karşılaştırıldığında Türkiye'ye yakın sayılabilecek olan ülkeler, gerek büyüme, gerekse, makro ekonomik istikrarı sağlama konusunda farklı ölçülerde de olsa daha fazla yol almışlardır. Fakat daha önemli olan, verimliliği ve üretken bir ekonomik yapının varlığıdır. Üretken bir dinamizm, uzun dönemde şoklara karşı esnekliği sağlamakta; dayanıklı ve kalıcı bir büyüme trendini mümkün kılmaktadır. Bu yapı ise, beşeri sermaye ve eğitim politikalarıyla yakından ilişkilidir. İrlanda örneğinde görüldü-

ğü gibi Eğitim, araştırma geliştirme ve bilgiye görece olarak daha fazla yatırım yapan ülkelerde, yatırımları ölçüsünde, işgücünün değeri ve verimliliği artmış; mevcut nitelikli işgücü, fiziksel sermaye yatırımlarının gerektirdiği talebi karşılayabilmiş, inovasyon sürecinin gerektirdiği adaptasyon ve yeniliklerin özümsemesi kolaylaşmıştır.

Türkiye ise, ele alınan süreçte azımsanmayacak bir yol aldıysa da, uzun dönemde kalıcı bir büyüme trendi izleyememiş, potansiyellerinden beklenen sıçramayı gerçekleştirememiştir. Bunun temel nedenlerinden biri, sanayileşme stratejilerinde ölçüt olarak temel fiziksel girdi artışlarına odaklanıp, verimlilik artışlarının önemli ölçüde göz ardı edilmesidir. Yani, bilgi birikimi, araştırma geliştirme, teknoloji, beşeri sermaye, eğitim gibi verimliliğin temel bileşenlerinin gündelik politikalara göre biçimlendirilmesidir. Oysa, artık dünyada yaşanan küreselleşme sürecinin kuralları, nitelikli işgücü ve teknoloji kanalıyla verimlilik açığını kapatarak kalıcı bir büyümeyi sağlayabilen toplumlardan yana çalışmaktadır. Avrupa Birliği üyeliği sürecinin tartışıldığı günlerde, ekonomik açıdan böyle bir vizyonun öne alındığı bu tür bir açılıma, her zamankinden fazla ihtiyaç duyulmalıdır.

Küreselleşme sürecinin kuralları, nitelikli işgücü ve teknoloji kanalıyla verimlilik açığını kapatarak kalıcı bir büyümeyi sağlayabilen toplumlardan yana çalışmaktadır

dipnotlar:

- 1) Satın Alma Gücü Paritesine göre, milli gelir düzeyi itibarı ile, Portekiz; %75 "Yunanistan ise, %66 ile Avrupa Birliği ortalamasının altındadır. Bu oran, İrlanda için %108, İspanya için %81'dir.
- 2) Lipsey, 2000
- 3) Son yıllarda büyüme literatüründe, beşeri sermaye birikimini merkeze alan teoriler de bu yaklaşımdan hareket etmektedir. Örneğin, Lucas'da (1988), eğitim seviyesinin yükselmesiyle oluşan beşeri sermaye, üretim süreci içinde, diğer faktörler gibi bir girdi olarak kabul edilmektedir. Beşeri sermaye birikimi, fiziksel sermayenin verimliliğini artırarak, daha yüksek büyüme oranlarına neden olmaktadır. Nelson ve Phelps'in çalışmasına göre, (1966), nitelikli işgücü bir yandan ülke içinde inovasyon yeteneğini artırırken, diğer yandan yabancı teknolojilerin adaptasyonuna imkan vererek, büyümeyi hızlandırmaktadır. "9ine, Romer 1990, Aghion ve Howitt 1998 gibi çalışmalarda da, beşeri sermaye, yeni teknolojilerin keşfi, özümsemesi ve kullanılmasına olanak sağlar ve böylece büyüme oranlarıyla ilişkili kalıcı bir stok oluşturur.
- 4) UN/ECE Economic Survey 2000, s.163
- 5) Godin, 2002; s.387
- 6) age, s.388
- 7) Türkcan 1999, Göker 2002
- 8) 1950 yılında gelir düzeyi Türkiye'den oldukça düşük olan Kore hariç. Kore, 'nin 1950 yılında bu ölçüte göre (ABD=100) göre, gelir seviyesi 9'dur.
- 9) UN/ECE Economic Survey 2000, s.160
- 10) Yapısal fonlardan en fazla yararlanan ülke İrlanda'dır. Ardından gelen "Yunanistan'nın önemli ölçüde bölgesel fonlardan yararlanmasına karşılık, uyum zorluğu çekmesi, Martin ve Sanz'a (2003) göre bu fonların miktarından çok etkin olarak kullanılmamasının önemini göstermektedir. İrlanda ve Yunanistan Bölgesel gelişme fonlarından (The Regional Development Fund ve Cohesion Fund) ciddi faydalar sağladıkları halde, İrlanda bu fonları, alt yapının geliştirilmesinde, kara ve demir yolu sistemlerinde, iş eğitimi programlarında, ve eğitimin geliştirilmesinde daha etkili bir biçimde kullanmıştır.
- 11) Yunanistan birinci petrol krizine kadar, o dönemde dünyanın en hızlı büyüyen ülkesidir. 1965'de yurt içi hasıla yıllık %9.3, 1970'de %7.9, 1975'de %6.9 artmıştır. Ne var ki, 1967-1974 yılları arasında askeri diktatörlük dönemi, büyük ölçüde gelirler politikalarının uygulandığı, değişimlerin tümünün önünün kapandığı yıllardır. Bu nedenle "Yunanistan'nın da, Avrupa'daki diğer ülkelerle arasındaki gelişmişlik farkını gerçek anlamda azaltmaya başlaması, 1970'lerin ortasını beklediği söylenebilir. Çünkü, demokratik seçim sistemine geçilmesi, 1974 yılında gerçekleşmiştir. Yunanistan, 1981'de Avrupa Birliğine girdiğinde, monarşi sona ermiş, demokratik cumhuriyet kurulmuştur.
- 12) Avrupa Komisyonu 2001, s.168.
- 13) Her iki ülkenin tarihsel benzerliklerinden biri, uzun yıllar diktatörlüklerin baskısı altında yaşamış olmalarıdır. İspanya'da, Franco (1936-1975) ve Portekiz'de, Salazar (1932-1974) dönemleri, ekonomilerin özellikle 1950 ve 60'lı yıllar boyunca diğer Avrupa ülkelerinin yeniden yapılanma süreçlerinin görece olarak ardında kalmalarına neden olmuştur. Söz konusu rejimlerin yurt içinde ve dışında kapalı politikalarıyla birlikte, inovasyonlar azalmış ve bu koşullar, genelde ekonominin esnekliğini azaltmıştır. Bu baskıların ortadan kalkması ile birlikte, kurumsal, sosyal ve kültürel reform çabaları başlamıştır.
- 14) AMECO veri tabanı 2004
- 15) Barry, 2003 ,s. 905
- 16) İrlanda'nın yıllık GSYİH büyüme oranları 1991'den itibaren sırasıyla: yüzde, 1.9; 3.3; 2.7; 5.8; 9.7; 7.7; 10.7; 8.6; 9.8 olarak gerçekleşmiştir.
- 17) Tallon ve Kraemer, 1999; s.8
- 18) Ahern, 2003
- 19) Tallon ve Kraemer, 1999, s.7

kaynakça:

- Aghion, P., Howitt, P. "A Model of Growth through Creative Destruction", *Econometrica*, Vol. 60, s.323-51, 1992.
- Ahern, B, "Globalisation, Partnership, Investment in People: Ireland's Experience" Presidential Fellows Lecture Series, Bertie Ahern, T.D., *The World Bank Group*, March 13, 2003. http://www.worldbank.org/wbi/B-SPAN/sub_bahern.htm
- AMECO Veri Tabanı. 2004 <http://euro-pa.eu.int/comm/economy>
- Avrupa Komisyonu "Real Convergence in Candidate Countries – Past Performance Scenarios in the Pre – Accession Economic Programmes- Brussels, 2001.
- Barro R.Jr. ve Lee J.W., "International Data on Educational Attainment Updates and Implications" *NBER Working Paper*, No: 7911, Sep. 2000.
- Barry, F., "Economic Integration and Convergence Process in the EU Cohesion Countries", *JCMS* 2003, Volume 41, Number 5, s. 897-921.
- Dean. G. Mary L. (2001): International View " National Science Foundation Building a new Foundation for Innovation Workshop Partnerships, Clusters and Networks June 18, 2001.
- Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Göstergeler (1923 –1998), 2001.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Yıllığı 2001.
- DPT, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerde Gelişmeler, Ankara 2003.
- EUROSTAT Veri Tabanı 2004 <http://euro-pa.eu.int/comm/eurostat/>
- Freeman C. ve Soete L. (2003).Yeni İktisadi, Çev. Ergun Türkcan, TÜBİTAK Yayınları, 2003.
- Godin, B., "Technological gaps: an important episode in the construction of S&T statistics" *Technology in Society*, 24, s. 387 – 413, 2002.
- Göker, A., "Türkiye'de 1960'lar ve Sonrasındaki Bilim ve Teknoloji Politikası Tasarımlarını Niçin Tam Uygulayamadık?" Ankara, Haziran 2002.
- <http://www.inovasyon.org/pdf/AYK.ODTUog.uyeder.Haz.02.pdf>

Göker, A., "Küreselleşme ve Ulusal Motif İçin Son Söz: Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası. <http://www.sdd.org.tr/aykutgoker.htm> 2001.

Laroche, M., Mérette, M., Ruggeri, G.C., "On the Concept and Dimensions of Human Capital in a Knowledge Based Economy Context", *Canadian Public Policy*, Vol.XXV., No.1, pp.87 –100, 1999.

Lipsev R.G., "Some Implications ETC for Technology Policies in Developing Countries, Version 6, January 2000 <http://www.sfu.ca/~rlipsev>

Lucas, R. E., "On the Mechanics of Economic Development" *Journal of Monetary Economics*, 1998, 22: 3-42.

Martin ve Sanz (2003), "Real Convergence and European Integration: The Experience of the Less Developed EU Members" *Empirica* 30: 205-236, Kluwer Academic Publishers, 2003.

Nelson R.R & Phelps E., "Investment in Humans, Technology Diffusion, and Economic Growth", *American Economic Review*, 56(1/2): 69-75 1966.

OECD, *Science Technology and Industry Scoreboard*, OECD, 2003.

OECD, *The Sources of Economic Growth in OECD Countries*, OECD, 2003.

OECD, *Education at Glance, OECD Indicators*, OECD, 2003.

Nunes, A.B. "Government Expenditure on Education, Economic Growth and Long Waves: The Case of Portugal" *Association of History Economics*, Zaragoza, 19-21 Sep. 2001.

Romer, P.M., "Increasing Returns and Long – Run Growth." *Journal of Political Economy*, 94: 1002 –37, 1986.

Tallon, P. P., Kraemer, L. K., "The impact of Technology on Ireland's Economic Growth and Development: Lessons for Developing Countries" *Proceedings of the 32nd Hawaii International Conference on System Sciences* –1999.

The World Bank, *World Development Indicators*, April 2003.

The World Bank Veri Seti, 2003, www.worldbank.org/data/ - 47k –

Türkcan, E., "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Bilim ve Teknoloji Politikaları 1923 –1988: Tarihi Bir Perspektif" *TÜBA, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Bilim "Bilanço 1923-1938" Ulusal Toplantısı*, II Kitap, I. Cilt içinde, s.245-264

Ankara, Aralık 1999.

UN/ECE, "Catching Up and Falling Behind: Economic Convergence in Europe" *Economic Survey*, 2000 ECE/GEN/00/14

uluslararası para reformu tartışmaları: üretim sistemi düzelmeden mümkün mü?

1. reform tartışmalarının tarihselliği

1990'ların dünya ekonomisi küreselleşme tartışmalarının hemen ardından, uluslararası para reformu tartışmalarını yeniden gündeme getirdi. Bu olgunun en önemli nedeni krizle birlikte 1973'de uygulamadan kalkan Bretton Woods Sistemi'nden sonra başgösteren para sistemsizliği ve bu para sistemsizliğinin hem Kuzey hem de Güney ülkelerinde üretim sisteme ek olarak yarattığı problemlerdir. 1990'ların hemen başında Avrupa Para Sistemi'nde (EMS) yaşanan çöküş uluslararası para reformu konusundaki tartışmaları hızlandırdı. Kuşkusuz Güney ülkelerinde ortaya çıkan problemler daha yakıcı düzeydedir. 1997 yılında Güneydoğu Asya'da ortaya çıkan krizler; Güney Kore, Malezya ve Singapur gibi Merkez ya da Kuzey ülkeleriyle boy ölçüşebilecek iktisadi etkinlikleri olan ülkeleri de içine alınca, para sistemsizliğinin bir uluslararası reformla giderilmesi fikri yeniden geniş bir tartışma alanı yarattı. Yeniden denilebilir. Çünkü 1978 yılında James Tobin "a proposal for monetary reform" adlı çalışmasında; altın-dolar sisteminin neden çöktüğünü ve dalgalı döviz kuru sisteminin neden problemi çözmediğini açıklarken geleceğe ya da bugüne dönük önemli saptamalarda bulunarak tartışmalara bir boyut katmıştır (Tobin J., 1978). Tobin, öncelikle esnek döviz kuruna dayalı uluslararası sermaye hareketliliğinin ulusal makroekonomi politikasındaki otonomiye ortadan kaldıracağını ve özellikle para politikalarının zorlaşacağını ortaya koymuştur. Bugün de bu problemlerden birincisi Güney ülkelerinde, ikincisi Kuzey ülkelerinde devam etmektedir. Tobin bu soruna dünya ölçeğinde ortak bir vergi uygulamasının çözüm olacağını iddia etmiştir. Bu verginin para alanları dikkate alınarak Dünya Bankası ve IMF tarafından uygulanabileceğini belirtmiştir (Tobin J., 1978). Bu öneriyi irdelerken, iki kuruluşun 1970'lerde henüz günümüzde olduğu gibi yıpranmadığını kabul etmek gerekir. Ayrıca James Tobin'in öneriyi yaptığından bu yana gerçekleşen gelişmeler, kendisinin yaptığı öneriye atıfla Tobin vergisi olarak uluslararası para literatüründe geniş ölçüde tartışma

yaratmıştır. Çalışmanın bundan sonraki altbölümünde; mevcut durum ve öneriler bu tartışmalar çerçevesinde irdelenecektir.

2. mevcut yapı ve uluslararası para reformuna dönük öneriler

Mali serbetleştirme (deregulation) uygulamalarıyla birlikte 1980'li yıllardan itibaren, özellikle 1990'lı yıllarda; gelişmekte olan (çevre, güney, emerging market) piyasalardaki krizlerin arttığı, buna koşut olarak uluslararası para reformu tartışmalarının yoğunlaştığı gözlenmektedir. Latin Amerika'da ortaya çıkan 1982 dış borç moratoryumu gelişmekte olan ülkelerin sorunlu mali yapılarını işaret etmesi açısından önemlidir. Arjantin, Brezilya, Meksika ve Venezuela gibi Latin Amerika ülkeleri ihracat gelirleriyle dış borçlarını ödeyemeyeceklerini ilan ettiler. 1994 Türkiye ve Meksika, 1997 Tayland, Güney Kore, Malezya ve Singapur, 1998 Brezilya, 1999 Rusya, 2001 Türkiye ve 2002 Arjantin krizleri çarpıcı bir biçimde uluslararası mali piyasalardaki sıfır toplamı oyunu ortaya çıkardı. Bu ülkelerde hep aynı mekanizma harekete geçti; keskin sermaye geri dönüşleri ve keskin kur değersizleşmelerini önemli GSYİH kayıpları izledi. Sermaye kaçışları ve kur değersizleşmeleri; aynı zamanda ticarete girmeyen mal fiyatlarını dalgalandırarak, iç faizleri aşırı yükseltip bankacılık krizlerine yol açmıştır (Swoboda & Zettelmeyer, 2001).

Mali yapısı gelişmiş merkez ülkeler cephesinden bakıldığında; iletişim teknolojisi alt yapısıyla hızlanan sermaye akımlarının önemli yararları vardır. Portföy farklılaştırması, riskin paylaşılması ve geçici ticaret açıklarının kapatılması gibi katkılar olarak özetlenebilecek bu yararlar (Eichengreen & Mussa, 1998), dünya ekonomisini saran bir borç bunalımına dönüştüğünde (bugünlerde moral hazard problemi çok tartışılmaktadır), kuşkusuz tamamen ortadan kalkabilecektir. Bununla birlikte merkezde ağırlıklı olan yukardaki bakış açısından ele alındığında gelişmekte olan piyasalardaki problemlerin önemli bir bölümü bu piyasaların zayıf piyasa disiplini, yetersiz ser-

Mehmet
Şişman*

Tobin,
esnek
döviz
kuruna
dayalı
uluslararası
sermaye
hareketliliğinin
ulusal
makroekonomi
politikasındaki
otonomiyi
ortadan
kaldıracağını ve
özellikle
para
politikalarının
zorlaşacağını
ortaya
koymuştur

* Yrd. Doç. Dr.
Marmara
Üniversitesi
İktisat Bölümü

maye yapısı yanlış hükümet müdahalelerinden kaynaklanmaktadır (Eichengreen & Mussa, 1998).

Lapavitsas & Itoh' a göre 1973 sonrası parasal problemleri azaltmak için beş değişik görüş ortaya çıkmıştır. Dünya çapında faaliyet gösterecek tek bir merkez bankası, bölgesel entegrasyon, altın para sistemine dönüş, merkez bankacılığını yürürlükten kaldıran 'serbest bankacılık' önerisi ve adım adım (piecemeal) reform (Itoh & Lapavitsas, 1999, 202-206) başlıklarıyla özetlenebilecek bu önerilerin kısaca analizine geçelim. Birinci öneri, kanımızca Mundell'in uluslararası para reformu için para alanlarını IMF'nin Dünya Merkez Bankası rolünü üstlenmesi yoluyla yönlendirmesi ilgili önerisiyle birleştirilebilir.

Robert Mundell'e göre tek bir dünya parası olmaya aday para birimi yoktur. Dolayısıyla, Mundell için mevcut paralar içinden tek bir dünya parası çıkması mümkün görünmemektedir. Ancak üç para alanı (dolar, euro ve yen) içinde bir parasal reform düşünülebilir. Amerikalı iktisatçı Mundell'e göre, euro alanında yapılan uygulamalar ABD'nin uluslararası para yönetimiyle tüm dünya için yaygınlaştırılabilir. Bu çerçevede geliştirilen öneriye göre; IMF Dünya Merkez Bankası (WCB) konumunu üstlenebilir. Aynı zamanda üç para alanını yönetenler Dünya Merkez Bankası'nın kalıcı yöneticileri olurlar. Değer standardı (numeraire) olarak 'intor' ya da 'unor' adlı bir para birimi devreye sokulabilir. Bu öneride 1 unor (ya da intor) 1dolar, 1euro ve/veya 100 yen'e eşit olur. 200 civarındaki her üye ülke parasını bu pariteye göre oluşan intor'a bağlı olarak ayarlar. Böylece, Mundell'e göre 200 civarındaki dünya ülkesindeki yerel paraların değerlendirme mekanizması, dünya piyasasına dolaysız olarak bağlanma olanağına kavuşur. Intor ya da unor para birimi dünyadaki her ülkenin ikinci önemli parası olur. Bütün bunlar döviz kuru dengesizliklerini ortadan kaldıracığından, iktisadi ve uluslararası organizasyon iyileşir (Mundell & Harris, 2000). Bir başka para iktisatçısı McKinnon; ABD, Alman ve Japon merkez bankalarının para politikalarını kullanarak ya da günlük faiz politikalarıyla, belirli bir band içinde müdahalesini savunmaktadır (Hallwood, R. MacDonald, 2000, 482). Lapavitsas ve Itoh'a göre iktisadi ve politik olarak birbirinden olağanüstü boyutta farklı ülkelerin bulunduğu günümüz dünyasında, bu öneriler sadece hegemonik kapitalist güçlerin kendi karar verme süreçlerine aracılık edecektir (Itoh

& Lapavitsas, 1999, 202). Ayrıca Mundell'in esas olarak Euro ve dolar için belirttiği ve Japonya'nın mali sermaye alanında süregelen sorunları nedeniyle olsa gerek, mümkün olursa yen'in de dahil olacağı para alanlarına bağlı dünya değer standardı oluşturma; kanımızca bu üç blokdan herhangi birinde ortaya çıkacak iktisadi sorunların tüm ülkelere sirayet etmesi anlamına geleceği de dikkate alınmalıdır.

Uluslararası parasal sorunları tartışmaya açan ikinci öneri bölgesel entegrasyondur. Bu konuda bilinen en önemli blok Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)'dır. Avrupa Birliği bir merkez Bankası kurdu. Merkezi Frankfurt'ta olan bankanın ilk başkanı Almandı. Şimdiki başkanını bir Fransızdır. AB içinde 2000'den itibaren Euro adlı para birimiyle ortak para alanına geçilmesine rağmen sorunlar tamamen çözülmüş değildir. Birlik içinde daha güçlü ülkelerin (Almanya Fransa, İngiltere) görece daha az güçlü ülkelere göre yönetiminde etkin oldukları gerçeği gözardı edilemez. Bu çerçevede, AB örneğinde bile sorunlar mevcutken; bir ulus-devletin işsizliği azaltmak için uygulayacağı para ve maliye politikalarını engelleyecek bir entegrasyon ya da bir üst yapı biçimi farklı sınıfları farklı düzeylerde etkileyebilecektir. Çalışan emekçi kesimler bu tür politikalardan olumsuz etkilenirken, sermaye sınıfı üretken kapasite ve finansal varlıkları daha da artıracak yatırım olanakları nedeniyle bu entegrasyondan hoşnut kalacak ve daha çok yararlanacaktır (Lapavitsas & Itoh, 2003). Bölgesel birlik ya da entegrasyon, tamamen uygulamaların geniş kitlelere olumlu yanlarının toplamıyla pozitif bir etki yaratabilir. Ancak entegrasyonun maliyeti eşit olmayan bir biçimde dağılırsa, sorunlar daha da büyüyebilir. Böylece gelişme potansiyeli kısırlaştırılarak, büyümenin önünde engel bir entegrasyon biçimine doğru gidilebilir. Entegrasyona giren ülkeler arasında artan rekabetin değişik sonuçları vardır. Enflasyon farklılıkları da hesaba katıldığında bu farklılıklar; para politikalarındaki değişiklikler ve döviz kuru dalgalanmalarıyla sonuçlanır. Entegrasyon halinde; artan işsizliği ve üretken kapasitesindeki sorunları azaltmak için, gelişme belirsiz bir yörüngeye sokulabilir. Bu belirsiz gelişme eğiliminde de, farklı sınıflar farklı düzeylerde etkilenirler. Şayet emekçi kesimler entegrasyonun gerçekleştiği sınırların tümünde demokratik örgütlenme hakkına sahipse, bu olumlu olanaklara yol

Lapavitsas ve
Itoh'a
göre
iktisadi ve
politik
olarak
birbirinden
olağanüstü
boyutta
farklı
ülkelerin
bulunduğu
günümüz
dünyasında,
bu
öneriler
sadece
hegemonik
kapitalist
güçlerin
kendi
karar
verme
süreçlerine
aracılık
edecektir

açabilir. Tersî durumda sermaye sınıfı baskın gelir (Lapavitsas & Itoh, 2003). Zaten Dünya ekonomisinin de eşitsiz gelir dağılımıyla ilgili göstergelerin giderek arttığı gözlenen bir olgudur. Örneğin, 1960 'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar emek gelirleri üzerindeki vergilerin artış oranı, sermaye gelirleri üzerindeki vergilerin artış oranından sekiz (8) kat daha fazla gerçekleşmiştir (Lairson & Skidmore, 2003, 132).

Uluslararası para sorunlarını gidermeye dönük üçüncü öneri, altına dönüş projesidir. Tekrar altın para sistemine (Pax Britannica ve Pax America biçimleriyle yaşandı) dönüşü savunan bu önerinin yeniden pratiği mümkün görünmemektedir. Zira, Mundell'in de vurguladığı gibi, tek bir para alanının dünya ekonomisindeki hakimiyeti için gerekli koşullar mevcut değildir (Mundell & Harris, 2000).

Dördüncü öneri, yani serbest bankacılık önerisi Hayek'in çalışmalarına atıfla getirilen bir öneridir. Piyasa mekanizmasının paranın kendisini de düzenleyeceğini; merkez bankalarının bankacılıkdaki gelişmelerin doğal bir ürünü olmayıp, hükümet müdahalelerinin bir aracı olduğundan bu alandaki sorunları artıracağını savunurlar. Aslında bakıldığında merkez bankalarının hükümet müdahalelerinden görece olarak özerk olma süreci tüm ülkelerde yaygınlaşmasına rağmen sorunlar artmıştır. Halbuki 1940'lı yıllarda ve 1960'larda; James S. Duesenberry'nin de ortaya koyduğu gibi merkez bankaları tam istihdam, fiyat istikrarı, ekonomik büyüme ve dengeli bir ödemeler bilançosu için çalışırdı (Duesenberry, 1967, 102). Belki de bugün sadece fiyat istikrarını sağlama görevi, merkez bankalarının görece özerkliğinin artmasına rağmen, bu bankaların işlevini giderek (yaklaşık 20 yıldır) kısıtlayan bir unsurdur.

Dünya çapındaki para reformunun beşinci ve son bileşeni adım adım ya da parça parça (piecemeal) değişim önerisidir. Bu aşamada 2000'den bu yana gelişmeler düşünüldüğünde tedrici bir müdahale fikrine en yakın öneri Tobin Vergisidir. Çünkü, döviz kuru değişimine dönük para ticareti (e-trade) çok artmıştır ve kapitalist krizler aracılığıyla oldukça zarar verici boyutlara ulaşabilmektedir. Öneriye göre yüzde 0,01 ile yüzde 0,25 arası uygulanabilecek bir vergi oranıyla gelişmekte olan ülkelerin de bir ölçüde rahatlaması mümkün olabilecektir (Felix, 1995, 40-46).

Öte yandan Uluslararası Para Fonu (IMF), özellikle Asya krizinden sonra kuruma yüklen

nen sorumluluğun artmasıyla üç yeni öneri geliştirdi: iletişimin niteliğini iyileştirmek, yurtiçi mali sistemleri güçlü kılmak (güçlendirmek), sermaye hareketlerini serbestleştirirken ihtiyatlı olmak (Griffith-Jones & Kimmis, 1999). Her üç öneri de birlikte düşünülmektedir. Bu önerilerin radikal değişikliklerden çok, uluslararası parasal sistemi soğutmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. 2000 yılından sonraki gelişmeler de (bubble burst ve durgunluk) IMF'nin amaçlarına en azından kısa dönem için uygun pratik bir zemin hazırlamıştır. Ancak, uluslararası para sistemsizliği ve bu yapının üzerinden reform tartışmaları sürmektedir. Zira her alanda olduğu gibi parasal alanda da kaotik ve belirsiz gelişmelere uygun bir yapı, tarihsel olarak hiç rastlanılmadığı biçimiyle, varlığını sürdürmektedir.

3- uluslararası para reformuna ilişkin önerilerin uygulanabilirliği: dünya üretim sistemi etkileşimi

Uluslararası para, para sermaye ve sermaye akımlarında ortaya çıkan sorunların 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren, yani dünya ekonomisinin yavaşlamaya başlamasından bu yana sürdüğünü görmek gerekmektedir. Asıl sorun, Samir Amin'in de belirttiği gibi, üretim sistemindedir (Amin, 2004). Finansal (mali) olan reel (üretken) alandan bağımsız gelişemez, ancak dünya artık değerinin yeniden dağıtım yoluyla kendisine yeni kullanım değeri yaratmaya çalışır (Şişman M., 2003). 2000 sonrası burada da sorunlar olduğu gözlenmektedir. Günümüzün uluslararası ödemeler sistemi ya da sistemsizliği; ne bugün artık uygulaması mümkün olmayacak olan altın para sisteminde olduğu gibi maddi-nesnel, ne de Bretton Woods Sistemi'nde olduğu gibi hukuksal temele dayanmaktadır (Aren, 2000, 124).

Bununla beraber, üretim sisteminin zararlı etkilerini döviz ticareti yoluyla kendi çıkarına kullanmak isteyen ve dünya çapında hareket eden spekülâtif faaliyetleri Tobin vergisi türü uygulamalarla durdurulmalıdır. Bu vergi sadece spot döviz ticareti ile sınırlı kalmamalı, vadedi işlemlere dayalı döviz ticaretinde de uygulanmalıdır (Akyüz, Cornford, 1994, 21). Ayrıca, Tobin vergisi sonucu oluşacak fonlar en az gelişmiş ülkelerden başlayarak yoksullukla mücadelede ve çevre problemlerini giderilmesinde kullanılmalıdır. Tobin vergisini ancak Birleşmiş Milletler ölçüsünde bir kurum uygu-

Tobin
vergisini
sonucu
oluşacak
fonlar
en az
gelişmiş
ülkelerden
başlayarak
yoksullukla
mücadelede ve
çevre
problemlerini
giderilmesinde
kullanılmalıdır

layabilir. Birleşmiş Milletlere bağlı bir Finans kuruluşu oluşturarak üretim sisteminin uluslararası para akımlarından kaynaklanan kötü etkilerini bertaraf etmenin yolları aranmalıdır. Malezya ve Şili'de bir yıldan kısa süreli sermaye akımlarını vergilenmesi, üretken kesimde kararlı bir döviz kuru dengesiyle karşılanmış, dolaysız yabancı sermaye artışı ortaya çıkmıştır. Şili deneyiminin uluslararası versiyonu Tobin vergisi olarak görülmektedir (Lairson & Skidmore, 2003, 408). Bu uygulamalar adım uygulandığında dünya ticareti olumlu etkilenecek, spekülasyon döviz ticaretinden kay-

naklanan üretim bozulmalarının önüne geçilecek, son dönem artan işsizlik belki biraz aşağı çekilebilecektir. Aynı zamanda belki iyi bir fonlamayla ve organizasyonla, en azından dünyada açlığın ve yoksulluğun bitmesi için önlemler alınabilecektir. Bu süreç merkez bankalarının tekrar eski işlevlerine kavuşmalarıyla ancak mümkün olabilecektir. Özellikle gelişen güney ülkelerinde merkez bankaları ekonomik gelişmenin parasal sorumluluğunu yeniden üstlenmelidirler. Dünya Ekonomisindeki durgunluk eğilimleri yukarıda önerilen uygulamalar için önemli bir fırsat olarak görülmelidir.

kaynakça:

Akyüz Yılmaz & Cornford Andrew 1994, 'Regimes for international capital movements and some proposals for reform', UNCTAD Discussion Papers, No:83, May.

Amin S. 2004, 'Kapitalizmin Yeni Aşaması (ya da bunun gençleştirme çabası)', <http://www.ozguruniversite.org/gunce-lAamin.htm> (Çeviren: aydın Ördek) 15 Mart 2004.

Aren S. 2000, 100 Soruda Para ve Para Politikası, Gerçek yayınevi.

Duesenberry James S. 1967, Money and Credit: Impact and Control, Prentice Hall (Second Edition).

Eichengreen Barry and Mussa Michael, Capital Account Liberalization and the IMF, Finance & Development, December 1998, Volume 35, Number 4

Felix D. 1995, 'Financial Globalization Versus Free trade: The Case for the Tobin Tax', UNCTAD Discussion Papers, No:108, November.

Griffith-Jones S. & Kimmis J. 1999, 'Stabilizing capital flows to developing countries', Global Instability içinde, edited by: Jonathan Michie and John Grieve Smith, Routledge.

Hallwood C. Paul, MacDonald R. 2000, International Money and Finance, Blackwell.

Mundell R. & Harriss C. Lowell, 'Currency Areas, Exchange Rate Systems and International Monetary Reform' (Paper delivered at Universidad de CEMA, Buenos Aires, Argentina, on April 17, 2000.) <http://www.columbia.edu/~ram15/cema2000.html> (10 Mart 2004)

Itoh Makoto & Lapavistas Costas (1999), Political Economy of Money and Finance, MacMillan.

Lairson Thomas D. & Skidmore David (2003), International Political Economy (third Edition), Thomson.

Swoboda A. K. & Zettelmeyer Jeromin, 'Key Issues International Monetary and Financial Reform: A Personal Record of the conference' <http://www.imf.org/external/pubs/ntf/seminar/2001/reform/conclus.pdf> (10 Mart 2004)

Şişman M. 2003, Mali Sermayenin Küreselleşmesi, Set yayınları, İstanbul.

Tobin, James 'A Proposal for Monetary Reform', Eastern Economic Journal, July/ October 1978 makalesi <http://www.globalpolicy.org/soecon/glotax/curr-tax/original.htm> (10 Mart 2004) sitesinden alınmıştır.

Özellikle
gelişen
güney
ülkelerinde
merkez
bankaları
ekonomi
gelişimin
parasal
sorumluluğunu
yeniden
üstlenmelidirler

bankacılık sektöründe yaşanan finansal krizler (1980-2002):

giriş

Bankacılık sektöründe yaşanan kriz, mali piyasalarda bir ya da birkaç bankanın iflası tehlikesine yol açması, bu durumda tüm sektöre yayılarak ödemeler sistemini olumsuz etkilemesi, hatta işleyişini durdurması nedeniyle, piyasaların işleyişinde sorunlar meydana gelmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu krizlerin nedenleri; en başta istikrarsız makroekonomik yapı, bankacılık sektöründe etkin denetim ve gözetim yapılamaması, yasal düzenlemelerin yetersiz olması, ödemeler sistemi gibi mali altyapı unsurlarının güvenilir olmaması ve risk yönetimi için gerekli kredi kültürünün oluşmamasıdır. (Erdönmez, 2001, 1-19)

Gelişmekte olan ülkelerde bankalar, finansal sisteme hakimdir. Finansal krizin yaşandığı bir ülkede, bankacılığın bu krizden etkilenmemesi için sistemin oldukça güçlü olması gerekmektedir. Spekülatif krizler, temel yapının zayıf ve rezervlerin yetersiz olduğu koşullarda ortaya çıkar. Krizin yaşandığı bir ülkede, bankacılık sektörünün krizi atlattırmasında o ülkenin merkez bankasının önemli bir rolü vardır. Bankaların ve özellikle de bankacılık sektörünün kredibilite değeri, göstergeleri, bankaların yaşadıkları krizi yenmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. (Öker, 1999, 27)

Bankacılık sektörünü etkileyen finansal krizler, bankaların etkinlik ve verimlilikten uzak çalışmasına yol açmakla kalmaz, kurumsal yapıda da bozulmalara neden olur. Bankacılık krizlerinin yayılma etkisinin, diğer sektörleri etkilemesi sonucunda, sorun makroekonomik istikrarı etkileyecek hale gelir. Bu bağlamda krizin maliyeti, bankacılık sektörünün iyileştirilmesinin bütçeye yükü ve onun ulusal gelirdeki payı ile sınırlı kalmayıp, reel anlamda daha büyük boyutlara ulaşır. (Reuven, Hutchison, and Moreno, 1997)

Bankacılık sektöründeki krizler birçok nedenle açıklanabilir. Bu nedenlerin bir kısmı bankacılık sektörünün yapısı ile ilgiliyken (mikroekonomik nedenler) asıl neden, ekonomideki temel göstergelerin istikrarsızlık göstermesinden (makroekonomik nedenler) kaynaklanmaktadır. (Coşkun, 2001, 43)

Finansal krizler 1980'li ve 1990'lı yıllarda dünya ekonomisine damgasını vurmuştur. Türk bankacılık sektöründe de dünya ekonomik konjonktürüne bağlı olarak, 1980'li yıllardan günümüze kadar geçen sürede, bankacılık odaklı bir dizi önemli mali kriz yaşanmıştır. Bu krizlerin en önemlileri; 1982 Bankerler Krizi, 1990 Körfez Krizi, 1994 5 Nisan Krizi, 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizleri ve 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleridir. Son yıllarda özellikle Türk bankacılık sektörü, krizler ve bankalara el konulmasıyla sıkıntılı dönemler geçirmektedir. Aslında bir ülke ekonomisinin gelişmesi, o ülkedeki finans kesiminin gelişmesiyle doğru orantılıdır. Bankalar finansal kesimin temel taşlarıdır. Bankaları sağlıklı olmayan ülkelerin ekonomilerinde istikrarlı kalkınma sağlanamaz, halkın refah düzeyi artırılamaz. Yabancı sermaye bu tür ülkelere uzun vadeli, kalıcı yatırımlar yapmaz. (Şanver, 2001, 22-24) Fakat son dönemde, Türkiye'de ülke ekonomisinde böylesine büyük işlevler yüklenen bankalara büyük bir güven kaybı söz konusudur. Bunun ana nedeni ise, bir çok bankanın TMSF'ne devredilmesi ve bu durumun ülke ekonomisine getirdiği yüklerdir.

Türkiye ekonomisi, özellikle 1990'ları giderek sıklaşan aralıklarda yaşadığı bir kriz süreci içinde geçirmiştir. Bu süreç boyunca kısmi istikrar programları uygulamaya konmuş olsa da, bunların kalıcı bir başarıya olmamış ve ulusal ekonomi, yaşanan bu krizlerden olumsuz yönde etkilenerek ciddi bir daralma sürecine girmiştir. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren derinleşen ekonomik kriz, bir yandan söz konusu dışsal şokların, bir yandan da 1990'lı yıllar boyunca sürdürülen dışa bağımlı yapay büyüme stratejisinin ve çarpık toplumsal bölüşüm ve birikim mekanizmalarının bir sonucudur. (Yeldan, 2001, 157-158)

Devlet, özellikle 1990 yılı sonrasında ulusal ekonominin yönlendirilmesi işlevini tamamen yitirmiş ve bir topyekün reform stratejisi ile makroekonomik istikrarı yeniden oluşturabilmek yerine, ekonominin birikim önceliklerini doğrudan doğruya kısa vadeli dış sermaye girişlerinin özendirilmesine dayandırarak, kısa

Oğuz
Yıldırım*

Türkiye
ekonomisi,
özellikle
1990'ları
giderek
sıklaşan
aralıklarda
yaşadığı
bir kriz
süreci
içinde
geçirmiştir

* Yrd. Doç. Dr.
Çanakkale
Onsekiz Mart
Üniversitesi

sürel ve yapay büyüme kazanımları üzerine kurmayı tercih etmiştir. Bu tercih ulusal ekonomiyi tamamen konjonktürel ve dışsal olgulara bağımlı hale getirmiş ve ekonominin kısa çevrimli, mini büyüme-kriz istikrar sarmallarına sokulmasına neden olmuştur.

Bu süreçte kamu kesimi borç servisi yükü sürdürülemez boyutlara ulaşmış; kamu kesimi, tasarruf ve yatırım yapamaz hale gelmiş, özel sektör birikimi tercihleri giderek reel üretici sektörlerden uzaklaşarak, spekülasyon rantier tipi birikim alanlarına yönelmiş ve işgücü piyasalarında marjinalleşme ve kural dışılaşma artarken, toplumsal gelir dağılımı da ciddi biçimde bozulmaya itilmiştir. Dolayısıyla, 1999 yılı sonuna gelindiğinde, Türkiye ekonomisinde bir topyekün reform stratejisi, kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede hazırlanan Ocak 2000 Enflasyonu Düşürme Programı uygulamaya konmuş fakat, daha bir yılını tamamlayamadan ülke ekonomisi yeni finansal krizlerle karşı karşıya kalmıştır.

1. 1982 bankerler krizi

Türkiye ekonomisi 1980'lere yeni bir ekonomi politikası anlayışıyla girmiştir. Bu anlayış, esas itibarıyla kaynak dağılımında hükümetlerin doğrudan müdahalelerini azaltarak özel sektör öncülüğünde, dışa açık bir sanayileşme sağlanmasına dayanmaktadır. (Önder ve diğerleri, 1993, 188-192) 1980 sonrası dönem, içe dönük ve ithal ikameci büyüme stratejisinden, dışa dönük büyüme stratejisine ve serbest piyasa mekanizmasına geçiş için ilk adımların atıldığı yeni bir dönemin başlangıcıdır. (Bahçeci, 1997, 75)

1980'li yıllardan sonra, mali sistemdeki liberalizasyon ve ekonomik büyümenin hızlanmasıyla birlikte finansal sistemin genişlediği, aracı kurumların faaliyetlerinin arttığı ve en önemlisi globalleşmenin etkisiyle, bankacılık sektöründe kriz olgusunun mali sistemi tehdit eden bir unsur olarak ortaya çıktığı gözlenmektedir. Türk bankacılık sektörünün 1980 yılı sonrası yürürlüğe giren "deregulasyon" politikalarındaki aksamalar, politikaların amacını ve hedefini tartışmalı hale getirmiştir. Bu dönemde yaşanan krizler deregulasyon politikalarının yanlış ve eksik uygulanmasının sonuçlarıdır. (Erdoğan, 2002, 124-125)

1980 sonrası alınan istikrar kararları çerçevesinde, sisteme girişin serbestleşmesi bankacılık sektöründe rekabeti artırmış, sektördeki payın aynı kalmasına rağmen banka

başına düşen payı azaltmıştır. Bu dönemde, bankalar tarafından yoğun bir şekilde ihraç edilen mevduat sertifikaları, bankerlik kuruluşları tarafından "geri alım sözleşmesi" (repo) işlemleriyle değerlendirilmiştir. Bankerler, bankaların yaptığı gibi fon fazlası olanlarla, fon talep edenler arasında aracılık etmekten çok, bankalarla fon piyasaları arasında aracılık işlemleri gerçekleştirmiştir. Bu dönemde, banker şirketlerin kurulması son derece kolay, belli bir sistemin kurulmaması ve yasal altyapının oluşturulmaması nedeniyle izlenmesi ise, oldukça zor olmuştur.

Bankerlik kuruluşları arasında ortaya çıkan faiz yükseltmeleri, bir süre sonra bankerleri borç alınan paraların faizinin ödenmesi için, sonradan daha yüksek faiz ile borçlanılmak zorunda bırakmıştır. Böyle bir ortamda ayakta kalmanın tek yolu, devamlı olarak faiz yükseltmektir. Böyle bir sistemin kısa bir süre içerisinde çökmesi ise kaçınılmazdır. Nitekim, 1982 yılında "Bankerler Krizi" olarak adlandırılan olay gerçekleşmiştir. Bu dönemde serbest faiz politikasının ve banker iflaslarının, bireysel bankaların uygulamaları ile yönetim tarzlarının birleşmesinin bir sonucu olarak, çok sayıda bankanın mali bünyesinde sorunlar yaşanmıştır. (Erdoğan, 2002, 125)

1982 yılındaki Bankerler Krizi'nin temel sonucu, mevduatın bankalar arasında dağılımının değişmesi olmuştur. Kriz döneminde mevduat, özel bankalardan kamu bankalarına doğru yönelmiştir. Bu yöneliş, etkisini uzunca bir süre Türk ekonomisinde ve bankacılık sektöründe hissettirmiştir.

2. 1990 körfez krizi

Piyasa ekonomisine geçilen 1980'li yıllarda, uygulamaya konulan reform niteliğindeki yapısal değişiklikler, bankacılık sektörünün ve mali sektörün gelişmesini ve büyümesini sağlamıştır. Ne var ki, 1990'lı yıllardaki gelişmeler ve yaşanan krizler, bankacılık sisteminin mali bünyesinin önemli ölçüde bozulmasına neden olmuştur; bu yıllarda bankalar çok yüksek riskli bir ortamda çalışmışlardır. 1990'lı yılların ilk yarısındaki temel sorun ise, 1980'li yıllarda başlayan iç borçlanmanın taşınamaz bir hal almasıdır. Buna bağlı olarak, vadeler kısalmış, hem para piyasalarındaki faizler, hem de Hazine'nin borçlanma faizleri yükselmiştir.

Türkiye ekonomisinin karşılaştığı dış etkilere kaynaklanan ilk kriz ise, 1990 yılındaki Körfez Krizi'dir. (Erdoğan, 2002, 133) Krizin

1990'lı
yılların
ilk yarısındaki
temel
sorun,
1980'li
yıllarda
başlayan
iç borçlanmanın
taşınamaz
bir hal
almasıdır

başlamasıyla birlikte öncelikle petrol fiyatları artmıştır. O tarihlerde düşüş eğiliminde olan ve ılımlı seyreden enflasyon, yeniden yükselmeye başlamış, ekonomideki diğer sektörler gibi bankacılık sektörü de, dış kaynaklı bu krizden olumsuz yönde etkilenmiştir.

Birleşmiş Milletler'in Irak'a müdahale etmesiyle Türkiye'deki mali kriz doruğa ulaşmış, askeri müdahaleyle beraber mali sektör likidite krizine girmiştir. Likidite krizi sonrasında, bankalardan büyük miktarlarda hem de Türk Lirası mevduatları çekilmeye başlanmıştır. Halkın döviz talebini karşılayabilmek için de, TCMB büyük miktarlarda döviz Türkiye'ye getirmek zorunda kalmıştır. Kriz, geçici de olsa ancak bu şekilde daha fazla büyümeden önlenebilmiştir.

3. 1994 5 nisan krizi

1990'lı yıllarda uygulamaya konulan politikaların bir sonucu olarak, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanması, ihracatı kısıtlarken, ithalatı kolaylaştırmıştır. Bunun sonucunda, 1993 yılında dış ticaret açığı en yüksek seviyesine ulaşmış, yıl sonunda finansal piyasalarda istikrarsızlığın artması ve döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmalar, ekonomide geleceğe ilişkin kötümser beklentileri artırırken, belirsizlik ortamını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, giderek artan bütçe açıkları ve yükselen fiyatların yol açtığı iç dengesizlikler sonucu bozulan dış denge, 1994 yılındaki ekonomik gelişmeleri etkileyen önemli faktörler arasında yer almıştır. (Yıldırım, 1996, 85 ; Karluk, 1996, 409) Bilindiği gibi, Türkiye'de kamu açıkları enflasyonun ortaya çıkmasının ve ortadan kaldırılmasının başlıca nedenidir. Bankalardan borçlanılması, bankacılık sektörünü bir yandan açıkları finanse eder duruma getirmiş, diğer yandan da bankaların kaynak kullanımını sınırlandırmıştır.

1994 yılına gelindiğinde ise, yüksek kamu açıklarına rağmen faizlerin düşük tutulması sonucu, devlet tahvillerine olan talep düşmüş ve piyasadaki fazla likidite döviz piyasasına yönelerek kurlarda aşırı baskıya neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda, TCMB'nin döviz rezervleri azalmıştır. Ekonomik koşulların dış borçlanmaya elverişli olmaması nedeniyle, Hazine açıklarının Merkez Bankası kaynaklarından karşılanması sonucunda, kamuya kullanılan kredilerde büyük bir artış olmuştur. Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemleri

yoluyla, gerek döviz, gerek Türk Lirası piyasalarına yaptığı müdahalelerin, kur ve faiz hareketlerini istikrara kavuşturmakta tek başına yeterli olmaması ve aynı zamanda döviz rezerv kayıplarının giderek büyümesi; 1994 yılının ilk çeyreğinde Türkiye ekonomisini finansal bir krizin eşiğine getirmiştir.

1994 bankacılık ve finans krizi, TCMB'nin duruma zamanında ve gerekli ölçüde müdahale edecek kadar rezervi olmaması nedeniyle yaygınlaşmış ve tüm bankacılık sektörünü ve ekonomiyi tehdit eder hale gelmiştir. (Erdoğan, 2002, 129) Bankacılık sektörünün 1994 krizinden ciddi boyutta etkilenmesinin temel nedeni, 1989-1993 döneminde izlenen düşük döviz kuru ve yüksek faiz politikalarının sona ermesi ile kar oranlarının düşmesidir. (Şahin, 2000, 410) Diğer yandan, ekonomik ve politik istikrarsızlığın yoğunlaşmasından dolayı, belirsizliğin ve riskin artması da bankacılık sektörünün etkinliğini azaltmıştır. Sektörde yaşanan kriz, zaten kötü yönetilen ve mali bünyeleri zayıf olan bankaların ve kurumların iflasını hızlandırmış, krizle gelen şok, bankacılık sektörünün toplam varlıklarını azaltmış, ayrıca aktif ve pasif yapılarında değişikliklere yol açmıştır. Krizle birlikte hızla küçülen bankacılık sisteminde özkaynaklar erimiş, banka sistemine olan güven büyük ölçüde sarsılmıştır. Güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla bir çözüm olarak, tasarruf mevduatına yüzde 100 sigorta uygulaması ile devlet güvencesi getirilmiştir. Böylece bankacılık sektörüne güven yeniden sağlanarak, mali kesimde kriz bir süreliğine aşılmıştır. Ancak, bu limitsiz sigortanın devamı ve kamu kesiminin yüksek faizden borçlanmasını sürdürmesi nedeniyle, aşırı risk alan, kural dışı bir bankacılık yapılmış, bu durum ileriki dönemlerde sektörde başka sorunlara neden olmuştur. Ayrıca bankalar yasasının 1999 yılına kadar çıkarılamaması ve ekonomideki yüksek risk oranının sürmesi de, bankacılık sektörünü bıçak sırtında tutmuştur.

Bankacılık sektörünün 1994 yılının ikinci yarısından itibaren kısmen toparlanmaya başlamasına rağmen, sektörünün denetiminde, yaşanan zaafiyetler nedeniyle sağlıklı bir yapılanma gerçekleştirilememiş, tersine mali bün-yeye sorunları daha da büyümüştür. Özellikle 1994 krizi sonrasında TMSF'nun işleyiş biçimi ve banka kurulmasının nispi olarak kolaylaştırılması, finansal sistemdeki kırılganlığı daha da arttırmıştır. Nitekim Güneydoğu Asya ve Rusya Krizleri ile sarsılmaya başlayan Türkiye ekonomisinde ilk çöküş, bankacılık sektörün-

Türkiye'de
kamu
açıkları
enflasyonun
ortaya
çıkmasının ve
ortadan
kaldırılma-
masının
başlıca
nedenidir

de başlamış ve 1998-2002 yılları arasında, krizlerden etkilenen çok sayıda banka TMSF'na devredilmiştir.

4. 1997 asya ve 1998 rusya krizi

Güney Doğu Asya ülkelerinde 1997'nin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan finansal kriz, öncelikle Tayland, daha sonra da Endonezya, Malezya, Filipinler, Güney Kore ve Japonya'ya sıçramış, Dünya mal ve finans piyasalarının dengelerini bozmuştur. (Yeldan, 1998, 10) Kriz süreci, öncelikle bir finans krizi şeklinde kendini göstermiş ve bölge ülkelerine yönelik uluslararası fon akımlarının aniden yön değiştirmesiyle ortaya çıkmıştır.

Bölgesel krizin global bir dünya krizine dönüşmemesi için, uygulamaya konulan IMF tipi istikrar politikaları, (kısıtlayıcı para politikası, bütçe açıklarının kapatılması, yerli para değerinin düşürülmesi) enflasyonu düşürmekle birlikte, ekonomide durgunluğa yol açarak, bir süre sonra temel makroekonomik dengelerin tekrar bozulmasına neden olmuştur. (Sağlam, 1998, 43)

Güney Doğu Asya Krizi'nin üçüncü ülkeler üzerindeki etkileri ise, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yönden incelenebilir. Asya ülkelerinin devalüasyon sonrasında rekabet avantajı kazanarak ihracatlarını artırmaları, doğrudan etki olarak tanımlanırken, özellikle ticari rakip oldukları ülkelerin ihracatlarını daraltmaları, dolaylı etki olarak görülmektedir. Bu çerçevede, 1998 yılındaki gelişmeler incelendiğinde, Güney Doğu Asya ülkelerindeki devalüasyonun Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatını azaltıcı, bu ülkelerden olan ithalatını ise arttırıcı yönde etkilediği görülmektedir. Diğer taraftan Güney Doğu Asya Krizi'nin dolaylı etkisi değerlendirilirken, Türkiye'nin dış ticaretinde olumsuz bir gelişme görülmemektedir.

Dünya ekonomisinde, Güney Doğu Asya Krizi'nin şoku yaşanırken, 1998 yılı Ağustos ayında Rusya'da, Ruble'nin devalüe edilmesi ve moratoryum ilanı ile yeni bir finansal kriz yaşanmaya başlanmıştır. (Parasız, 2001, 424-425; Esen, 1998, 67) Güney Doğu Asya Krizi'nden sonra Rusya'da yaşanan mali kriz, 1998 yılında Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz yönde etkileyen ikinci önemli olaydır. Rusya'da çıkan mali krizin etkisi Türk piyasalarında, Asya Krizi'ne nazaran daha fazla hissedilmiştir. Krizle birlikte ihracatımız olumsuz yönde etkilenmiş, özellikle iki ülke arasında yapılan bavul ticareti büyük zarar görmüştür.

Krizlerin ardından yüksek faizlere ve ekonomideki daralmaya bağlı olarak, donuk ya da problemlili kredilerin arttığı gözlenmiştir. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren ekonomi de, küçülme sürecine girmiştir. Yaşanan krizin ülke içindeki siyasi istikrarsızlıkla birleşmesi, finansal piyasalardaki dengeyi bozmuş, bu durum ise, faiz oranlarının hızla yükselmesine yol açmıştır. Dışarıya sermaye çıkışı, ancak faiz oranlarının önemli oranda yükselmesi sonucunda önlenebilmiştir. Uluslararası ekonomik alanda yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle, yurtdışından sağlanan kaynakların sınırlanması ve ekonomik faaliyetlerin, özellikle sanayi sektöründe daralmaya bağlı olarak yavaşlamaya başlaması, bankaların aktif kalitesini bozmuştur.

Ekonomide bir reel faiz krizinin gündeme gelmesi ile birlikte, hem bankaların kredilerinin geri dönmeme oranı artmış hem de yeni kredilerin yapısı bozulmaya başlamıştır. Bankacılık sektöründe yoğunlaşma; aktiflerde ve kredilerde azalırken, mevduatta artmıştır. 1998 yılında artan risklerle birlikte, bankaların karlılık performansı da düşmüştür. Ayrıca, holding bankacılığının gelişmesi ve iştiraklere aktarılan kaynaklar, bankaların hem temel işlevlerini yerine getirememelerine, hem de likit varlıklarını azaltarak krize duyarlı hale gelmelerine yol açmıştır. (Erdoğan, 2002, 129) Sonuç olarak, TMSF'na yönelik yapılan düzenleme (tasarruf mevduatına yüzde 100 sigorta uygulaması), 1994 yılı bankacılık krizinin aşılmasında önemli bir işlev yüklenmesine karşılık, 1998-1999 yıllarında yaşanan finansal problemlerde, krizin oluşumunun baş nedenleri arasında yer almıştır.

5. 2000 kasım ve 2001 şubat krizi

Türkiye 2000 yılına çok önemli ekonomik kararların alındığı bir ortamda girmiştir. 1999 yılı Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmelerde, Yakın İzleme Anlaşması'nın programa bağlı ve mali finans destekli bir anlaşmaya dönüştürülmesi benimsenmiş ve 2000-2002 döneminde uygulanacak makroekonomik politikaların çerçevesi çizilmiştir. Hükümet, IMF'ye sunduğu ve kabul gören 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubu sonrasında, 1 Ocak 2000'den itibaren üç yıllık bir ekonomik süreci kapsayan, maliye, para, kur ve gelir politikalarının yanı sıra, yapısal değişimleri de içeren enflasyonu düşürme programını uygulamaya koymuştur. (Parasız, 2001, 425; Cansızlar, 2001, 6)

Ekonomide
bir reel
faiz
krizinin
gündeme
gelmesi ile
birlikte,
hem
bankaların
kredilerinin
geri
dönmeme
oranı
artmış
hem
yeni
kredilerin
yapısı
bozulmaya
başlamıştır

Program genelde üç temel unsur üzerine kurulmuştur. (Ergel, 1999b, 2)

- Sıkı bir maliye politikası uygulayarak faiz dışı fazlanın artırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirme hızlandırılması birinci temel unsuru oluşturmaktadır.
- İkinci temel unsur, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikasıdır.
- Bu unsurların enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesine yapacağı katkıyı desteklemek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış açısı kazandırmak için enflasyonun düşürülmesine odaklanmış kur ve para politikası uygulanması, programın üçüncü temel unsuru oluşturmaktadır.

2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın ana felsefesi açısından ortaya çıkan durum, planlanan uygulamaların sadece enflasyonu düşürme hedefi ile sınırlı teknik bir belge olmadığı, bunun çok daha ötesinde, yeniden yapılanma içine girerek, ulusal ekonomide kalıcı dönüşümleri amaçladığıdır. Burada söz konusu olan birçok iktisadi-sosyal tedbir doğrudan ya da dolaylı olarak enflasyonu düşürmeye hizmet etmekteyse de, kapsam açısından enflasyonun çok daha ötesinde makro-ekonomik ve sosyal alanların etkilenmesi amaçlanmıştır.

Uygulamaya geçilmesiyle birlikte, ekonomide çok kısa sürede bazı olumlu gelişmeler gözlenmiş olmasına rağmen, Kasım 2000 yılında Türk mali piyasalarında likidite sıkışıklığının neden olduğu döviz talebindeki hızlı artış, uluslararası piyasalardaki bozulma ve içeride yaşanan olumsuz etkilerden kaynaklanan bir kriz yaşanmıştır. Bu kriz ancak IMF kredisi ile önlenebilmiş, fakat enflasyonu düşürme programı büyük bir yara almıştır. Şubat 2001 yılında ise, mali piyasalardaki güvenin kırılma yapısı bir kez daha finansal krize yol açmış, bunun bir sonucu olarak 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nda öngörülen para ve kur politikaları terk edilerek, 22 Şubat 2001 yılında dalgalı kur sistemine geçilmiş, böylelikle Enflasyonu Düşürme Programı da sona ermiştir. (Uygur, 2001, 54-55) Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarda yaşanan her iki finans krizi de, başta bankacılık sektörü olmak üzere bütün sektörleri ve ekonomik yaşamı olumsuz yönde etkilemiştir.

Finansal krizler teoride iki farklı nitelikte olabilir. Birincisi, spekülasyon amaçlı ataklar,

ikincisi ise piyasanın likidite ihtiyacından doğan atakların yarattığı döviz talebi genişlemesiyle oluşan finansal krizlerdir. Türkiye ekonomisinde yaşanan her iki finansal krizin ikinci türden bir kriz olduğu söylenebilir. (Tunç, 2001, 20)

Kasım uyarı krizi, 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın ilk bunalım deneyimidir. On aylık başarılı uygulamalar sonucunda, mali piyasaların hiç öngörülmemeyen bir anda karşılaştığı bir para krizine sürüklenmesi ve faiz hedeflerinin bir anda anlamını yitirmiş olması, programın geleceği konusunda da haklı kuşkular uyandırmıştır. Kasım ayında, mali sektörde çok ciddi bir kriz yaşanmıştır. Önce para piyasalarında hissedilen sıkıntılar daha sonra sermaye piyasasını da etkilemiştir. Kriz, temelinde bankacılık kesiminde likidite sorununun bir parçasıdır. Bankacılık kesiminde yeterli döviz fazlasının olmaması nedeniyle, yurt dışına sermaye çıkışlarının biraz hareketlendiği bir ortamda, piyasalarda güvensizlik yaygınlaşarak, doğrudan bir panik havasına dönüşmüştür.

Kasım 2000'de yaşanan likidite krizinin nedeni, sadece piyasaların nakit talebine cevap vermeyişi değil, aynı zamanda likidite talebindeki olağanüstü artışlardır. Ayrıca, bankacılık sisteminde geçmişten gelen birikmiş sorunlar, bankaların TMSF'ne alınmasıyla birlikte, daha açık görülmeye başlanmıştır. BDDK'nun faaliyete başlamasındaki gecikmeler, enflasyonu düşürme programının bankaların davranışları üzerine etkisi, bankaların kurumsal ve bireysel kredilere yönelmeleri, kamu kağıtlarına olan kurumsal talebin deprem vergisinden sonra sadece bankalardan gelmesi, beyanname nedeniyle de gerçek kişilerden kamu kağıtlarına talep olmaması, Ağustos ayından itibaren programın özellikle özelleştirme hedeflerinde ortaya çıkan sapmalar, cari işlemler açığındaki büyüme, yabancı ve yerleşiklerin yıl sonu itibarıyla bilançolarındaki yabancı para risklerini azaltma eğilimi, para politikası tercihlerine bağlı olarak, likidite yönetiminde Merkez Bankası'nın rolünün sınırlandırılması nedeniyle, kriz sırasında Merkez Bankası'nın davranışı, krizin ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde etkili olmuştur. (Keskinkin, 1999, 2)

Bankacılık sektörünün 1998-2000 yılları arasında etkin bir aktif-pasif yönetimi gösterememesinin altında yatan etkenlerden birisi de, devletin finansal sektörden sürekli olarak

**Kasım
2000'de
yaşanan
likidite
krizinin
nedeni,
sadece
piyasaların
nakit
talebine
cevap
vermeyişi
değil,
aynı
zamanda
likidite
talebindeki
olağanüstü
artışlardır**

fon talep edici pozisyon almasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de bankalar uzun zamandır girişimcilere fon arz etmek olan asli fonksiyonlarını terk etmişler ve yüksek faizle devlete finansman sağlayan kurumlar haline gelmişlerdir. Böylece ticari bankaların portföyünün büyük bir kısmı, kamu kağıtlarından oluşmuştur. Bankalar uzun süre, bu yolla kolay, güvenli, yüksek faiz kazançları elde etmişlerdir. (Demir, 2000, 61-62) Hiç şüphesiz bu oluşum 1986 yılından itibaren başlamış ve kesintilerle de olsa süreklilik göstermiştir. Kamu kesimi borçlanma gereksiniminin yüksek olması, bu araçların yanında, kamu kesimi bankacılık sektöründen kaynak edinebilmek için munzam karşılıklar politikasının da kullanılmasına neden olmuştur. Bunun için izlenen yol, dönemsel olarak oranlar farklılaşsa da, umumi disponsibilitenin devlet iç borçlanma senetleri olarak tutulması zorunluluğunun getirilmesi şeklinde olmuştur. Uygulanan karşılıklar politikası, kısa vadeli sermaye hareketlerinin de yardımıyla bankacılık sektöründe, bilançoların yabancı para cinsinden pasiflerinin ağırlığının artmasına neden olmuş, bu da doğal olarak sistemin yüklendiği döviz kuru riskini artıran bir unsur olmuştur. (Çolak ve Altan, 2002, 49)

Nitekim bankacılık sektöründe 1999-2000 döneminde karlılıklarını belirlemede en önemli faktör, elde ettikleri faiz gelirleri içerisindeki menkul kıymet faiz gelirlerinin payının yüksek olmasıdır. Bazı bankaların menkul kıymet faiz gelirlerinin toplam faiz gelirleri içindeki payı, hazine bonusu faiz oranlarının yüksek düzeylerde seyretmesi nedeniyle, yüzde 75'lere kadar ulaşmıştır. Özellikle, küçük ölçekli bankaların izlediği bu pasif yöntem biçimi, onların yüksek karlılık ile çalışmasını sağlamıştır. Burada kilit nokta, bankaların açık pozisyon ile çalışmasını sağlayan sabit kur politikası olmuştur. Bu politikayı bankaların önemli bir kısmı, yabancı para cinsinden yüksek faiz oranı ile kamu borçlanmasını finanse etmekte kullanmışlardır. (Çolak ve Altan, 2002, 50) Fakat 2001 yılında uygulamaya giren istikrar programının bir sonucu olarak, devletin iç piyasalardan hem daha az, hem de daha düşük faizle borçlanabilmesi, bankaların kazançlarını önemli ölçüde azaltmıştır. Böylece söz konusu dönemde bankacılık sektörü, sendikasyon kredileri şeklinde dışarıdan borçlanmaya ağırlık vermişlerdir. (Uygur, 2001, 10)

Uluslararası kuruluşların mali desteği ve uygulanmakta olan programın güçlendirilme-

sinin etkisiyle, mali piyasalardaki tedirginlik kısmen giderilmiş, kısa vadeli günlük çözümler üretilmiş ve krizin derinleşmesi bu sayede önlenmiştir. (Serdengeçti, 2001a, 14 ; Yeldan, 2001, 170) Kasım 2000 yılında meydana gelen likidite yetersizliğinden doğan kriz, ekonominin her kesiminde programın oyun disiplininden çok az sapılmasının bile, ekonomi üzerinde olumsuz etki yapacağını ortaya koymuştur.

2000 Kasım Krizi'nin ardından, 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın performans kriter değerleri gözden geçirilmiş olmasına rağmen, bankacılık sisteminin kırılgan yapısı devam etmiştir. Özellikle, faizlerdeki hızlı yükseliş kamu bankaları ve bazı özel bankaların mali yapılarını bozmuş ve bankacılık sisteminin mevcut yapısal sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır.

Şubat 2001'e gelindiğinde, Hazine ihalesi öncesindeki olumsuz gelişmeler, uygulanan 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'na olan güvenin tamamen kaybolmasına neden olmuş ve Kasım ayından sonra artan mali kırılganlığın da etkisiyle, doğrudan Türk Lirası'na karşı ciddi bir atak meydana gelmiştir. Ekonomide yaşanan likidite sıkışıklığı, özellikle kamu bankalarının aşırı düzeydeki günlük likidite ihtiyaçları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. (Keyder, 2001, 45) Bu ortamda, uygulanmakta olan döviz kuru sisteminin sürdürülmesinin bankacılık sisteminin sorunlarını daha da ağırlaştıracığı ve ekonomi üzerine ek yükler getireceği gözönüne alınarak, 22 Şubat 2001 yılında Türk Lirası yabancı para birimleri karşısında serbest dalgalanmaya bırakılmıştır.

2000 yılı başında uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programı, döviz kurlarının 2001 yılı ortasında bir bant içinde seyretmesini ve üçüncü yılın sonunda da enflasyonun tek haneye indirilmesi ile birlikte, kurların tamamen dalgalanmaya bırakılmasını hedeflemekteydi. Ancak, mali piyasalara olan güvenin kaybolması sonucunda, mevcut döviz kuru sisteminin terk edilmesi ve kurların dalgalanmaya bırakılması zorunlu hale gelmiştir. (Serdengeçti, 2001a, 14)

Bu gelişmelerin sonucunda; zayıf sermaye yapısına rağmen, aşırı açık pozisyon taşıyan bankacılık sektörü, görev zararları nedeniyle işlerliğini kaybetmiş kamu bankaları, özelleştirme, yapısal ve hukuki reformlarda gecikmeler, Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi

**Bankacılık
sektöründe
1999-2000
döneminde
karlılıklarını
belirlemede
en önemli
faktör,
elde
ettikleri
faiz
gelirleri
içerisindeki
menkul
kıymet
faiz
gelirlerinin
payının
yüksek
olmasıdır**

ve cari açığın kritik sınırı aşması karşısında döviz kuru bant uygulamasının öne alınarak gerekli müdahalelerin zamanında yapılması, başarılı olabilecek bir programın başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. (Keyder, 2001, 53) Şubat 2001 yılında başlayan kriz, TL'nin yaklaşık yüzde 90 değer kaybetmesine yol açmıştır. Ulusal paranın bu denli yüksek bir değer kaybı, doğal olarak TMSF bünyesindeki bankaların piyasa değerini çok düşürmüştür. Böylelikle, devalüasyon, Fon'daki bankaların satışını yabancı para cinsinden kolaylaştırmış, ancak bunların Türkiye ekonomisine olan maliyetini önemli oranda artırmıştır. (Altay, 2002, 78-79)

Dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte, para ve kur politikası uygulaması ve kriz yönetimi yeni bir boyut kazanmış ve kriz ortamından çıkış önlemleriyle birlikte, Türkiye ekonomisinde yeni istikrar arayışları başlamıştır. Bu çerçevede özellikle enflasyon hedeflemesi konusu bu arayışların odak noktasını oluşturmuştur. (Tunay, 2001, 48) Bu çerçevede yürütülen yeni program çalışmaları sonrasında 14 Nisan 2001 yılında, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kamuoyuna açıklanmıştır. Bu programla mali sektöre özel bir önem verilmiş ve alınacak tedbirler belirtilmiştir. Mali sektöre büyük önemin verilmesinin sebebi, bankacılık sektöründeki krizlerin güçlü yayılma ve dış etkilerinin olmasıdır. Çünkü bu etkiler, bankacılık sektörünün doğrudan kapsadığı bireyler ya da firmalardan ileriye de gidebilmektedir. İşte bu nedenlerden dolayı, sektörü yeniden yapılandırma ve özellikle bankaların açık pozisyonlarını kapatma ve sermaye yapılarını güçlendirme yönünde bir çok tedbirler alınmıştır.

sonuç

1980'li ve 1990'lı yıllarda dünya ekonomisine finansal krizler damgasını vurmuştur. Dünya ekonomik konjonktürüne bağlı olarak, Türk bankacılık sektöründe de, 1980'li yıllardan 2000'li yıllara kadar geçen sürede, bir dizi önemli bankacılık ve finans odaklı mali kriz-

ler yaşanmıştır. Bu krizlerin başlıcaları; 1982 Bankerler Krizi, 1990 Körfez Krizi, 1994 5 Nisan Krizi, 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizleri ve 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleridir. Özellikle günümüzde Türk bankacılık sektörü, yaşanan finansal krizler sonrası, bankalara el konulmasıyla sıkıntılı dönemler geçirmektedir.

Finansal kesim başta olmak üzere, Türkiye ekonomisi 1990'lı yılları giderek sıklaşan aralıklarda yaşadığı bir kriz süreci içinde geçirmiştir. Bu kriz süreci boyunca, kısmi istikrar programları uygulamaya konmuş olsa da, bunların kalıcı bir başarısı olmamış ve ulusal ekonomi, yaşanan bu krizlerden olumsuz yönde etkilenerek ciddi bir daralma sürecine girmiştir. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren derinleşen ekonomik kriz, bir yandan söz konusu dışsal şokların, bir yandan da 1990'lı yıllar boyunca sürdürülen dışa bağımlı yapay büyüme stratejisinin ve çarpık toplumsal bölüşüm ve birikim mekanizmalarının bir sonucudur. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, Türk bankacılık sektörü, tarihinin en büyük finansal kriziyle karşı karşıya kalmış, sektörün yeniden yapılandırılması, bankaların mali yapı sorunlarının çözülmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu dönemde yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri göstermiştir ki; Türk bankacılık sektöründe kapsamlı bir yeniden yapılandırma acil olarak tamamlanmalıdır. Bu nedenle Türkiye ekonomisi, bankacılık sektörünü yapılandırmaya başladığı bu dönemi çok iyi değerlendirmelidir. Bu amaçla yapılacak finansal sistem reformlarının başarılı olmasının ön koşulu, istikrarlı bir makroekonomik çerçevenin oluşturulması ve uygun bir bankacılık düzenleme ve denetleme sisteminin kurulmasıdır.

Böylelikle, Türk Bankacılık sektörü, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan iki kriz sonrasında alınan tedbirler ile birlikte bundan sonra yeni bir yapıya kavuşacaktır. Bankaların gelişen bu yeni finansal sistem içerisinde yeni oyun planları geliştirecekleri de beklenen bir diğer gelişme olacaktır.

**Finansal
kesim
başta
olmak
üzere,
Türkiye
ekonomisi
1990'lı
yılları
giderek
sıklaşan
aralıklarda
yaşadığı
bir kriz
süreci
içinde
geçirmiştir**

Tablo-1. Türk Bankacılık Sektöründe Banka Sayısı (1995-2002)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ticaret Bankaları	55	56	59	60	62	61	46	40
Kamusal Sermayeli	5	5	5	4	4	4	3	3
Özel Sermayeli	32	33	36	38	31	31	22	20
Fon'daki Bankalar	---	---	---	---	8	8	6	2
Yabancı Sermayeli	18	18	18	18	18	18	15	15
Kal. ve Yat. Bankaları	13	13	13	15	15	19	15	14
Kamusal Sermayeli	3	3	3	3	3	3	3	3
Özel Sermayeli	7	7	7	9	13	13	9	8
Yabancı Sermayeli	3	3	3	3	3	3	3	3
Toplam	68	69	72	75	81	80	61	54

Kaynak: TTB, Bankacılar Dergisi, Sayı: 33-35-37-42 ; (www.ttb.org.tr)

Tablo-2. Türk Bankacılık Sektöründe Şube Sayısı* (1995-2002)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ticaret Bankaları	6.219	6.419	6.795	7.339	7.660	7.807	6.889	6.087
Kamusal Sermayeli	2.875	2.886	2.915	2.832	2.865	2.834	2.725	2.019
Özel Sermayeli	3.240	3.429	3.764	4.393	3.960	3.783	3.523	3.659
Fon'daki Bankalar	---	---	---	---	714	1.073	408	203
Yabancı Sermayeli	104	104	116	115	121	117	233	206
Kal. ve Yat. Bankaları	25	23	24	30	31	30	19	19
Kamusal Sermayeli	9	9	10	12	12	11	4	4
Özel Sermayeli	12	10	10	14	16	16	12	12
Yabancı Sermayeli	4	4	4	4	3	3	3	3
Toplam	6.244	6.442	6.819	7.370	7.691	7.837	6.908	6.106

*K.K.T.C. ve yabancı ülkelerdeki şubeler dahil.

Kaynak: TTB, Bankacılar Dergisi, Sayı: 33-37-42.

kaynakça:

A. Sema BAHÇECİ, (1997), Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi, Uzmanlık Tezi, DPT, EMSAGM, Ankara Temmuz.

Ayşegül ÖKER, (1999), Latin Amerika'da Bankaların Kredibilite Değeri ve Bankacılık Krizinin Çözümünde Merkez Bankalarının Rolü, *İktisat Dergisi*, Sayı: 387, Şubat-Mart.

B. ŞANVER, (2001), Banka Krizi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 9.

Doğan CANSIZLAR, (2001), Bankacılık ve Sermaye Piyasası, *İktisat Dergisi*, Sayı: 417.

Dündar SAĞLAM, (1998), Meksika, Asya ve Rusya Ekonomik Krizlerinin Mukayeseli Bir Analizi, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 152, Kasım.

Ekrem KESKİN, (1999), 2000 Yılında Türkiye Ekonomisi ve Türk Bankacılık Sistemi, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 37.

Ercan UYGUR, (2001), Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, *TEK*, No: 2001-1, (Tartışma Metni), Nisan.

Erinç YELDAN, (1998), Doğu Asya Krizinin Etkileri Üzerine Bir Makroekonomik Genel Denge Modelinin Sonuçları, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 146, Mayıs.

Erinç YELDAN, (2001), Birinci Yılında 2000 Enflasyonu Düşürme Programının Değerlendirilmesi, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 226, Ocak-Şubat.

Gazi ERÇEL, (1999), 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması, *TCMB*, Aralık, Ankara.

Glick REUVEN, Michael HUTCHISON, Roman MORENO, (1997), Is Pegging the Exchange Rate a Cure for Inflation? East Asian Experiences", *International Trade and Finance: New Frontiers of Research*, ed. Benjamin Cohen, Cambridge University Press.

Havva TUNÇ, (2001), Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisi, *İSO Dergisi*, Sayı: 421, Nisan.

Hüseyin ŞAHİN, (2000), *Türkiye Ekonomisi, (Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu)*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 6. Baskı, Bursa.

İlker PARASIZ, (2001), *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar*, Ezgi Kitabevi, Mart, Bursa.

İzzettin ÖNDER ve diğerleri. (1993), *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim.

Katılım Öncesi Ekonomik Program, (2001), *DPT*, Ankara, Ekim.

K. Batu TUNAY, (2001), Fiyat İstikrarı Sürecinde Uygun Enflasyon Hedefinin Belirlenmesi, *Active, Bankacılık ve Finans Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 20, Eylül-Ekim.

M. Necat COŞKUN, (2001), Gelişmekte Olan Ekonomilerde Bankacılık Krizleri, *GÜ. İİBF. Dergisi*, 2.

Niyazi ERDOĞAN, (2002), *Dünya ve Türkiye'de Finansal Krizler, (Türk Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Uygulamaları-Kamu Bankaları Deneyimi)*, Yaklaşım Yayınları, Haziran.

Nur KEYDER, (2001), Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 183, Haziran.

N. Oğuzhan ALTAY, (2002), Türk Bankacılık Sektöründe Füzyon, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 17, Sayı:195, Haziran.

Oğuz YILDIRIM, (1996), 1980 Sonrası TCMB Para Politikası Uygulamaları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Anadolu Üniversitesi*, Eskişehir.

Oğuz YILDIRIM, (2003), "Kura Dayalı İstikrar Politikası Çerçevesinde Enflasyonu Düşürme Programı ve Türkiye Ekonomisinde Yeni İstikrar Arayışları", *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: 27, Ankara, Ocak.

Oğuz YILDIRIM, (2003), "Döviz Kurları Çerçevesinde Satınalma Gücü Paritesinin Zaman Serisi Analizi ve Türkiye Ekonomisi Uygulaması", *TBB, Bankacılar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 44, İstanbul, Mart.

Oğuz ESEN, (1998), Rusya Krizi: Geçmiş Kısa Bir Bakış, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 150, Eylül.

O. DEMİR, (2000), 2000 Yılı Sonunda Yaşanan Finansal Kriz ve Uygulanan İstikrar Programı Üzerine Düşünceler, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 2000, Sayı: 172, Temmuz.

Ömer Faruk ÇOLAK ve Şenol ALTAN, (2002), Toplam Etkinlik Ölçümü: Türkiye'deki Özel ve Kamu Bankaları İçin Bir Uygulama, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 196, Temmuz.

Pelin Ataman ERDÖNMEZ, (2001), Sistemik Banka Yeniden Yapılandırmasına Teorik Yaklaşım, *TBB; Bankacılık ve Araştırma Grubu*, Haziran.

Rıdvan KARLUK, (1996), *Türkiye Ekonomisi*, Beta Yayınevi, İstanbul.

Süreyya SERDENGEÇTİ, (2001), Türkiye Enflasyonu Yenmek Zorunda, *İSO Dergisi*, Sayı: 421, Nisan.

TCM, (1998), "Güneydoğu Asya ve Rusya Krizlerinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri", (1998), *TCMB Yıllık Rapor*, Ankara.

küreselleşen ekonomide bankacılık sektörünün durumu

Son yıllarda uluslararası mali piyasalarda yaşanan yeniden yapılanma, teknolojik gelişmeler ve bilgi işlem alanındaki gelişmeler piyasaların hızla bütünleşmesini sağlamıştır. Ancak uluslararası piyasalarda sermayenin sınır tanımadan serbest dolaşıma kavuşması, bir yandan ülkelerin uluslararası piyasalarla bütünleşmesini sağlarken, öbür yandan da milli değerlerin korunmasını zorlaştırmakta hatta imkansız hale getirmektedir.

Uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmeler ve finansal işlemlerin sınır tanımadan gerçekleşmesi küreselleşme olgusunu daha da önemli hale getirmiştir. Küreselleşmenin dışında kalan veya gerekli tedbirlerin alınmasında geç kalan ülkelerin uluslararası piyasada tutunması ve diğer ülkelerle rekabet şansı zorlaşmaktadır. Finansal piyasalarda yaşanan liberalleşme hareketi, bilgi- işlem teknolojisi alanındaki gelişmeler ve müşterilerin uygun ürün ve hizmet anlayışı sektörde yoğun bir rekabetin yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla gittikçe artan gelişmeler ile geleneksel bankacılık anlayışı yerini uluslararası bankacılığa bırakmıştır. Bundan dolayı bankalar, yaşanan bu yoğun rekabet karşısında yeni stratejiler belirlemek zorunda kalmış ve güçlerini artırmak amacıyla birleşme ve satın alma yoluna gitmişlerdir.

Bu çalışmamız, küreselleşme olgusu, küreselleşme sürecinde bankacılık sektöründe ve finansal alanda yaşanan gelişmeler, banka birleşmelerinin nedenleri, makro ve mikro ekonomik açıdan incelenmesine kısaca değinilecektir.

Son yıllarda bütün dünyada ortaya çıkan değişimlerin sonucu küreselleşme hareketlerine paralel olarak özellikle finansal piyasalarda yaşanan küresel rekabet karşısında banka birleşme ve satın almaların nedenleri, gerekliliği ve bankacılık sektörü açısından incelenmesi üzerinde de ayrıca durulacaktır.

1. küreselleşme kavramı

Son yıllarda yaşanan gelişmeler paralelinde gündemimize yerleşen hatta moda olan küreselleşme kavramı nedir? Tanım gereği

küreselleşme, bir başka deyiş ile globalleşme; iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasını ifade etmektedir.

Dünya'da iktisadi faaliyetlerin birçok alanında yaşanan globalleşme olgusu, finansal piyasalarda da yaşanmaktadır. Globalleşme yarım yüzyıldan beri dünyada refaha katkısı olan ekonomilerin kendi aralarında artan orandaki serbestliğin ve entegrasyonun devamı olmaktadır¹. Bankacılık açısından globalleşme ise, ulusal pazarlar ile AB üyesi öteki ülke pazarlarının bütünleşmesini ve böylece topluluğun hemen her bölgesinde, bütün gün bankacılık işlemlerinin sürdürülebilmesini ifade etmektedir².

Teknolojik gelişmeler sonucu ulaştırma ve haberleşme alanında sağlanan ilerlemenin, dış ticaretin ve uluslararası mali piyasaların geliştirilmesi konusunda geniş ölçüde kullanılması ve mali entegrasyonun sağlanması konusunda büyük yol alınması özellikle mali piyasaların serbestleştirilmesi sonucu bu sektördeki kâr oranlarının artması ile birlikte uluslararası sermaye hareketlerinde büyük akışkanlık sağlanması, entegrasyon hareketlerinin giderek yaygınlaşması ve bu hareketlerin dış ticarete bölgesel serbestleşmeyi teşvik etmesi globalleşmenin özellikle son on yılda büyük bir ivme kazanmasına neden olmuştur³.

Ancak dünya, küreselleşmedeki konumuna birden bire değil, bir takım deneyimlerden sonra ulaşmıştır. Küreselleşme ile birlikte dünya ülkeleri serbest piyasa modelini benimsemiş ve ülkeler arasında da birtakım sosyal, kültürel, ticarî ve politik değişimler oluşmuştur.

Kısaca küreselleşme, ekonomik ölçeği büyütmede, benzer tüketiciler oluşturmada, araştırma ve geliştirme birimlerinin çoğalması ile ürün çeşitliliğini artırmada, teknoloji transferlerini hızlandırmada, küresel rekabet sonucu fiyatları dengelemekte iken, gelişmekte olan ülkelerin korumaya çalıştığı milli para, milli kültür, milli dil ve milli kaynakların korunmasını adeta imkansız kılmakta ve işletmele-

Rengin
Ak*

Küreselleşmenin
dışında
kalan
veya
gerekli
tedbirlerin
alınmasında
geç kalan
ülkelerin
uluslararası
piyasada
tutunması ve
diğer
ülkelerle
rekabet
şansı
zorlaşmaktadır

* Dr.
İstanbul Üniversitesi
İktisat Politikası
(Doktora)

rin tanıtım amaçlı harcamalarını, dışsal giderlerini artırmakta, çok para, fazla zaman ve yoğun emek gerektirmektedir⁴.

Görüldüğü üzere küreselleşme olgusu, ulusal değerlerin korunmasını adeta imkansız hale getirirken aynı zamanda gelişen dünya ekonomisinde yer almak isteyen ülkelere de büyük olanaklar sunmaktadır.

2. küreselleşme sürecinde bankacılık sektörünün durumu

Finansal hizmetler endüstrisinin ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra karşılaştığı en önemli gelişme, bankacılığın uluslararasılaşmasıdır. Uluslararası bankacılık, uluslararasıda geçerli olan değişik finansal ve ekonomik işlemleri kapsamaktadır. Bu işlemlerin bir kısmı müşterilere yönelik veya müşterilerden kaynaklanan fon ya da hizmet akımını oluştururken, diğer kısmı global bankacılık yapısı içinde finansal olan veya olmayan kaynakların transferini içermektedir⁵.

Bankacılığın uluslararasılaşması ile birlikte sermaye hareketleri ve hizmet ticareti hız kazanarak finansal piyasaların her geçen gün daha da gelişerek globalleşmesine yol açmıştır.

Piyasada yaşanan globalleşmeye, NIF (Note Issuance Facility), Swap, Options ve FRA (Forward Rate Agreement) gibi kullanımı yeni olan enstrümanların ve yeni finansal araçların yaygınlaşmasının etkisi büyük olmuştur. Swap işleminde tarafların aracı kullanmaksızın işlem yapabilmeleri ve dolar dışı paraların kullanılması, ulusal piyasalarla, döviz piyasalarının uzun vadeli perspektifte yakınlaşmasına ve entegre olmasına yardımcı olmuştur⁶.

Fonların uluslararası mali piyasalarda sınırsız bir dolaşım imkanına kavuşması, ticaretin finansmanında uygulanan enstrümanları çeşitlendirmiştir. Mali piyasalarda yeni enstrümanların yaygınlaşması dolayısıyla ticari işlemlerin yanısıra sermaye piyasalarında yaşanan olumlu gelişmeler, uluslararası finansal hizmet sonunda artan serbesti, iletişim ve bilgi teknolojisinde yaşanan gelişmeler finansal piyasalarda bütünleşme sonucunu doğurmuştur.

Uluslararası bankacılığın gelişmesini etkileyen en önemli faktörler dünya ticaret hacminin büyümesi ve bilgi-işlem teknolojisinde yaşanan gelişmeler ile fonların ülkeler arasında hızlı transfer edilerek işlemlerin gerçekleştiril-

mesidir. Kısaca fon transfer işlemlerinde yaşanan uzaklık ve zaman farkı böylece bertaraf edilmiş olmaktadır.

Teknoloji, bilgiye ulaşmanın maliyetini azaltarak piyasaları birbirine yakınlaştırırken, bankalar ve diğer finansal kurumlar arasındaki rekabeti de artırmaktadır. Özellikle elektronik para transferi, internet bankacılığı, akıllı kartlar gibi enstrümanlar ve uygulamaya konan yeni ürünler klasik bankacılık anlayışını tümüyle değiştirmekte ve bankacılık sistemi git-tikçe daha karmaşık ve belki bir o kadar da kırıl-gan hale gelmektedir. Söz konusu gelişmeler bir yandan sermayeye sadece ulusal değil uluslararası piyasalarda da sınırsız bir dolaşım imkanı sağlamakta, diğer yandan da ülkeleri ani sermaye çıkışları ile ciddi ekonomik ve finansal krizler ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Ayrıca bankacılıkta yaşanan gelişmeler risklerin doğru, zamanında ve gerçekçi olarak tespit edilerek değerlendirilmesini de zorlaştırmaktadır⁷.

Bankacılık sektörü üzerinde çeşitli etkiler yaratarak bankacıların görüş ve amaçlarını değiştirmelerine ve bankaların geleneksel iş ve ticaret yöntemlerini bırakmalarına neden olan globalleşme aynı zamanda bankalar arasında rekabeti artırmış ve bankacılığı riskli bir sektör haline getirmiştir.

Bu alanda sağlanan ilerlemeler ile finansal yenilikçilik, yeni mali ürün ve yatırım araçları da mobilizasyonu desteklemektedir. Fon ihtiyacı bulunanlar, dünyanın dört bir yanındaki mali piyasalardan borçlanabildiği gibi, yatırımcılarda alternatif mali piyasalarda yatırım yapabilmektedirler. Bu gelişmeler uluslararası tek bir pazar yaratırken, karşılaşılan risklerde artarken, bütünleşme neticesinde yerel piyasalardaki dalgalanmalar ve krizler diğer tüm piyasaları etkiler hale gelmiştir. Avrupa ülkelerinde yaşanan mali krizin etkileri bunun en yakın örneğidir. Ayrıca uluslararasılaşma ve etkileşim nedeni ile ülkelerin para otoritelerinin para, kâr ve faiz politikalarını yönetme etkinliği azalmaktadır⁸.

Finansal piyasalarda yaşanan bu gelişmelere paralel olarak artan müşteri taleplerinin zamanında karşılanması ancak yeniliklerin yakından takip edilerek uygulanmasıyla sağlanabilmektedir. Kısaca yeniliklerin gerisinde kalan ve veya uygulamada geciken ülkelerin veya bankaların rekabet şansı azalmakta dolayısıyla piyasa kaybına uğramaları kaçınılmaz olmaktadır.

**Globalleşme
bankalar
arasında
rekabeti
artırmış ve
bankacılığı
riskli
bir sektör
haline
getirmiştir**

3. uluslararası ortak düzenleme ve denetim

Uluslararası finansal piyasalarda yaşanan gelişmeler, sürekli ve etkin bir yasal düzenleme ve denetim gereğini ortaya çıkarırken, uluslararası alanda ortak bir düzenlemeye gidilmesi ihtiyacını da doğurmuştur.

Küresel entegrasyon, yapısal değişim, yerel düzenlemeler ve acımasız rekabet koşullarının bir sonucu olarak bankacılar doğru hedef ve amaçlara bakışlarını tamamiyle değiştirdiler. 1980'lerle beraber piyasaları ve ürünleri yeniden değerlendiren ve dersini alan bankacılar saldırgan pazarlamacılığı ve genişleme çabalarını, getiri oranı ve aktif kalitesine bıraktılar. Sektördeki yeni düzenlemeler ile bankacılık yetkilileri daha çok bankaların sermaye tabanı üzerinde yoğunlaşmışlardı. BIS (Bank for International Settlements)'in banka düzenlemeleri ve denetleyici pratikleri üzerine Basle Komitesi Aralık 1987 yılında 12 ülkenin Merkez Bankası yöneticileri arasında riske dayalı sermaye çerçevesinde bir ön anlaşma yaptı. BIS'e göre amaç sermaye yeterliliğini ölçmede varolan ulusal düzenlemelerin getirdiği farklılıkları tek bir uluslararası standart ile değiştirmektir. Böylece çokuluslu bankacılığın sağlamlığını güçlendirirken rekabetçi eşitsizliklerin kaynağı ortadan kaldırılacaktı. Bu eşitsizlikler yerel ülkenin uluslararası bankalar arasındaki düzenlemelerinin farklarından doğmaktadır⁹.

Mali hizmetlerin giderek uluslararası nitelik kazanması ve finansal bütünleşme neticesinde tek bir mali pazar yaratılması eğilimi, bu pazardaki tüm katılımcıların uyacağı ortak normlarda ihtiyaç duyulmasına yol açmaktadır. Bu, iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi piyasa katılımcıları için aynı rekabet ortamının yaratılması, ikincisi ise ortak denetim ve gözetimin standartlarının oluşturulmasıdır. Bu amaçla bankacılık sektörünü ilgilendiren ortak düzenleme çalışmaları BIS ve Sermaye Piyasası ile ilgili düzenlemeleri IOSCO (International Organization of Securities Commissions) yapmaktadır. Özellikle uluslararası işlemleri yapan banka ve aracı kurumlar için sermaye yeterliliği, denetim şartları, kamuoyunu bilgilendirme, muhasebe standartları gibi alanlarda ortak normlar düzenlenmektedir¹⁰.

Son yıllarda gerek ulusal ve gerekse de uluslararası piyasalarda işlem gören bankaların yaşadığı olumsuzluklar yasal düzenlemelerin önemini vurgulamaktadır.

4. banka birleşmelerinin tanımı, çeşitleri, nedenleri ve bankacılık açısından değerlendirilmesi

Uluslararası piyasalarda sınırlanmış işlemlerin artması ve artan rekabet banka birleşmelerini kaçınılmaz kılmaktadır.

Firma birleşmesi (Merger), bir firmanın kendi tüzel kişiliğini değiştirerek, bir başkasıyla tek bir yöntem altında birleşmesi olarak tanımlanabilir¹¹. Başarılı bir banka birleşmesinin temel amacı, hissedarların payına değer kazandırmak, müşteri işlemlerinde iyi bir organizasyon ve çalışanlar için kariyer olanaklarını bütün ekonomi ve finans sektöründe rekabet edecek kadar iyi yapmaktır¹².

Banka birleşmeleri verimsiz çalışmaları ya da zayıf yönetilmeyi ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca bunlar çeşitlenmeye farklılaşmaya olanak vermekle, yerel pazarlardaki aşırı kapasiteyi azaltmaktadır¹³.

Bankacılık sektöründeki firma birleşmeleri çeşitli faktörler tarafından yönlendirilmektedir. Bu faktörler, birleşmeler ya da satın almalar önündeki (özellikle devletlerarası) yasal engellerin serbestleştirilmesi ya da esnetilmesi, ölçek ve alan ekonomileri için algılanan olanaklar ve artan rekabettir. Bankaların satın almak için ödeyebileceği fiyatlar, başarısı, teklif veya teşebbüslerin olasılığını artırmaktadır¹⁴. Bankaları birleşmeye yönelten başlıca faktörler aşağıdaki gibi de gruplandırılır¹⁵:

- Ölçek ekonomileri,
- Pazar gücünün artırılması,
- Yeni bir pazara veya endüstriye girişi,
- Etkin olmayan ve yanlış yönetim gösteren yöneticilerden kurtulma,
- Birleşilen şirketlerin nakit akımı,
- Gerçek fiyatın altındaki hisse senetleri,
- Vergi avantajları,
- Yüksek orandaki fiyat/kazanç oranı.

Bankacılık sektöründe artan sayıda istenmeyen satın alma teklifi ile karşılaşmaktadır. Genellikle istenmeyen satın almaların bankacılık sektörünün sermaye piyasalarından gelen artan rekabete karşılık verebilmesi ve tahvillerle ilgili faaliyetler tarafından sunulan imkanları değerlendirerek ulusal genişleme için bankacılık sektörünün yeniden yapılanmasına yardımcı olacağı savunulmaktadır. Pek çok büyük bankacılık organizasyonlarının, özellikle para merkezi bankaların, düşük piyasa değeri istenmeyen teklifleri cesaretlendirebilir.¹⁶

1980'lerle beraber piyasaları ve ürünleri yeniden değerlendiren ve dersini alan bankacılar saldırgan pazarlamacılığı ve genişleme çabalarını, getiri oranı ve aktif kalitesine bıraktılar

Arz ve talep koşullarındaki hızlı değişimler banka birleşme pazarlarını neyin yönlendirdiğini anlamak için temel bir öneme sahiptir. Banka birleşmeleri¹⁷;

- Yeni bir coğrafik veya ürün pazarları içinde bir çeşitlendirmeye giderek genel riskleri azaltmak isteği ile belirlenmiş olabilir.

- Ölçek ekonomilerinden istifade etmek için stratejik bir kararla belirlenmiş olabilir,

- Genel masrafları kıstak ve benzer birimleri kapatmak ve

- Alan ekonomileri aracılığıyla birbirini kuvvetlendirmeyi sağlamak için banka birleşmelerine başvurulabilmektedir. Banka birleşmeleri, aynı zamanda ve en basitinden kendi pazar güçlerini artırmak veya para merkezi bankaların içine girebilmek için bankaların denedikleri yollardan biri olabilmektedir.

Daha önceleri, aralarında sadece muhabirlik ilişkisi bulunan bankalar, globalleşen dünya piyasalarında birbirlerini potansiyel birer rakip olarak görmeye başlamışlardır. Boston Consulting Group'un 1996 yılında yayınladığı bir çalışmada öne sürdüğü üzere, önmümüzdeki yüzyılda, ülkelerarası ödemeler ve muhabir ilişkileri konularında sadece 3 ile 5 bankanın tüm bankacılık hizmetlerini veren bir kuruluş olarak kalıp, orta ve küçük ölçekli bankaların sadece kendi coğrafi bölgelerinde hizmet verecekleri fikirleri göz önünde bulundurulacak olursa, Mergers and Acquisition (M&A) konusunda daha pek çok gelişmenin kaydedileceği anlaşılmaktadır¹⁸. Son yıllarda çeşitli sektörlerde gerçekleşen ve finans sektöründe önemli bir yer tutan banka birleşmelerinin asıl amacı ölçek ekonomisinden yararlanmak ve teknoloji alanındaki gelişmeler paralelinde maliyetleri aşağı çekerek verimliliği artırmak şeklinde ifade edilebilir.

Banka birleşmeleri ve satın almalarının nedenleri birçok ekonomistlere göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Aşağıda birbirinde farklı sınıflandırmalara yer verilmiştir. Buna göre banka birleşmelerini ekonomistler dört başlık altında sınıflandırmaktadır¹⁹;

- Yatay Birleşmeler (Horizontal Mergers): Bu birleşmelerde iki firma da aynı alanda ve pazarda faaliyet göstermektedir.

- Dikey Birleşmeler (Vertical Mergers): Bir firmanın kendi girdilerinin üreticisi ile veya çıktılarının alıcısı ile birleşmesine verilen addır.

- Sınıf içi birleşmeler (Congeneric Mergers): Firmalar arasında dikey ve yatay bir ilişki bulunmamakla beraber, birbiri ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren firmaların birleşmesidir.

- Yığın birleşmeler (Conglomerate Mergers): Birbirleri ile uzaktan yakından, ilgisi olmayan firmaların birleşmeleridir.

Bir başka sınıflandırmaya göre ise; banka birleşmeleri, faaliyetin gösterildiği bölgeye veya birleşme sonrasında yönetim hakkının devredilme oranına göre iki ayrı grupta sınıflandırılmaktadır²⁰;

- Aynı coğrafi piyasada işlem yapan iki rakip bankanın birleşmesine YATAY BİRLEŞME veya PAZAR İÇİ BİRLEŞME, farklı coğrafi bölgelerde faaliyet gösteren bankaların birleşmesine ise PAZARLAR ARASI BİRLEŞME (Cross- border Merger) denir. Yatay birleşmelerde amaç toplam maliyetleri azaltmak ve yüksek sabit maliyetli faaliyetlerde ölçek ekonomisi sağlamaktır. Bu amaca ulaşmanın bir yolu birleşme sonrası şube ayısını azaltmaktır. Pazarlararası birleşmelerin temelinde ise farklı bölgelere ve farklı ürünlere dayalı riskleri ve maliyetleri azaltmak ve coğrafi büyüme yatmaktadır.

- Birleşme sonrasında taraflara tanınan karar alma yetkisinin boyutlarına göre olan sınıflandırma;

- Çoğunluk satın alımları (Majority Acquisition): Çoğunluk satın alımlarında (yüzde ellinin üstü) bankalardan biri karar verme yetkisini elinde tutacak çoğunluğa sahiptir. Ancak iki bankada kendi kadroları ile iletişim ağları ve ayrı yönetim grupları ile bağımsız yasal gruplar olarak kalırlar. Bu tür birleşme genelde finansal kaldıraç sağladığı için yönetsel sorunları olan bankalar tarafından tercih edilir.

- Tam birleşme (Full Mergers); Az ya da çok eşit ortaklar arasındaki tam birleşmeyi kapsar. Aktifler toplamı açısından birbirine yakın büyüklükteki kurumlardan oluşan tam birleşmeler olarak tanımlanır. Etkin bir birleşmenin söz konusu olduğu bu tip birleşmelerde sinerji yoluyla ölçek ekonomisi sağlamak mümkündür.

- Banka satın alımları ise büyük bir banka ile küçük bir banka arasında gerçekleşmektedir. En önemli özelliği ikinci- nin birinci kurum tarafından yasal olarak ele geçirilmesi ile oluşan tek bir büyük ku-

Banka
birleşmelerinin
asıl
amacı
ölçek
ekonomisinden
yararlanmak ve
teknoloji
alanındaki
gelişmeler
paralelinde
maliyetleri
aşağı
çekerek
verimliliği
artırmak
şeklinde
ifade
edilebilir

rum olmasıdır. Ekonomik olmayan şubelerin kapatılması ve personel sayısının azaltılması gibi yöntemlerle küçük bankanın etkinliği artırılmaya çalışılmaktadır.

Bir başka sınıflandırma esasına göre birleşmeler²¹;

• **Mali kurumlar itibariyle:**

• Ticari banka ile ticari veya yatırım bankası,

• Ticari banka ile aracı kurumlar,

• Ticari banka ile sigorta şirketleri,

• Ticari banka ile perakende finans kurumları,

• **Piyasalar itibariyle:**

• Ülke mali kurumları arasında,

• İki ayrı ülke mali kurumu arasında,

• **Büyüklik itibariyle:**

• İki büyük mali kurum arasında,

• Büyük mali kurum ile küçük mali kurum arasında

gerçekleştirilmektedir.

Yatay birleşmelerin gerisinde hızlı büyüme, pazar payını artırmak, ölçek ekonomilerinden yararlanmak, gerek coğrafi gerekse ürün çeşitlemesi yolu ile riski azaltmak gibi çok çeşitli amaçlar yer almaktadır. Dikey birleşmeler ise, mal veya hizmetin hammadde-sinden, tüketiciye kadar uzanan zincirin içerisinde ya geri hammaddeye doğru bir uzantı şeklinde (aşağı doğru dikey birleşme) ya da pazarlamaya doğru bir uzantı şeklinde (yukarı doğru dikey birleşme) ortaya çıkar²².

5. banka birleşmeleri ve satın almaların makro ve mikro ekonomik açıdan incelenmesi

5.1. makro ekonomik açıdan incelenmesi

5.1.1. mali piyasalarda artan rekabet

Mali piyasalarda artan serbestleşme ve deregülasyon nedeni ile mali kurumlar arasında rekabet giderek artmaktadır. Sınır ötesi işlem yapabilme olanaklarının genişlemesi ile birlikte bir grup banka, özellikle yerel piyasalardaki yabancı bankaların rekabetine karşı koyabilmek için ülke içinde birleşmelere ve satın almalara gitmekte, bir grup banka ise agresif genişleme stratejileri ve global bankacılık politikaları çerçevesinde sınır ötesinde daha güçlü olabilmek için birleşmelere ve satın almalara yönelmektedir²³. Görüldüğü üzere piyasalarda güçlü ve rekabet edebilir ko-

numa gelebilmek için farklı stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir.

Bankacılık sektörü dahil pek çok sektörde "mega birleşmelerin" yaşanmasında menkul kıymetler borsalarının 1997 yılı içinde yükselen bir eğilim izlemesi etkili olmuştur. Borsa endekslerinin yüksek olması, genelde M&A faaliyetlerinin finansmanında güçlüklerle karşılaşabilen şirketlerin geçen yıl piyasalarda rahat bir şekilde hisse ve tahvil satabilmelerini ve fon sağlayabilmelerini mümkün kılmıştır. Ayrıca hisse senetlerinin de yüksek fiyatlarından işlem görmesi satın alan şirketlerin işlerini kolaylaştırmıştır²⁴.

5.1.2. yeni piyasalara girme

Bankalar birleşmek suretiyle daha önce faaliyette bulunmadıkları bir pazara daha az maliyete katlanarak girebilmektedirler. Yeni bir pazara girerken o pazara ilişkin bilgilerin toplanmasının yanı sıra faaliyette bulunulacak alanlara uygun olarak sabit yatırımlar yapılması ve yeni personel istihdam edilmesi gerekmektedir. Pazarda tanınmaya kadar reklam ve pazarlama faaliyetlerine ağırlık verilmeli ve kâr marjı mümkün olduğunca düşük tutulmalıdır. Ancak eğer daha önce o pazarda faaliyet gösteren bir banka satın alınırsa ya da birleşme yoluna gidilirse buna gerek kalmayacaktır²⁵. Birçok uluslararası banka, birleşme ve satın alma yoluyla istedikleri ülke piyasalarına daha az maliyetle girmeyi tercih ettikleri görülmektedir.

Bir pazar yeni girişler için çekici olarak kabul ediliyorsa ve çok az veya hiçbir yasal engel yoksa, o zaman bir birleşmenin olası anti-rekabet edici etkilerini yeni girişin azaltması beklenebilir. Pazar içindeki bir banka rekabet edilemeyecek şekilde bir fiyatlandırmaya gidiyor ve normal kârlardan daha çok fazlasını kazanıyorsa, diğer firmaların bu aşırı kârın bir bölümünü elde etmek için bu pazara girmeleri beklenir. Böylece bu durum pazar içi rekabeti zorlar ve rekabete dayalı fiyatlandırmaya geri dönüş olur. Bir pazar eğer yeni bir bankayı ya da bankaları kolaylıkla destekliyorsa, pazar içerisinde hızlı bir biçimde genişleme yapabilecek bankalar varsa ve pazar çekiciliğiyle bağlantılı bir takım karakteristiklere sahipse pazara giriş yapmak çekici olabilmektedir. Bir pazarın çekiciliğini artıran karakteristik özellikler; pazar hacminin büyüklüğü, şehirlerde yerleşim, nüfusun hızla artması, mevduat büyüklüğü, her banka başına veya banka şubesine

Bir
pazarın
çekiciliğini
artıran
karakteristik
özelliklerden
biri,
her
banka
başına
veya
banka
şubesine
karşılık
gelen
görece
yüksek
nüfus ve
yüksek
mevduat
oranıdır

karşılık gelen görece yüksek nüfus ve yüksek mevduat oranıdır²⁶.

5.1.3. sermaye piyasalarında gelişmeler

Bankaların gerek klasik ve kurumsal yatırımcıları gerekse yine bankaların kredi müşterileri yatırımlarını değerlendirmek veya finansman ihtiyaçlarını karşılamak için giderek artan oranda sermaye piyasalarına yönelmektedir. Bu, piyasalarda yer alan ticaret bankalarını sermaye piyasası ürün ve hizmetlerini sunmaya ve bu piyasalarda yer almaya zorlamaktadır. Ticari bankaları bu baskılar, sermaye piyasalarında yer alan tecrübeli ve belirli bir müşteri tabanı bulunan yatırım bankaları ve aracı kurumlar ile birleşmeye veya bunları satın almaya yönelmektedir²⁷.

5.1.4. uluslararası ve yerel düzenlemeler

Bankaların mali güçleri ve piyasalarda çeşitli işlemleri yapabilmeye hacimleri, sermaye büyüklükleri ve sermaye yeterlilikleri ile sınırlandırılmaktadır. Bankalar mali yapılarını güçlendirmek ve sermaye yeterliliklerini dolayısıyla işlem hacimlerini genişletmek amacıyla birleşmelere yönelmektedirler²⁸.

5.1.5. teknolojik gelişmeler

1960'lardan itibaren başta entegre iletişim sistem ve teçhizatları, uydu ile haberleşme ve bilgisayar teknolojileri olmak üzere elektronik teknolojisinde olağanüstü büyük gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Uluslararası bankacılık açısından bu yenilikler; fonların elektronik yöntemlerle anında transferin sağlanması, döviz piyasası işlemleri, bilgisayar yardımıyla gerçekleştirilen dealing (alım-satım) hizmetleri ve bankalararası otomatik iletişim sistemi (Society for Worldwide Interbank Telecommunications – SWIFT) gibi birçok alanda uygulamaya konmuştur²⁹.

5.2. mikro ekonomik açıdan incelenmesi

5.2.1. müşteri talepleri

Ülkeler arasında yaşanan yakınlaşma, ülkelerde faaliyet gösteren firmaların da birbiri ile etkileşime girmelerini sağlamıştır. Böylece farklı pazarlar ve faaliyet alanları hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu etkileşimler sonucu müşterilerin firmalarından olan taleplerinde de değişiklikler baş göstermeye başlamıştır. Artık belli bir ürün hattı ile, mevduat ve potansiyel müşterilerin istekleri tahmin edilememeye

başlanmıştır. Farklı pazarlara girebilmek için farklı müşterilerin istekleri doğrultusunda üretim ve pazarlama faaliyetlerinde bulunmak gerekmektedir. Ancak farklı pazarlara girmek yeni yatırımların yanı sıra büyük montanlı tutundurma faaliyeti harcamalarının yapılmasına yol açarak firmaların çeşitli riskler almasına sebep olacaktır³⁰.

6. vergi sorunu

Birleşmelerin bankalar üzerinde olumlu etkide bulunduğu bir başka nokta da, vergi yükünün azaltılmasıdır. Eğer birleşen bankalardan biri kâr etmekte iken diğeri, ilkinin ödediği vergiyi kompanse edecek ölçüde zarar etmekte ise birleşme sonucunda meydana gelecek firmanın vergi yükü önemli ölçüde azalacaktır³¹.

6. özet ve sonuç

Son yıllarda bütün dünya'da yaşanan küreselleşme süreci ülkelerarasında ticari, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlere yol açmaktadır.

Küreselleşmenin bir başka ifade ile Küresel kültürün oluşmasına yol açan en önemli faktörlerin başında, enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler gelmektedir. Küresel para piyasasında, günün 24 saatinde milyarlarca doların çok kısa bir zaman diliminde yer değiştirerek işlemlerin gerçekleşmesi buna en iyi örnektir.

Finansal piyasalarda 80'li yıllardan sonra yaşanan küreselleşme ile piyasalardaki liberalleşme hareketleri sonucu yapılan düzenlemeler ülkelerin dışı açılarak uluslararası piyasalar ile bütünleşmesini kolaylaştırmıştır.

Dolayısıyla küreselleşme, enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerin yardımıyla ekonomik ve sosyal faaliyetlerin dünya çapında yayıldığı ve önem arz ettiği bir endüstri haline gelirken, ulusal finans piyasalarını ayıran sınırların ortadan kalkması, uluslararası sermaye akımlarının ülkelerarasında akışının sağlanması, fonların ülkeler arasında serbest dolaşıma kavuşması, uluslararası ticaretin finansmanında uygulanan teknikleri çeşitlendirmiş ve finans sektörüne büyük fırsatların yanı sıra büyük zorluklarda yaratmıştır.

Bankacılık sektörü, gerek ulusal ve gerekse de uluslararası piyasalardaki müşteri hizmetlerinin aksamaması için olası sorun ve zorluklara karşı hazırlıklı olmalı ve sistemin iş-

**Küresel
kültürün
oluşmasına
yol açan
en önemli
faktörlerin
başında,
enformasyon ve
iletişim
teknolojilerindeki
gelişmeler
gelmektedir**

lerliğinin devam edilebilmesi için etkin bir yasal düzenleme, denetim ve gözetime de ihtiyacı bulunmaktadır.

Hem ulusal hem de uluslararası mali piyasalarda artan rekabet verimsiz bankaları daha

verimli olmaya, daha düşük kârları kabul etmeye, şube kapatmaya, faaliyet gösterdikleri piyasalardan çıkmak veya yeni pazarlara girmek için banka birleşmelerini zorunlu ve kaçınılmaz hale getirmektedir.

dipnotlar:

- 1) Birinci Yüksel (1997); "Globalleşme ve İktisat Politikaları", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 10, Ekim, s.47.
- 2) Argın Aydın (1993); *Avrupa Topluluğu Tek Pazarına Uyum Açısından Türk Bankacılık Sisteminin Uyum Gerekləri*, Türkiye Bankalar Birliği (TBB) Yayınları, Ankara, s.13.
- 3) Ak Rengin (2000); "Küresel Ekonomide Banka Birleşmeleri ve Türkiye Uygulaması", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, s.4.
- 4) Demir Hüseyin (1998); "Küreselleşme Sürecinde Şirketlerde Birleşme ve Tür Değiştirme", *Dış Ticaret Dergisi*, 10, Temmuz, s.7.
- 5) Öçal Tezer, Çolak Ömer Faruk, Togay Selahattin ve Eser Kadir (1997); *Para Banka Teorisi ve Politika*, Gazi Kitabevi, 1. Baskı, Mart, s.105.
- 6) Aksoy Tamer (1998); *Çağdaş Bankacılıkta Son Eğilimler ve Türkiye'de Uluslararası Bankacılık (Sistemlik ve Analitik Bir Yaklaşım)*, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) Yayını, Ankara, s.114.
- 7) Özdemir Ayşe ve Özdemir Erkan (1999); "Bankacılık Krizlerinin Kiriği: Uluslararası Literatür Açısından Bir Değerlendirme", *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 9, Ekim/ Kasım, s.50.
- 8) Gürlelel Can Fuat (1998); "Mali Sektör ve Mali Piyasalar ile İlgili Araştırma ve İncelemeler", *Fidyak Bülteni*, 1, Nisan, s.4.
- 9) Gönenç Halit (1997); "Implications of Globalization on Banking Industry", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, s.95.
- 10) Gürlelel Can Fuat (1998); age, s.5.
- 11) Palombo Lüzet (1997); "Banka Birleşmeleri ve Satın Almaları", *TBB Araştırma Tebliğleri Serisi*, 1997-4, s.1.
- 12) The Banker (2000); "Merger is Not The Only Route", İnternet Ulaşım Adresi: <http://www.thebanker.com/art3apr00.htm>, s.1.
- 13) Holder Christopher L.(1993); "The Use of Mitigating Factors in Bank Mergers and Acquisitions: A Decade of Antitrust At The Fed", *Economic Review*, March-April, p.33.
- 14) Benston George J., Hunter William C. ve Wall Larry D. (1990); "Potential Diversification and Bank Acquisitions Prices", *Federal Reserve Bank of Atlanta*, December, p.1. 1990.
- 15) Aykutlu Ercan ve Ögün İsmail (2000); "Banka Birleşmeleri", *Finans Dünyası*, 123, Mart, s.104-105.
- 16) Baradwaj Babu G., Fraser Donald R. ve F Urtado Eugene P.H. (1990); "Hostile Bank Takeover Offers Analysis and Implications", *Journal of Banking and Finance*, February, p.1229.
- 17) Brewer Eliyah III, Jackson William E. III, Jagtiani Julapa ve Nyuge Thong (2000); "The Price of Bank Mergers in The 1990s", *Economics Perspectives*, *Federal Reserve Bank of Chicago*, First Quarter 2000, p.2.
- 18) Akçay Mehmet, Bozada Dilek, Dölcel H. İlke ve Seyhun Ömer K. (1998); "Uluslararası Piyasalarda banka Birleşmeleri", *TCMB Lira*, Bülten Temmuz, s.22.
- 19) Sümer Serdar (1999); "Banka Birleşmeleri", *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 5, Şubat/Mart, s.8.
- 20) Vennet Rudi Vander (1996); "The Effect of Mergers and Acquisitions on The Efficiency and Profitability of Credit Institutions", *Journal of Banking and Finance*, 20, p.1536.
- 21) Gürlelel Can Fuat (1997); "Uluslararası Alanda Banka Birleşmeleri, Nedenleri, Yöntemleri ve Stratejik Amaçları", *Finans Dünyası Dergisi*, 95, Kasım, 1997, İstanbul, s.86.
- 22) Akay Hüseyin (1997); *İşletme Birleşmeleri ve Muhasebesi*, Yayın Matbaası, İstanbul, s.20.
- 23) Gürlelel Can Fuat (1997); age, s.87.
- 24) Akçay Mehmet, Bozada Dilek, Dölcel H. İlke ve Seyhun Ömer K. (1998); age, s.21.
- 25) Sümer Serdar (1999); age, s.8.
- 26) Holder Christopher L.(1993); age, p.38.
- 27) Gürlelel Can Fuat (1997); age, s.87.
- 28) Gürlelel Can Fuat (1997); age, s.87.
- 29) Öçal Tezer, Çolak Ömer Faruk, Togay Selahattin ve Eser Kadir (1997); age, s.112.
- 30) Ak Rengin (2000); age, s.48.
- 31) Sümer Serdar (1999); age, s.8.

kaynakça:

AK Rengin (2000); "Küresel Ekonomide Banka Birleşmeleri ve Türkiye Uygulaması", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.

AKAY Hüseyin (1997), *İşletme Birleşmeleri ve Muhasebesi*, Yayın Matbaası, İstanbul 1997.

AKÇAY Mehmet, BOZADA Dilek, DÖLCEL H. İlke ve SEYHUN Ömer K. (1998), "Uluslararası Piyasalarda banka Birleşmeleri", *TCMB Lira*, Bülten Temmuz 1998.

AKSOY Tamer (1998), *Çağdaş Bankacılıkta Son Eğilimler ve Türkiye'de Uluslararası Bankacılık (Sistemlik ve Analitik Bir Yaklaşım)*, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) Yayını, 1998, Ankara.

ARGIN Aydın (1993), *Avrupa Topluluğu Tek Pazarına Uyum Açısından Türk Bankacılık Sisteminin Uyum Gerekləri*, Türkiye Bankalar Birliği (TBB) Yayınları, 1993, Ankara.

AYKUTLU Ercan ve ÖĞÜN İsmail (2000), "Banka Birleşmeleri", *Finans Dünyası*, 123, Mart 2000.

BAKIR Caner (1998), "Globalleşme ve Uluslararası Bankacılık Üzerine Bazı Gözlemler", *Uzman Gözüyle Bankacılık*, 22.

BARADWAJ Babu G., FRASER Donald R. ve F URTADO Eugene P.H. (1990),

"Hostile Bank Takeover Offers Analysis and Implications", *Journal of Banking and Finance*, February 1990.

BENSTON George J., HUNTER William C. ve WALL Larry D. (1990), "Potential

Diversification and Bank Acquisitions Prices", *Federal Reserve Bank of Atlanta*, December 1990.

BREWER Eliyah III, JACKSON William E. III, JAGTIANI Julapa ve Nyuge Thong (2000), "The Price of Bank Mergers in The 1990s", *Economics Perspectives*, *Federal Reserve Bank of Chicago*, First Quarter 2000.

BİRİNCİ Yüksel (1997), "Globalleşme ve İktisat Politikaları", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 10, Ekim 1997.

DEMİR Hüseyin (1998), "Küreselleşme sürecinde Şirketlerde Birleşme ve Tür Değiştirme", *Dış Ticaret Dergisi*, 10, Temmuz.

GÖNENÇ Halit (1997), "Implications of Globalization on Banking Industry", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1.

GÜRLESEL Can Fuat (1997), "Uluslararası Alanda Banka Birleşmeleri, Nedenleri, Yöntemleri ve Stratejik Amaçları", *Finans Dünyası Dergisi*, 95, Kasım 1997, İstanbul.

GÜRLESEL Can Fuat (1998), "Mali Sektör ve Mali Piyasalar ile İlgili Araştırma ve İncelemeler", *Fidyak Bülten*, 1, Nisan 1998.

HOLDER Christopher L.(1993), "The Use of Mitigating Factors in Bank Mergers and Acquisitions: A Decade of Antitrust At The Fed", *Economic Review*, March-April 1993.

ÖÇAL Tezer, ÇOLAK Ömer Faruk, TOGAY Selahattin ve ESER Kadir (1997), *Para Banka Teori ve Politika*, Gazi Kitabevi, 1. Baskı, Mart 1997.

ÖZDEMİR Ayşe ve ÖZDEMİR Erkan (1999), "Bankacılık Krizlerinin Kritiği: Uluslararası Literatür Açısından Bir Değerlendirme", *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 9, Ekim/Kasım 1999.

PALOMBO Lüzet (1997), "Banka Birleşmeleri ve Satın Almaları", *TBB Araştırma Tebliği Serisi*, 1997-4.

SÜMER Serdar (1999), "Banka Birleşmeleri", *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 5, Şubat/Mart 1999.

The BANKER (2000), "Merger is Not The Only Route", <http://www.thebanker.com/art3apr00.htm>.

VENNET Rudi Vander (1996), "The Effect of Mergers and Acquisitions on The Efficiency and Profitability of Credit Institutions", *Journal of Banking and Finance*, 20.

HAKEMLİ DERGİ KURALLARI

Yayın Kuralları:

- İktisat Dergisi her ay yayınlanan hakemli bir dergidir.
- Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- Dergi'de yayınlanmak üzere gönderilen her tür yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
- Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilimler alanlarıyla sınırlıdır.

Teknik Özellikler:

- Makale Microsoft Word programıyla yazılmalıdır. Bir disket ve dört adet A4 boyutunda çıktıyla teslim edilmelidir.
- Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşılabilir iş ve cep telefonlarını, e-mail adreslerini belirten bir kapak yazısı yolanmalıdır.
- Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynakça yer almalıdır.
- Makale ile birlikte 50-100 kelimelik İngilizce bir özet verilmelidir.

2000 likidite krizi ve demirbank

2000 yılının Kasım ayında yaşanan likidite krizi 1953 yılında kurulan ve Türkiye ekonomisinin gerginlikleri içinden geçerek 2000 yılına ulaşan ve Türkiye'nin altıncı büyük bankası olan Demirbank'ın kısa sürede büyük zarar etmesine neden oldu. Riskli portföyü nedeniyle ortaya çıkan bu zarar bankaya el konmasına yol açtı. Bu yazının amacı, 2000 krizinin oluşum süreci içinde Demirbank'ın durumunu bankacılık sektöründeki gelişmeleri ve iktisat politikalarını göz önüne alarak tarihi perspektif içinde incelemektir.

demirbank'ın tarihi

1953 yılında kurulan Demirbank'ın gelişimi iki aşamada incelenebilir. Birincisi, 1953-93 yılları arasında sürdürülen temkinli politikalar dönemi, ikincisi 1994-2000 yılları arasında yürütülen atak bankacılık ve hızlı büyüme dönemi. İlk kırk yıllık dönemde, süreklilik ve istikrar Banka'nın dayandığı temel ilkelerdi. 1950'li yıllarda Demirbank kuruluş ve örgütlenme çalışmalarını tamamlamış, 23 şube açmıştı. Ekonomide korumacı politikaların uygulandığı 1960 ile 1980 yılları arasında, Demirbank bankacılık işlevlerinde değişiklik yapmadan, sadece sanayiye yönelik bir iştirak politikası uygulayarak varlığını korumuştur. 2 milyon sermaye ile yola çıkan Demirbank'ın sermayesi önce 12 daha sonra 20 milyona yükseltilmişti. Büyük bankaların içine girdiği şube açma yarışına katılmamış, tek elden ve muhafazakar bir yaklaşımla yönetilmişti. 1960 ve 1980 yılları arasında Demirbank az kredi vererek yavaş büyümenin avantajını yaşamıştı.

Demirbank, durağan yapıdan değişime doğru ilk adımları, 24 Ocak 1980'de alınan İstikrar Önlemleri'nin ardından atmaya başlamış ve her geçen yıl Türkiye ekonomisi ve bankacılık kesiminde meydana gelen değişikliklere paralel olarak konusunda, işlevlerinde, personelinde ve yönetiminde değişiklikler yapmıştı. Demirbank serbest faiz politikasına uyum göstermiş, bilgisayar ile tanışmış, dış işlemlere yönelik hazırlıklara başlamıştı. 1985 yılında banka rotasını çizerek, az şubeli ve küçük olmayı avantaja dönüştürmüş, ihtisas bankacılığına yönelmişti. Gelişen bankacılık kesimi içinde zenginleşen finansal ürünlerden ve yeni açılan alanlardan yararlanmanın yollarını ara-

miştı. Bu süreçte Nuri Cingilloğlu, Demirbank'ın yönetiminde önemli bir faktör olmasına rağmen, gelişmelere uyum sağlayıcı önlemler alınması konusunu profesyonel yöneticilere bırakmıştı. 1986 yılında, dış açılma politikaları paralelinde dış ticarete yönelik bir organizasyon yapısı kurulmuştu. 1988 yılında yeniden yapılanma süreci hızlandırılmıştı, ancak yurtdışı krediler konusunda temkinli tutum 1990 yılına kadar sürdürülmüştü. 1 Nisan 1988 tarihinde Halit Cingilloğlu'nun Genel Müdür olarak atanmasıyla birlikte, Demirbank'ta köklü değişikliklerin yolu açılmıştı. Bu noktada, muhafazakar bakış açısı ile ihtisas bankasının sahip olması gereken dinamizm arasında bir çelişki ortaya çıkmıştı. 1990'larda banka içinde işlevsel profesyonelleşme büyük ölçüde sağlanmıştı.

1990 yılında bankacılık sektörü önemli bir değişim geçirmiş, kâr olanakları artmıştı. Bankalar, dış ticarete yönelik transfer işlemlerini kendi pozisyonlarından yapmaya başlamışlar, bürokratik engeller azalmıştı. 1990 yılında Demirbank dış işlemlere önem vermiş, ilk sendikasyon kredisini almış, yurtdışı kredilerin pasif içindeki payı yüzde 17.5'e çıkmıştı. Demirbank, sermaye piyasasına yönelik faaliyetlerini yatırım fonu kurarak genişletmiş, kârlılığını bir önceki yıla göre yüzde 254.4 artırmıştı. Yüksek faiz-düşük döviz kuru politikası, bu yıllarda bankacılık sektörünü mevduatla kaynak yaratmak yerine dış kaynak yaratmaya teşvik ediyordu. 1991 yılında yaşanan Körfez krizi bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiş, kriz nedeniyle Demirbank bazı projelerini ertelemiş, sağlıklı ve istikrarlı bankacılığı hedeflemişti. 1992 yılına gelindiğinde Demirbank sermaye, altyapı ve personel sorunlarını çözümlenerek etkin bir ihtisas bankası haline gelmişti. Bu yılda pasifin yüzde 43.3'ünü toplam kredilerin yüzde 92'sini yurt dışı krediler oluşturmuştu.

1994 yılı finans kesimi krizi ve demirbank

1989 yılının ağustos ayında çıkarılan 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname, Türkiye ile dış dünya arasındaki sermaye hareketlerini serbestleştirmiş, 1989 yılından itibaren, hükümet açık bütçe politikasını yüksek faiz-düşük kur politikası ile sürdürerek, kısa vadeli ya-

Nevin
Coşar*

1990'da
Bankalar,
dış
ticarete
yönelik
transfer
işlemlerini
kendi
pozisyonla-
rından
yapmaya
başlamışlar,
bürokratik
engeller
azalmıştı

* Doç. Dr.
Yıldız Teknik
Üniversitesi
İİBF İktisat Bölümü
İktisat Tarihi
Anabilim Dalı

bancu sermaye yatırımlarından faydalanma yoluna gitmiş, bunun sonucunda ithalat artarken ihracat artış hızı yavaşlamış, ekonominin dengeleri giderek bozulmuştu. 1991 yılında Körfez Krizi sırasında döviz kurları yükseliş eğilimine girse de, kriz sonrasında, aynı politika sürdürülmüştü. İthalat rejiminde serbestleşme doğrultusunda uygulamalar sürerken, ihracatta vergi iadesi azaltılmış, bunun sonucunda ithalat artarken, ihracat artış hızı azalmıştı. Bu politikanın sonucunda Türkiye'nin dış ticaret açıkları büyümüş, ancak 1991, 1992 ve 1993 yıllarında kısa vadeli sermaye (sıcak para) girişi artmış, döviz rezervleri yükselmişti. Bu durum, yüksek faiz+ucuz döviz politikasına dayanmıştı. 1993 yılında, Türk Lirasının aşırı değerli tutulması ekonomik canlanma ile birleşince, o zamana kadar Türkiye tarihinin en büyük dış ticaret ve cari işlem açığı ortaya çıkmıştı (Boratav, 1995:169). Hükümet, 1993 yılının ikinci yarısında iç borçlanmayı kesip dış borçlanmaya ağırlık vermiş, iç borçlanmanın azalmasıyla piyasada bulunan fazla para yapay teşviklerle borsaya yönlendirilmişti. Döviz, faiz ve borsa üçgeninde ortaya çıkan bu hassas denge, 1993 yılı sonunda dış ticaret açıklarının rekor düzeye ulaşmasıyla, yatırımcılarda bu durumun daha fazla sürdürülemeyeceği konusunda bir izlenim bırakmaya başlamıştı. 1994 yılı başında dış ticaret açığı 15 milyar doları, cari işlem açığı 6 milyar doları bulmuştu. Bütçe açığı ise öngörüleni 2.5 kat aşarak 122 trilyon liraya ulaşmıştı. Türkiye'nin dış borç limitleri dolmuş, özelleştirmeye yasal dayanak sağlanamamıştı. Bu gelişmeler, bir de hükümetin faiz hadlerinin düşürme ve kuru düşük tutmayı inada bindiren politikasıyla birleşince, 1994 yılının başlarında büyük bir miktar yabancı sermayenin Türkiye'den hızla ayrılmasına yol açmıştı. 1993 yılının aralık ayından itibaren kısa vadeli yabancı sermaye Türkiye'den ayrılmaya, Merkez Bankası döviz rezervleri erimeye başlamıştı. Bu süreç hızla finansal kesimde etkilerini göstermiş, dövize olan talep yükselmişti. Özellikle, bankalar açık pozisyonlarını kapamak için dövize talebi artırmış, yabancı bankalar Türk bankalarının vadesi gelen kredilerini uzatmaktan kaçınmaya başlamışlardı. Bu süreç, iki uluslararası rating kuruluşu Moody's ve Standart and Poors'un dış mali çevrelerde Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi ile hızlanmış ve 1994 yılının ocak ayında kriz patlak vermişti. Para hızla borsadan dövize kaymış, dövize hücum başlamıştı. Merkez Bankasının bir süre piyasayı kendi haline bırakması tansiyonu ve krizin şiddetini

artırmıştı. Merkez Bankası döviz rezervlerini eriterek dolardaki hızlı yükselişi durdurmaya çalışmış, daha sonra 26 Ocak 1994 tarihinde devalüasyona gitmek zorunda kalmış, ancak piyasa yatışmamıştı. Bunun üzerine faiz oranları yükseltilerek, dövize olan talep azaltılmaya çalışılmıştı.

Mart ayında Uluslararası Para Fonu'na gitme kararı alan hükümet, hiper enflasyon ve durgunluğun bir arada olduğu bir ortamın yaratılmaması için, 5 Nisan 1994 tarihinde ekonomiyi istikrara getirci önlemler paketini açtı. Kısa dönemde, enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirası'na istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürülebilir bir temele oturtmak gibi amaçları olan 5 Nisan Ekonomik Kararları, öncelikle kamu açıklarını azaltmayı hedef almıştı. Kamu gelirlerini artırıcı giderlerini azaltıcı önlemlerle kriz altı ayda sona ermişti, ancak 1994 yılında Milli Gelir yüzde 6 oranında daralırken, halk yüzde 11 oranında yoksullaşmış, büyük ölçüde kamu zamlarına dayanan İstikrar Paketi yoksullaşma pahasına Türk ekonomisinde istikrarı sağlamıştı (Boratav, 1995:199-201). Ayrıca, dolar mayıs ayına gelindiğinde, yılbaşından itibaren beş ay içinde yüzde 130 değer kazanmıştı. Hükümet, uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla yüksek faiz, düşük döviz kuru ve borsa ekseninde ulusal iktisat politikasını yönlendirme kapasitesinin azaldığını ancak kriz sırasında görebilmişti.

Bankaların, 1990'larda toplam gelirleri ve kârları içinde kambiyo ve sermaye piyasası işlemleriyle devlet tahvili/hazine bonosu kazançlarının payı artmış, 1993 yılında yüzde 40'ı aşmıştı. Bankalar, 1993 yılında yurtdışından geniş bir biçimde borçlanarak Türkiye'de TL plasmanı yapmış, açık pozisyonlarını genişleterek büyük kazanç elde etmişlerdi. Bu işlemlerin, 1994 yılı başında krizin oluşumunda önemli bir payı olduğu gibi, kriz sırasında bankaların zor duruma düşmesinde de önemli bir rolü olmuştur. Kriz esnasında bankalardan mevduat çekilişleri hızlanmış, 5 Nisan kararlarına rağmen mali kesime egemen olan güven-sizlik ortamı ortadan kalkmamıştı. Mevduat faizlerindeki yükselişe rağmen bankalardan mevduat çekilişleri devam etmiş, TYT Bank, Marbank ve Impexbank'ın bankacılık faaliyetleri durdurulmuştu. Bu gelişmeler bankacılık kesimine olan güveni tümüyle ortadan kaldırmış, hükümet banka kurtarma yoluna gitmiş, arkasından tüm mevduata devlet güvencesi

Bankalar,
1993
yılında
yurtdışından
geniş
bir biçimde
borçlanarak
Türkiye'de TL
plasmanı
yapmış,
açık
pozisyonlarını
genişleterek
büyük
kazanç
elde
etmişlerdi

getirilmişti. Bankalarla ilgili kriz sürerken, borsa aracı kurumlarında repo açıkları meydana gelmiş AOG-Türkinvest'in ardından dokuz aracı kurumu daha faaliyetlerini durdurmuştu.

Türk bankacılık sektörü için 1994 yılı zor bir yıl olmuştu. Türkiye'nin kredi notu düşmüş, lira devalüe edilmiş ve üç küçük bankanın iflası uluslararası alanda Türkiye'deki finansal kuruluşlara güveni azaltmıştı. Mevduata sınırsız güvence getirilmiş, bankalar kesiminin döviz pozisyonu açıklarının kapatılması Merkez Bankası döviz rezervlerinin eritilmesi ve kamu sektörü elindeki döviz varlıklarının bir kısmının bankalara satılmasıyla mümkün olabilirdi. Kriz sırasında döviz kredilerine sınırlamalar getirilmiş, mevduat munzam karşılıkları ve disponibilibite oranları yeniden belirlenmişti. Demirbank, 1994 krizinde aktif kalitesinin yüksekliği nedeniyle büyük zorluklarla karşılaşmamıştı. 1989-94 yılları arasında Demirbank'ın aktif kalitesi iyileştirilmişti. Bu dönemde Banka, sorun yaratacak müşterilerinden kurtulmuş, uzun dönemli çalışabileceği müşterilerin sayısını artırmıştı.¹ Kriz sırasında, toplam aktifler azaltılarak ve personel harcamalarında kısıntıya gidilerek kriz atlattılmıştı. 1994 yılında toplam mali plasmanlar yüzde 172.8 artış göstererek, 5.3 trilyona yükselmişti. Banka, kısa vadeli plasmanlara yönelmiş, mali plasmanlar içinde ağırlık, devlet tahvillerinden Hazine bonolarına geçmişti. Mali plasmanlar içinde Hazine bonolarının payı yüzde 60.6 oranında artmış, yıllık verimi yüzde 180'i bulmuştu. Devlet tahvillerinin payı ise azalarak yüzde 6.9'a inmişti. Yıl içinde yüksek verimli ve kısa dönemli en popüler araçlardan biri geri alım anlaşmaları olmuş, repo ve ters repo işlemleri 5.0 trilyondan 111.1 trilyona yükselmiş, Demirbank, İstanbul Borsası'nın en fazla repo ve ters repo yapan bankalarından birisi haline gelmişti.

1994 yılında yaşanan ekonomik krizden Demirbank güçlenerek çıkmış, dönem sonu kârı bir önceki yıla göre yüzde 85 artış göstererek 1 trilyon 231 milyar lirayı bulmuştu. Bu yıldan sonra, yönetimde tam profesyonelleşme ve ihtisaslaşmaya bağlı olarak organizasyon planının zenginleştirilmesi gündeme gelmişti. Bu konudaki gelişmeleri 1993-1995 yılları arasında tamamlayan Demirbank, 1995 yılından itibaren geleceğini planlamaya başlamıştı. Demirbank Değişim Projesiyle başarının yapısal temelleri atılmış, vizyon belirlenmişti. Demirbank'ın vizyonu, 2001 yılında öz kaynaklarını 500 milyon dolara ulaştırarak, dünyanın ilk 500 bankası içine girmekti.²

1994 Krizi sonrasında iç kaynakların önemi anlaşılmış kredi riskini dağıtmak, faaliyetlerini çeşitlendirmek, verimini artırmak amacıyla Demirbank bireysel bankacılık ayağını geliştirmeye başlamış, 1995 yılından itibaren şube sayısını artırmıştı. 1997 yılına gelince şube sayısı 36'dan 71'e yükselmişti. 1997 yılı, Demirbank için yeni açılımların yaşandığı bir yıl olmuş, faaliyetlerini dört alana yaymıştı; bir yanda dış yatırımlarını yoğunlaştırarak uluslararası arenadaki gücünü artırmış, kurum bankacılığı ve yatırım bankacılığının yanı sıra bireysel bankacılığı dördüncü unsur olarak faaliyetlerine eklemişti. Demirbank, müşteri yelpazesini genişletmeye önem vermiş; krediler tekstil, inşaat, gıda, elektronik, nakliyat sektörleri olmak üzere çeşitli alanlara dağılmış, kredilerde reel sektöre olan destek artarak devam etmişti. Menkul değerler cüzdanı, 160 trilyon ile aktifin yüzde 37'sini oluşturmuş, cüzdanın yüzde 79'unu devlet tahvili ve Hazine bonoları meydana getirmişti.

Ekonomide, 1995'ten sonra reel döviz fiyatını korumayı ön plana alan kambiyo politikası, dış rekabet gücünün korunmasına yardımcı olurken, enflasyon beklentilerinin aşağı çekilmesini zorlaştırmıştı. Enflasyonun getirdiği belirsizlik ortamında, yüksek risk primi içeren nominal iç borçlanma faizleri, enflasyonu çok aşan düzeylerde oluştu. Banka sektörünün bilanço dışı işlem hacmi ve açık pozisyonları büyüdü. Sistemin kırılganlığı arttı (Celasun, 2001-2:268). Demirbank mali piyasalardaki dalgalanmalara temkinli yaklaştı, muhafazakar yaklaşımını sürdürdü. Bankacılık sistemi reel kesime kaynak sağlama işlevini ikinci plana iterek uluslararası arbitraja dayalı kısa vadeli dış finansmanı yurtiçi devlet iç borçlanma senetlerinde değerlendirerek kazanç sağlıyordu. Reel faizlerin yüksekliği rantier tipi spekülasyon kazançları teşvik ediyordu (Yeldan, 2001:152).³ 1997 yılı sonunda hükümet, yüzde 99'a ulaşan enflasyonu düşürmek üzere Uluslararası Para Fonu ile yakın izleme anlaşması yaptı. Hükümet, Asya, Rusya ve Brezilya krizlerinin olumsuz etkilerine rağmen bu programı yürüttü. 1998 yılında Türkiye'den 6.7 milyar dolarlık sermaye çıkışı meydana gelmesine rağmen Cari İşlemler Bilançosu 2 milyar dolar fazla verdi. Bankalar bu yılda yolsuzluklar nedeniyle Bank Express'e Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından el konması ve Sümerbank'a ilişkin söylentiler ile Uzakdoğu ve Rusya Krizi nedeniyle mali piyasalarda likit kalmayı tercih etti. Demirbank, 1998 yılın-

1994'de
Demirbank'ın
mali
plasmanlar
içinde
Hazine
bonolarının
payı
yüzde
60.6
oranında
artmış,
yıllık
verimi
yüzde
180'i
bulmuştu.
Devlet
tahvillerinin
payı
ise
azalarak
yüzde
6.9'a
inmişti

da elinde en fazla hazine bonusu bulunduran banka olarak biliniyordu.⁴

1999 yılında, 1998 yılında kaçan yabancı sermaye yüksek devlet iç borçlanma senetlerinin faizlerini görerek geri gelmiş, DİBS (Devlet İç Borçlanma Senetleri) faizleri yüzde 100-120'le bandında değişmişti. Yıl sonu enflasyonu ise yüzde 48.9 idi. Uygulanan sıkı para politikası ile enflasyon düşmüştü, yeni ve ek vergiler getirilmiş, ilköğretimde reform yapılmış, banka sisteminin denetimi için yasal bir çerçeve geliştirilmişti. Uluslararası tahkim ilkesi kabul edilmiş, sosyal güvenlik sisteminde düzeltmeler yapılmıştı. Deprem şokunun etkisiyle büyüme hızı ise eksiye kalmıştı. 1999 yılında Demirbank bireysel bankacılığa önem vermeye devam etmiş, şube sayısını 125'e çıkarmıştı.

Enflasyonu düşürme programları uygulanırken Demirbank'da hesaplarını enflasyon düşerse diye yaptı,⁵ 1999 yılı sonunda hükümetin yeni istikrar önlemleri ve enflasyonu düşürme programı bu yöndeki hesaplarına denk düştü ve Demirbank programın en büyük destekçisi oldu.

2000 yılı enflasyonu düşürme programı

1999 yılında erken seçim sonrasında iktidar değişince yeni kurulan DSP-MHP-ANAP hükümeti yeni bir perspektif içinde üç yıl süreli bir enflasyonu düşürme programı için aralık ayında IMF ile Stand-by anlaşması imzaladı. Bu programın amacı enflasyonu tek haneli bir rakama indirmektir (TEFE 2000 için % 20, 2001 için % 10, 2003 için % 5 olarak belirlenmişti). Program döviz kuru çapasına dayalı para programı ve kamu maliyesi politikaları ile sosyal güvenlik, özelleştirme tarım kesimine yönelik yapısal nitelikli düzenlemeleri içeriyordu. IMF'in performans kriterleri ayrıntılı olarak düzenlenerek kabul edilmiş, ayrıca stratejik hedefler takvime bağlanmıştı (Yeldan, 2000:161). Bu yönüyle bağlayıcı bir programdı ve yapısal dönüşümleri amaçlıyordu. Bir dolar artı 0.77 Euro'dan oluşan döviz sepeti oluşturulmuş, bunda yüzde 20'lik değer kaybı öngörülerek takvim belirlenmiş, parasal taban ekonomiyeye döviz girişine endekslenmişti.

Başlangıçta programa olan yaklaşım olumlu olmuş, faizler hızla düşmüş (Ocak ayında yüzde 30-40), ancak enflasyon beklenen hızda azalmamış, 2000 yılının son çeyreğinde ancak yüzde 37.7'ye inebilmişti. Bu nedenle, Türk Lirası aşırı değerlenmiş buna bağlı olarak devalüasyon beklentisi doğmuştu.

Öte yandan, TEFE yıllık ortalama yüzde 51.4 olurken hazine ortalama yüzde 38.1 faiz ve 411 gün süreli borçlanmıştı, bu reel olarak negatif faiz anlamına geliyordu (Kazgan, 2002:453). Ayrıca, doların uluslararası piyasalarda değer kazanması, petrol fiyatlarındaki artış programı olumsuz etkileyen dış faktörlerdi. Düşen faiz oranları tüketimi ve ithalatı artırmış, aşırı değerlenen kurlar ise ihracatı olumsuz etkilemiş, cari işlemler açığı program hedefini eylül ayında üç kat geçmişti. Büyüme hızı da beklenenden yüksek gerçekleşmiş, döviz girişlerine bağlanan para arzı sermaye girişinin yeterli olmaması nedeniyle yeterince genişleyememişti. Ayrıca, bankacılık sektörünün aşırı riskli yapısı konusunda herhangi bir düzenleme yapılamamış, 2000 yılı boyunca bankalar arası para piyasasında volatilitenin yüksek seyretmesi finansal piyasalar üzerindeki baskının ve likidite sorununun yüksek olduğunu gösteriyordu. Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin büyük kısmı kısa vadeli portföy yatırımları şeklindeydi. Ayrıca, sermaye giriş çıkışlarının kontrol edilmemesi, programın önemli kırılgan noktalarından birisiydi. Dolar çapası kısa vadeli dış borçlanmayı cazip kılmış, bankaların döviz pozisyonu açıkları artmıştı.⁶ Toplam borç stoku 1999 yılında 103 milyar dolardan, 2000 yılında 114.3 milyar dolara yükselmişti. Bu yılda dış borç/GSMH oranı yüzde 57'e çıkmıştı. Bu oranın yüzde 50'yi aşması uluslararası standartlara göre kritikti (Kazgan, 2002:453). Politik istikrarsızlık, yapısal düzenlemelerdeki gecikmeler, kamu bankalarının görev zararlarının 20 katrilyon liraya yükselmesi bu bankaların özelleştirilmelerinin geciktirilerek 3.5 yıla yayılması uluslararası piyasalarda Türkiye'nin risk primini artırmıştı (Parasız, 2001:450). Bankacılık sektörünün rehabilite edilmeden programa başlanması programın kırılgan ayaklarından biriydi. 2000 yılının yaz aylarında 8 bankanın kasasının boş, borçlarının ise dağ gibi olduğu, bir ikisi hariç bunların sahiplerince soyulduğu ortaya çıkmıştı. Bank Ekspres, Türkbank, Interbank, Egebank, Esbank, Yaşarbank, Yurtbank, Sümerbank, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMFS) devredilmişti. Bu bankalara daha sonra Bank Kapital ve Etibank da eklenmişti (Kazgan, 2002:456). Eylül ayında göreve başlayan Bankalar Düzenleme ve Denetleme Kurulu sorunlu bankaların halka çıkaracağı faturanın 7.5-9 milyar olduğunu tahmin etmişti. Bunun için 6.1 milyar dolarlık tahvil ihraç etme yetkisi alması mevcut likidite üzerinde baskı

Dolar
çapası
kısa
vadeli
dış
borçlanmayı
cazip
kılmış,
bankaların
döviz
pozisyonu
açıkları
artmıştı

yaratarak potansiyel faiz artışlarını teşvik edici bir etkide bulunmuştu (Parasız, 2001:450).

Merkez Bankası'na göre "Uluslararası piyasalarda Arjantin kaynaklı tedirginliklerin oluşması sonucu yabancı yatırımcıların ülkemiz gibi gelişen ülke piyasalarına daha temkinli yaklaşması, piyasalarda yapısal reformlarda ve özelleştirmede gecikme olduğu yönünde algılamaların oluşmaya başlaması, başta bazı özel bankalar ve kamu bankaları olmak üzere Türk Bankacılık sisteminin zayıflığı, mevsimsel sebeplerin de etkisiyle döviz arzında azalma görülmesi gibi öne çıkan nedenlerle Ekim 2000'den itibaren faizlerde baskı hissedilmeye başlanmıştır. 22 Kasım 2000 tarihinden itibaren ise önemli bir döviz talebi başlamış, faizler hızla yükselmiş, bazı özel bankalar ile kamu bankaları yoğun olarak likidite sıkışıklığı yaşamaya başlamış, Kasım 2000 krizi olarak literatüre geçen gelişmeler ortaya çıkmıştır."⁷ Kasım ayının ortalarından itibaren yabancı sermaye çıkışları başlamıştı, Program'a olan güven azalmış ve piyasaları çeşitli dedikodular ve söylentiler sarmıştı. Bankacılık operasyonlarının alacağı seyir merakla izleniyordu. IMF'e verilen niyet mektubunda bankacılık reformuyla ilgili sözler vardı. Bu sözler bankaların içten soyulması ve yolsuzluklar nedeniyle verilmişti. Asıl sorun, kurallara uygun davranan bankaların bilançolarında kamu borç yönetimini rahatlatmak için, birikmesine izin verilen risklerin temizlenmesiydi. Dürüst bankaların özsermayelerini artırmaları, pozisyon açıklarını gözden geçirmeleri ve bilançolarındaki faiz oranı riskini temizlemeleri gerekiyordu. Bu konuda, ilk uyarı Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'ndan (BDDK) açık pozisyonların kapanması konusunda gelmişti. Birkaç bankaya el konulacağı, bankaların açık pozisyonlarının zorla kapatırılacağı söylentilerine, yabancıların ülkeyi terk etmesi ve bankaların açık pozisyonlarını kapama çabaları eklenince döviz talebi artmış, TL talebi yükselmiş, TL sıkıntısı sonucunda gecelik faizler yükselmişti.

Dedikodular birkaç banka üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu açıdan Demirbank en riskli görülen bankaydı. Devalüasyon beklentisi ve reel negatif faizler sermaye kaçışını hızlandırmıştı (Kazgan, 2002:453). 22 Kasım'da yüksek miktarda yurtdışına sermaye çıkışı meydana gelmiş, buna bankalar arası çekişmeler ve likidite krizi de eklenmişti. Gazeteler değişen şartlara uyacak programa ilişkin bir eylem planı yokluğundan ve güven krizinden söz ediyorlardı. Enflasyonu düşürme programının sürdürülebi-

lirliği konusunda ciddi kuşklar vardı. Bu konuda, 20 Kasım'dan itibaren hükümetten programa sahip çıkılıp çıkılmadığına ilişkin bir açıklama beklenmiş, ilk açıklama 22 Kasım'da piyasalar çalkalandıktan sonra Hazine Müsteşarlığı'ndan gelmişti. Hükümet istikrar programına devam kararı almış, döviz çapasından vazgeçmemiş, uluslararası sermaye hareketlerine sınırlama getirmemişti.⁸

22 kasım 2000'de ne oldu?

22 Kasım Çarşamba sabahı, yabancıların satışlarıyla başladı. Yabancı bankalar, Şubat 2001 vadeli bonolarını zarar etme pahasına elden çıkarmaya ve döviz almaya başladılar. Merkez Bankası talepleri anında karşıladı. Öğlen saatleri geldiğinde 1.3 milyar dolar satılmıştı bile. Yabancılar yüzde 75-80 oranında Türkiye'yi terk etmişti. Dolar satışları ve çıkışları devam ederken TL piyasasında çok ilginç ve sigortaları atırtıcı nitelikte bir gelişme oldu. İki büyük banka (A ve B bankaları) bir başka bankanın (C Bankası) kredi 'line'ını iptal etti.⁹ Günlerdir kasıtlı olarak bu C Bankası hakkında söylenti çıkarılıyordu. Bir gün banka batırılıyor, ertesi gün bankanın sahibi gözaltına alınıyordu (İsmet Berkan, 2000). Likidite sıkışıklığı yaşayan Demirbank iki banka tarafından sıkıştırılmıştı.¹⁰ Bu gelişmeler üzerine Hazine Müsteşarı Selçuk Demiralp piyasaya likidite verileceğini açıkladı. Merkez Bankası saat 18.00'de repo ihalesi düzenleyerek yüzde 210'dan 1 katrilyon 500 trilyon lirayı piyasaya verdi. Bu paranın yüzde 90'ı aşan bölümünü Demirbank aldı.¹¹ 22 Kasım'ın ertesi günü piyasalar sakinleşti. Bunun ardından, bono faizleri ve repo faizleri düştü.

Merkez Bankası likidite sıkışıklığını gidermek üzere para arzını artırmış, döviz talep eden bankalara Türk Lirası karşılığı döviz satmaya başlamıştı. Döviz talebi sonucunda piyasadaki Türk Lirası likidite azalmış, özellikle para piyasasında faiz oranları yükselmiş, yapısal sorunları nedeniyle kamu bankaları ve aşırı riskli portföy tercihleri nedeniyle bazı özel bankalar yoğun likidite sıkışıklığı yaşamaya başlamıştı.¹² Bankacılık sektörünün aşırı riskli yapısı kriz sırasında kendini göstermiş, sadece Demirbank değil birçok banka zor duruma girmişti.¹³ IMF, bankacılık sektörüne daha disiplinli bir yaklaşım biçiminin programa eklenmesini açıklamıştı (Fischer, 26 Kasım 2000). Yaşanan sorunlar karşısında IMF ile krizden çıkış ve ekonomik programın revize edilmesi konusunda görüşmeler başlamıştı.

**Demirbank
iki banka
tarafından
sıkıştırılmıştı.
Bu gelişmeler
üzerine
Hazine
Müsteşarı
Selçuk
Demiralp
piyasaya
likidite
verileceğini
açıkladı**

demirbank ve 2000 krizi

Demirbank'ın zor duruma girmesi ile Etibank'ın Ekim 2000'de TMSF'na alınması arasında ilişki kurulur. Öyle ki, Demirbank'ın Etibank'ta örtülü bir ortaklığı olduğu, durumu iyi olsaydı Demirbank'ın Etibank'ı kurtarabileceği ileri sürülüyordu. Bu söylentiler aşırı riskli portföyü nedeniyle Demirbank'ın da zor durumda olan bankalar listesine girmesine neden olmuş ve ekim ayından itibaren bankayı olumsuz etkilemişti (Uygur, 2001:16). 2000 İstikrar Programı sonrasında, DİBS'nde en büyük piyasa yapıcı bankalardan biri olan Demirbank, enflasyonunun yüzde 20'e ineceği beklentisiyle DİBS alımını artırmıştı. Hazine'nin ihalelerinden aldığı bono ve tahvilleri yabancı bankalara teminat olarak yatırıp bu tutarın zaman zaman beş hatta yedi misli döviz kredisi alan Demirbank yoğun yabancı çıkışıyla birlikte likidite krizine girdi. Dünyanın en büyük bankalarından Deutsche Bank Hazine bonusu teminatına karşılık kullandığı krediler için Demirbank'tan ek teminat istedi. Ancak döviz ve TL likiditesi zayıf olan banka bu ek teminatı veremediği için Deutsche Bank 20 Kasım tarihinde 700 milyon dolar, Merkez Bankası'nın 1.5 milyar dolarlık rekor döviz satışı yaptığı 22 Kasım tarihinde de yine 700 milyon dolar olmak üzere toplam 1.4 milyar dolarlık bono satarak Türkiye'den ayrıldı. İşte, ne olduysa bundan sonra oldu. Bankanın ek teminat talebini karşılamaması yabancı yatırımcı satışlarını da hızlandırınca kendisini önemli oranda açık pozisyonla fonlayan Demirbank'ın dış borçlanma kanalları tıkanı. İç piyasaya yönelmeye başladı. Ancak, bazı büyük bankaların yukarıda sözü edilen şekilde Demirbank ile işlemlerine sınırlama getirmesi yüzünden iç borçlanma kanalları da tıkanı. Taşıdığı DİBS stokuna rağmen yerli bankalardan borçlanamayan Demirbank'ın agresif alımları yüzünden repo faizleri fırladı (Çetinel, 2000).¹⁴ 22 Kasım 2000'de gecelik borçlanma basit faizi üç kat artarak ortalama yüzde 110.8'e, en yüksek yüzde 210'a yükseldi (Uygur, 2001:6). Türk Lirası yaratma çabasındaki bankanın bono satışları ise bono faizlerinde sert yükselişi hızlandırdı.¹⁵ Demirbank'ın para birimi ne olursa olsun çok yüksek faiz vermesi yüzünden diğer bankalardan çekilen tüketici kredisi, mevduat ve repoların bu bankaya yönelmesi diğer bankaları ve sistemi de tehdit etmeye başladı. Bazı bankalar aşırı talep yüzünden tüketici kredisi vermeyi kesti. Demirbank'ın repo piyasasındaki agresif alımlarını kesmek amacıyla bono-

larını teminat alan Hazine Demirbank'a para aktardı. Merkez Bankası fonlamayı kesince, Demirbank, 1 Aralık 2000'de repo piyasasından çekildiğini açıkladı.¹⁶ Halit Cingilloğlu'na göre, Merkez Bankası'nın borç senetlerini fonlamayı kesmesi Demirbank'ı zor duruma sokmuştu ve bu durum piyasada manipülatif girişim yapan bankaların amaçlarına da hizmet etmişti (Hürriyet, 31 Ekim 2002).

Kamu kağıtları teminat verilerek yapılan anlaşmaların yabancılar tarafından bozulması, bankaların açık pozisyonlarını kapamak üzere dolar talebini artırması TL sıkışıklığını artırmış, faiz oranlarını yükseltmişti. Demirbank bu süreçte en fazla zarara uğrayan banka oldu. Portföylerinde yüklü miktarda kağıt tutan bankaların fonlamada karşılaştığı güçlükler ve ortalama bir yıl vadeli kağıtların ancak günlük repo ile fonlanabilmesi tehlikeli bir vade uyumsuzluğu yaratmıştı. Bankaların likit kalma tercihleri yanında, Merkez Bankası'nın program hedeflerine sadık kalınacağı ve sisteme ek likidite verilmeyeceği açıklaması nedeniyle faiz oranlarındaki tırmanma ivme kazanmış (TBB, 2001:5), ertesi günü gecelik faizler yüzde 1700'leri görmüştü. Bu durum mali piyasalarda panik ve tedirginlik doğurmuş, IMF'in ek fon sağlayacağı yönündeki haberler bile piyasaları yatıştırmamıştı. İşte bu noktada, büyük likidite sorunu olan bankalara gözler çevrilmiş ve bankacılık sektörünün yeniden düzenlenmesi gereği üzerinde durulmuştu.

Aralık ayının başlarında IMF ile devam eden görüşmelerde bankacılık kesiminin sorunları önemli bir yer tutuyordu. Piyasalarda yaşanan deprem önlenememiş, faizler çıldırmış, 5 Aralık'da gecelik repo faizleri yüzde 2000'lere çıkmıştı. 6 Aralık 2000 önemli bir gündü. Bir yanda IMF ile ek kredi desteği için mutabakata varılmış, öte yandan Zekeriya Temizel bankacılar ile bir toplantı düzenlemiş, resmi piyasa yapıcısı bankalardan olan Demirbank bu toplantıya çağırılmamıştı.¹⁷ IMF, Türk bankacılık sistemine ilişkin güvensizliğin ortadan kaldırılabilmesi için BDDK'nın sisteme ilişkin ayrıntılı bir rehabilitasyon programı açıklaması gereği üzerinde duruyor ve sorunlu bankaların ayıklanmasını istiyordu (Radikal, 6 Aralık 2000). Aynı gün Demirbank'a el konmuştu. Michael Deppler, tedbirlerin bankacılık sektörüne güvenin kaybedilmemesi için alındığını söylüyordu (Radikal, 7 Aralık 2000). Krizin tüm bankacılık sektörüne sirayet etmesinden korkulmuş ve sisteme yaygınlaşması Demirbank'a el konularak önlenmeye çalışılmıştı.¹⁸

2000
İstikrar
Programı
sonrasında,
DİBS'nde
en büyük
piyasa
yapıcı
bankalardan
biri olan
Demirbank,
enflasyonunun
yüzde 20'e
ineceği
beklentisiyle
DİBS
alımını
artırmıştı

BDDK mali bünyeleri zayıf olan bankaların gereken önlemleri zamanında alması gerektiğini, tüm bunlara karşın ödeme güçlüğüne düşen ve sistemin işleyişi için risk oluşturan bankalara derhal müdahale edilerek Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na alındığını açıklamıştı. Demirbank'a bozulan mali yapısı nedeniyle el konmuştu. BDDK Başkanı Zekeriya Temizel'e göre bankacılık alanında gerekli düzenlemeler yapılmıyorsa, Türkiye uluslararası ödemeler sisteminden dışlanacaktı. Kriz sırasında yabancı bankalar Türk bankalarıyla ilişkilerini dondurmıştı.¹⁹ Bu nedenle, uluslararası piyasalarda Türk bankalarına yeniden güvenin tesisi için yabancı bankaların Türk bankalarına açacakları kredi devlet garantisi kapsamına alınmıştı. IMF'den ise 7.5 milyar dolar SRF, 2.9 milyar dolar Stand-by kredi desteğinin yanı sıra Dünya Bankası'ndan bankacılık sektörü için 778, kamu bankaları için 500, özelleştirme için 250 milyon dolarlık kredi sağlanmıştı. Bütün bu kararlar iç içe alınmıştı. Bu yönüyle Demirbank'a el konması önemli bir karardı. Demirbank'a el konmasında nesnel kriterler önemli bir yer tutuyordu, faiz riski nedeniyle ortaya çıkan zarar büyüktü ve tüm bankacılık sistemini ve uluslararası ilişkileri tehdit ediyordu. Ancak, sorun münferit olarak çözümlenmişti.

demirbank'a el konması

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), Demirbank'ın temettü hariç ortaklık hakları ile yönetim ve denetimini Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devretti. Karar, Bankalar Kanunu'nun 14'üncü maddesinin üçüncü fıkrasının b bendine göre 6 Aralık 2000 tarihinde Resmi Gazete'nin mükerrer sayısında yayınlanarak yürürlüğe girdi. Kurul, Demirbank'a neden el konduğunu şöyle açıklamaktadır; "Fonlamadan kaynaklanan ve her gün katlanarak artan zararları öz kaynaklarını aşan, yükümlülüklerini vadesinde yerine getirmeyen ve bu nedenle de Merkez Bankası yasalarında işlem yetkisi kaldırılan, Merkez Bankası ve banka sisteminden kaynak sağlamayan, dolayısıyla likidite krizine düşen ve bu durumu süreklilik arz etmeye başlayan, faaliyetine devamının mevduat sahiplerinin hakları ve mali sistemin güven ve istikrarı bakımından tehlike arz eden Demirbank T.A.Ş.'nin temettü hariç ortaklık hakları ile yönetim ve denetimi, 4389 sayılı yasanın 14'ncü maddesinin 3'ncü fıkrası uyarınca, TMSF'ye devredilmiştir." Demirbank'ın zararlarının, sermayesine tekabül eden tutardaki kısmını ödeyerek,

bankanın hisse senetlerinin mülkiyetine, 4389 sayılı kanunun 14'inci maddesinin 5 numaralı fıkrasının (a) bendinin (ab) alt bendine dayanarak sahip olduğu belirtildi. Ayrıca, Demirbank TMSF'nin sahipliğinde, normal faaliyetlerini sürdürecekti.²⁰ Daha sonra yapılan bir başka açıklamada (Radikal, 25 Ekim 2001) Demirbank'ın Fon'a alınması sürecinde yaşananlara yer verilirken, Bankalar Yeminli Murakıpları ve BDDK'nın diğer birimlerince Demirbank nezdinde yapılan incelemelerde, o dönemde banka zararının özkaynakları aşarak yabancı kaynaklara sirayet ettiği konusu ayrıca vurgulanmaktaydı. Kararın ardından Bankanın Yönetim Kurulu Başkanlığı ve Genel Müdürlüğü'ne Engin Akçakoca atandı (Akşam, 8 Aralık 2000). Karar üzerine Mali Şube'den üç sivil polis, Halit Cingilloğlu'na ait Demirbank'ın Zincirlikuyu'daki genel müdürlük binasında evrak giriş ve çıkışını kontrol etmeye başladı (Radikal, 7 Aralık 2000).

Banka'ya el konduktan sonra Halit Cingilloğlu yaptığı açıklamada istikrar programının en büyük destekleyicisi olan Demirbank sayesinde bir önceki yıl sonunda yüzde 110'larda olan faizlerin, bu yıl içinde yüzde 30'lar seviyesine indiğini söyledi. Ona göre, Demirbank'ın mali krizden etkilenmesinin asıl sebebi, uygulanan ekonomik istikrar programına destek vererek portföyüne aldığı Hazine bonolarıydı. Programa inanılarak ve destek verilerek yüzde 35-40 faiz getirili portföye dahil edilen Hazine bonoları mali kriz süresince zaman zaman bileşik faizde yüzde 1 trilyon 600 milyar seviyelerine ulaşan aşırı yüksek faizlerle finanse edilmek zorunda kalmıştı. Ahmet Ertuğrul (1999:14), banka sahipleri ve yöneticileri bankanın zora düşmesinin faturasının kendilerine kesilmeyeceği konusunda bir inanca sahip olurlarsa global aktif pasif yönetimine gerekli özeni göstermeyebileceklerini vurgulamıştı. Bu durum, Türk Bankacılık sektörünün çok belirgin bir özelliğidir. Ertuğrul'a göre, kâr amacını çok önde tutarak aktif-pasif yapısını bozarak çeşitli risklere karşı sistemin hassasiyetini artırmak yanlıştır. Çünkü bozulan aktif-pasif dengesini düzeltmek çok zor, uzun zaman alan ve maliyeti yüksek bir operasyondur. Bu tespit son derecede önemlidir.

Bankacılıkta kazanç ve likidite arasında bir ikilem olduğu bilinir. Banka, likidite ve emniyet, gelir ve kârlılık arasında denge kurmak zorundadır (Parasız, 2000b:168). Bu denge- nin ihmalı, ekonomide hızlı büyüme dönemlerinde iyi ve kötü riskler arasında ayırım yapma konusundaki zorluklar, makro ekonomik bü-

Demirbank'a
el konmasında
nesnel
kriterler
önemli
bir yer
tutuyordu.
Faiz
riski
nedeniyle
ortaya
çıkan
zarar
büyükü ve
bankacılık
sistemini ve
uluslararası
ilişkileri
tehdit
ediyordu

yüklüklerdeki ani değişiklikler ticari banka sistemini olumsuz etkileyerek, bankaların zarar etmesine yol açabilir. Zekeriya Temizel'e göre, Demirbank bütün varlıklarını yüzde 32-3 getirisi olan Hazine kağıtlarına bağlamıştı. 6.5 milyar dolar tutarında hazine kağıdı bulunuyordu (29 Haziran 2003). Demirbank'ın çok fazla Hazine kağıdı alması mali durumunun bozulmasında temel etkendi. Dönemin Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel'e göre, gelişen, küreselleşen ve sermaye akışının hızlı olduğu bir dönemde, bankacılık sektörü risk unsuruna ağırlık vermeliydi. Özel bir işletme piyasası koşullarının ortaya çıkardığı riskleri gözeterek sürekliliğini sağlar, risk yüklenerek çok hızlı büyüyebilir, ancak risk bu işletmenin üzerinde kalır son kertede. Bir yaklaşım biçimi olarak inanmak ve güvenmek öznel kavramlardır. Ekonomide belirsizlikler içinde bu tür kavramların çok fazla önemi yoktur.

Cingilloğlu'na göre, aklın ve mantığın kabul edebileceği seviyelerde bir yükselişi Demirbank öngörmüştü. Ancak, risk öngörülemezlerdir, burada ciddi bir eksiklik göze çarpmaktadır. Programın sürdürülebilirliği, riskleri, politik istikrarsızlıklar, bankacılık sektörü içindeki problemler ve yoğun rekabet başlangıçtan itibaren bilinen konulardı, ancak bankacılık sektörü riskli çalışmaya alışmıştı. Enflasyon düşecek, bu kadar büyük reel faizleri elde etmek bir daha mümkün olamayacaktı. Gazi Erçel risk konusunu vurgularken, "Eskiden bankalara genellikle kurallar konulurdu. O kurallara bakılırdı. Kurallara uymuşsa, 'Banka iyidir, kötüdür' denirdi. Ama 1980'li yılların ortasından sonra özellikle 1990'lı yıllarda, günümüzde bankacılık sisteminin artık koyduğu kuralların ötesinde, risk unsuru son derece üst düzeylere geldi. Risk unsurunun 4-5 önemli risk kalemi var. Örneğin döviz riski. Türk bankacılık sistemi yıllardır bu riski alır, taşır, oradan kaçınma yolları üzerinde düşünür, oradan para kazanmaya çalışır. Ama son derece de iyi bilir. Önemli risklerden bir tanesi de vadelerin uyumsuzluğu. Yani parayı toplarsınız uzun vadeli. Verdiğiniz kısa vadeli veya tersidir. Bir anda oluşan piyasa riski dediğimiz olay, bir an oluşan olay. O riski almış kimseleri çok ağır bir şekilde yaralama durumunda kalıyor. Nedir? İki haftada çok yükselen faizler aynı zamanda ellerinde bulunan devlet tahvillerinde ikinci piyasalarda yükselen faizler değerlerini düşürüyor. Onu sattığınızda daha fazla zarara gireceksiniz. Faizi beraber taşımaya kalksanız. Onunla ilgili olarak

üzerinize çok büyük yük birikiyor. Aynı olay döviz, vade riskinde de var, faiz riskinde de mevcut. Dolayısıyla artık bankacılık, risk yönetme sanatı olarak tanımlanıyor. Maalesef çok iyi olarak nitelendirdiğimiz bir banka da (Demirbank kast ediliyor), bu riskin bir nevi çok ağır olması nedeniyle, 15 günde önemli ölçüde bir zarara uğramıştır" diye konuştu.

Radikal Gazetesinde (7 Aralık 2000) 'Demirbank'ı 'sıcak' yaktı' başlığıyla verilen haberde Esin Çetinel, bankacılık sektörünün son yıllarda en agresif büyüyen bankalarından Demirbank'ı son likidite krizine yüklü bono portföyü ve açık pozisyonuyla yakalandığı için dayanmadığını yazıyordu. Kulislere konuşulanlara göre bankanın toplam 3.5 katrilyon lira tutarında bono portföyü vardı ve banka bunun yaklaşık 2 katrilyon lirasını döviz açık pozisyonuyla fonlamıştı. Bu yüzden büyük risk alarak hızla büyümesini sürdüren Demirbank'ın son döviz ve Türk Lirası likidite krizinde mali bünyesi bozulmuş ve günlük hesaplarını bile kapatmakta zorlanmıştı.

1995-99 döneminde iç borçlanmada dolar cinsinden ödenen faizlerin ortalaması yüzde 30'a ulaşmıştı. Bu kadar tatlı kâr, birçok bankanın risk hevesini kamçılarmış, büyük bir ihtirasla risk limitlerinin çok üstüne çıkarak dışarıdan borçlanılıp devlete borç verilerek olağanüstü kârlar elde edilmişti. Risk ise bankaların sırtında kalmıştı. Bu tür borçlanmalar, banka özvarlıklarının yüzde 20'siyle sınırlı iken bu kuralı birçok banka dinlememişti. Yapılanın adı açık pozisyon tutmaktır. Ama, eş-dost kapitalizminin bankacılık sisteminde bu kural ihlalinin üzerine gidilmemişti. Ancak, Temizel başkanlığındaki BDDK bankalar sistemine açık pozisyonlarını kapama uyarısı yapınca, bankalar döviz talebini artırmıştı. Ancak, yeterli TL stokları olmadığından, devlet kağıtlarını satışa çıkarınca faizler yükselmiş (Ekonomik Forum, 2000:17), bu gelişme açık pozisyonu yüksek olan Demirbank'ı sarsmıştı. Demirbank'ın 31.12.2000 itibarıyla net yabancı para genel pozisyonu -427 milyon dolardı. TL olarak 286.9 trilyondu. Demirbank'ın toplam bilanço dışı yükümlülükleri 4.1 katrilyon liraydı. Bunun 2.5 katrilyonu repo işlemleri, 1.6 katrilyonu yabancı para şeklindeydi. Bilanço dışı yükümlülüklerinin TL olarak büyük kısmı repo işlemlerinden, yabancı para olarak ise garanti ve kefaletlerden kaynaklanmaktaydı.

Bankacılık sektöründe özel sermayeli ticaret bankalarının menkul değerler cüzdanı 1993 yılından itibaren artmaya başladı. Ban-

**Dönemin
Merkez
Bankası
Başkanı
Gazi Erçel'e
göre,
gelişen,
küreselleşen ve
sermaye
akışının
hızlı
olduğu
bir dönemde,
bankacılık
sektörü
risk
unsuruna
ağırlık
vermeliydi**

kaların 1997 yılında toplam 1.97 katrilyon devlet iç borçlanma senetleri bulunuyordu. Bu rakam 1998 yılında 3.39 katrilyona, 1999 yılında ise 8.37 katrilyona yükseldi, 2000 yılında bu rakam 5.17 katrilyona indi. Ancak, Eylül 2000 de bu bankaların elinde 7.3 katrilyonluk senet var iken bu rakam aralık ayında 5.17 katrilyona düşmüştü. 1999 yılında özel sermayeli ticaret bankaları bankacılık sektöründeki kağıtların yüzde 67.5'ine sahipti. 2000 yılında eylül ayında yüzde 68.7'sine çıkmıştı. Tablo 1, bankacılık sektörü, kamu ve özel ticari bankalar ile Demirbank için likit aktiflerin toplam aktifler içindeki payını 1997-2000 yılları arasında göstermektedir.

tablo 1: Bankacılıkta Likit Aktifler/Toplam Aktifler (%)

Yıllar	1997	1998	1999	2000
Sektör	33.5	32.4	35.9	32.1
Kamu	28.1	24.0	23.2	18.3
Özel	36.4	37.7	43.5	36.5
Demirbank	41.1	52.3	39.8	35.9

Kaynak: Bankalar Birliği

Bankacılık sektöründe özellikle özel bankaların likit aktiflerinin toplam aktifler içindeki payı 1997 yılında yüzde 36.4'ten 1999 yılında yüzde 43'e çıktı, 2000 krizinin de etkisiyle bu oran yüzde 36.5'e geriledi. Demirbank'ta bu oranın özel bankalardan daha düşük olduğu görülmektedir. 1997 yılında Demirbank'ın toplam aktiflerinin yüzde 41'i likit aktifler şeklindedir. 1998 yılında bu oran yüzde 52.3'e yükselmiş, 1999 yılında yüzde 39.8'e inmiş, 2000 yılında yüzde 35.9 olmuştur. Menkul Değerler Cüzdanı'nın (MDC) Demirbank'taki gelişimine Tablo 2'de yer verilmiştir.

tablo 1: demirbank menkul değerler cüzdanı

Yıllar	1997	1998	1999	2000
Hazine B.	33.6	38.6	16.5	1.5
Tahvil	67.8	160.3	238.9	718.5
Diğer	0.1	65.4	171.0	51.7
Top.MDC	101.7	264.4	426.5	771.7
Aktifler	429.8	849.7	1612.7	2338.6

Kaynak: Bankalar Birliği

Tablo 2'de görüldüğü gibi, Menkul Değerler Cüzdanı içinde hazine bonusu ve tahviller 2000 yılında toplam aktiflerin yüzde 32.9'unu

oluşturuyordu. Buradaki rakamlar Aralık sonu itibarıyla, Eylül 2000 bilançosunda MDC 469.7 trilyon, aktif toplamı 2 063.5 trilyon lira ile MDC yüzde 22.7'lik bir paya sahipti. 1998 yılında kalan vadelerine göre MDC'nına bakıldığında, bir yıldan uzun süreli olanlar toplamın yüzde 55'ini oluşturmakta, 1999 yılında bu oran yüzde 57'e ulaşmakta 2000 yılında yüzde 52.8'ini meydana getirmektedir. Demirbank'ın elindeki menkul değerlerin büyük kısmı bir yıldan uzun sürelidir. Aktifinin yüzde 16.5'i vadesiz veya bir ay vadeli. Pasifinin ise yüzde 74.2'si vadesiz veya bir ay vadeli yükümlülüklerden oluşmaktadır.²¹ Likidite problemi işte bu noktada ortaya çıkmakta ve kâr marjını artırmaya yarayan vade uyumsuzluğu kriz sırasında sorun çıkarmakta ve likidite riskinin temelini oluşturmaktadır.²²

Bankacılık sektörü net dönem kârı/ortalama toplam aktifler oranı Tablo 3'te görülmektedir. Bu tabloya göre, bankacılık sektörünün kârlılığı 1999 yılında eksi değerlere varsa da özel bankalarda kârlılığın 1997'e göre 1998'de artmış, 1999 yılında aynı düzeyde kalırken, 2000 yılında büyük oranda düşmüştür. Demirbank'ın kârlılığı sektör ve özel bankalar ortalaması üzerinde olmuş, 1999 yılında kârlılığını büyük oranda artırmıştır. Ancak, bu gelişme belki de Demirbank'ı daha riskli politikalar izlemeye yöneltmiş, Kasım krizinin etkisiyle kârlılığı 2000 yılında -5.6'a inmiştir.

tablo 3: net dönem kârı/ort toplam aktifler

Yıllar	1997	1998	1999	2000
Sektör	3.4	2.7	-0.6	-3.1
Kamu	0.8	0.8	1.5	-0.6
Özel	4.8	5.6	5.6	1.2
Demirbank	6.5	5.5	8.8	-5.6

Kaynak: Bankalar Birliği

Demirbank, 1998 yılında 34.9 trilyon, 1999 yılında 107.7 trilyon net kar elde ederken, 2000 yılı zararı 417.1 trilyon lira olmuştur. Devlet iç borçlanma senetlerinden alınan faizler 1998 yılında 107.5 trilyon liradan 1999 yılında 370.2 trilyona yükselmiş, 2000 yılında ise 10.6 trilyona inmiştir. Net faiz geliri 1999 yılında 222.1 trilyondan -102.9 trilyona gerilemiştir. Net faiz dışı gelirler ise 1999 yılında -49.9 trilyon düzeyinde iken 2000 yılında -314.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelirlerdeki azalma büyük ölçüde sermaye piyasası işlem zararlarından kaynaklanmaktadır. 1999 yılı kârı büyük ölçüde devlet iç borçlanma senet-

Demirbank'ın
aktifinin
yüzde
16.5'i
vadesiz
veya
bir ay
vadeli
Pasifinin
ise
yüzde
74.2'si
vadesiz
veya
bir ay
vadeli
yükümlülük-
lerden
oluşmaktadır

lerinin faizlerinden elde edilmişti. 2000 yılında DİBS faiz gelirlerindeki büyük düşüş net faiz gelirinin eksi bakiye vermesine yol açmış, faiz dışı gelirlerdeki düşüş de zararı büyümüştür.

2000 yılında Demirbank'ın mevduatı artmış, ancak bankalar mevduatı azalmıştır. Bankalar mevduatındaki azalma meydana gelmesine rağmen, bankalar mevduatının faiz giderleri artmıştır. Demirbank'ın 1999 yılında 517.7 trilyon olan faiz gelirleri 2000 yılında 370.4 trilyona inmiş, faiz giderleri ise 295.6 trilyondan 473.4 trilyona yükselmiştir. Dolayısıyla faiz giderlerinin artışı, faiz gelirlerinin azalışı ve faiz dışı gelirlerdeki büyük düşüş Demirbank'ın zarar etmesine yol açmıştır. Bankacılık sektörü için net dönem kârının ortalama öz kaynaklara oranı 1997 yılında 54.1 den 1999 yılında -14.9, 2000 yılında -72.8'e inmiştir. Bu oran Demirbank için 1997 yılında 132.7, 1998 de 88.9, 1999 da 123.2, 2000 yılında ise -74.7 olmuştur. Bu veriler, bankacılık sektörünün önemli sorunlarla 2000 yılı enflasyonu düşürme programına girdiğini göstermektedir.

genel değerlendirme

2000 yılında 22 Kasım-6 Aralık 2000 tarihleri arasında Demirbank büyük zarar etti, mali yapısı bozuldu. Demirbank olgusu, Türkiye'de bankalara sadece yolsuzluk halinde değil, mali yapılarının bozulması ve zarar halinde de el konulabileceğini gösterdi. Bu konuda Demirbank'ın itirazları bitmedi, BDDK bankaların mali bünyelerinde meydana gelen zafiyet sonucu alınacak tedbirler ve uygulanacak politikaların, "bankacılık işlemlerinin çeşitliliği ve

sorunların farklılığı nedeniyle değişiklik arz ettiğini" bildirdi. (Radikal, 25 ekim 2001). Demirbank'ın bilançosu parçalara bölünerek sorunlu varlıkları ile kalitesi yüksek varlıkları birbirinden ayrılarak BDDK tarafından 20 Eylül 2001'de HSBC'e satıldı (Karacan, 2002).

Yolsuzluklar nedeniyle bankacılık operasyonlarının yapıldığı bir dönemde, hiçbir yolsuzluğu olmadığı halde sadece zarar ettiği için Demirbank'a el konması piyasalarda oldukça yadırganmıştı. Krizin faturasının Demirbank'a çıkması, Banka'nın bir iki ayda uyguladığı politikaların değil son birkaç yılda uygulanan politikalarının ve genel olarak da finansal sistemin bir sonucuydu.²³ Sermaye hareketlerinin serbest, siyasal istikrarsızlığın ve yapısal sorunların çözülmediği bir ülkede, bankanın istikrar programının rehavetine kapılarak aktifinin büyük bir kısmını devlet iç borçlanma senetlerinden oluşturması ve büyük açık pozisyon ile çalışması riski de içinde taşıyordu. Hükümetin kriz sırasında programı devam ettirmesi faizlerin aşırı şekilde yükselmesi aşırı risk yüklenen Demirbank'ın aleyhine oldu.

Kapitalizmin krizleri tarihte birçok kurumu yok etti. Krizlerin, bu banka iyidir, tarihi geçmişti vardır, güvenilir bir bankadır, hükümete ekonomik programda destek vermiştir gibi unsurları gözetmediği iyi bilinir. Demirbank deneyimi hükümetle işbirliği yapmanın her zaman kâr getirmediğini gösterdi. Ticari bir bankanın yönetiminde zor da olsa likidite ve kazanç arasında denge kurulmalı, piyasa riskleri gözetilmeli, ülkenin içinde bulunduğu içsel ve dışsal sorunlar yakından izlenmeli ve ihmal edilmemelidir.

**Demirbank
olgusu,
Türkiye'de
bankalara
sadece
yolsuzluk
halinde
değil,
mali
yapılarının
bozulması ve
zarar
halinde de
el
konulabileceğini
gösterdi**

dipnotlar:

- 1) Funda Çelebi, Ertuğrul İhlamur ile sözlü tarih görüşmesi, İstanbul, 18 Mart 1998.
- 2) Selahattin Serbest ile sözlü tarih...
- 3) Hasan Ersel'e göre bankalar 1998-2000 yılları arasında mevduat dışı kaynaklardaki artışa paralel olarak kredilerini artırdılar, Menkul Kıymet alımlarını değil (Ersel, 2001:18). Oysa, BDDK'na göre, bankaların 1980 yılında toplam aktiflerin % 53.7'si krediler şeklindeyken, bu oran 2000 yılında 30.6, 2001'de 20.5 oldu.
- 4) Demirbank'nın sahibi Halit Cingilioğlu, Hazine'nin son ihalelerinde aldığı yüklü miktarda bonoyu elden çıkarmak için pazar arayışına girdiği, davetlerde karşılaştığı banka yöneticilerine 'Alın, çok karlı' dediği konuşuluyor. Şu sıralar likit kalmayı hedefleyen bankacılar ise, Cingilioğlu'nun bu yaklaşımını

'Demirbank bonoya boğuldu, Halit Bey kulis yaparak elindeki bonoyu pazarlamak istiyor' şeklinde yorumluyor (Akşam, 2 Kasım 1998).

5) Halit Cingilioğlu ile sözlü tarih...

6) 1999 yılında ticari bankalarının döviz pozisyonu açıkları 13.3 milyar dolardan 2000 yılında 17.6 milyar dolara yükselmiştir. Özel ticari bankaların payı ise 1999 yılında % 54'ten 2000 yılında % 64.7'ye çıkmıştır (TBB, 2001:46).

7) Merkez Bankası açıklaması, 31 Temmuz 2003.

8) Finans sisteminde üç tane önemli parametre var. Döviz kuru, faiz ve kambiyo rejimi. Bu üç değişkenden sadece iki tanesi sizin kontrolünüzde. Üçüncüsü ise piyasanın kontrolünde. Karar verici olarak bu üçlünden sadece ikisini kontrol edebilirsiniz. Sonuçta karar vericiler kambiyo rejimini

değiştirmemek kararını verdiler. Serbest kambiyo devam edecekti ve stabilizasyon programına sadık kalınacaktı. Yani ülkeye dışardan döviz sokup çıkarma konusunda serbestiyi devam ettirdiler. Konvertibiliteden vazgeçilmedi. (Mesela Malezya Asya krizi esnasında kambiyo rejimini değiştirmiş ve döviz giriş çıkışını yasaklamış, konvertibiliteyi kaldırmıştı) Dikkat edilirse bu karar verildiğinde geriye sadece iki alternatif kalıyor. Ya faiz göğü delecek ya da döviz kuru rejimi kopup gidecek. Bu noktada karar vericiler döviz kurunu savunma, yani stabilizasyon programı çerçevesini devam ettirme kararı verdiler. Halbuki uluslararası, yani dış camia, devalüasyon bekliyordu. Yani kurun kopup gitmesini! Kur kopup gitse idi en büyük açık pozisyoncu olana devlet (30 milyar dolar kadar) perişan olacaktı, bir banka sisteminin tümü (15 milyar dolar kadar açık pozisyon var diyelim) rezil olacaktı, iki ve ülkemizde reel üretici kesimin açık pozisyonu da hatırı sayılır (reel kesimin net döviz borcu banka kesimininkinden fazladır, ama ülkemizde bu konuşulmuyor) boyutta olduğundan onlar da rezil olacaktılar, ülke çok büyük bir yara alacaktı. külliye perişan olacaktı! Bu şartlar altında faizin göğü çıkmasının tahribatına razı olundu. Faiz göğü çıktı ve elinde kamu kağıdı tutan ve bunları çoklukla bir gecelik borçlanma ile veya repo ile finanse eden bankalar kararın kurbanı haline geldi (Gökçe, 2000).

- 9) Bu şu anlama geliyordu. A ve B bankaları C'nin kredilerini kesmekle onu güvenilmez ilan ediyorlardı (İsmet Berkan, Radikal, 24 Kasım 2000). Bankalar arasında çıkar çatışmaları olduğu unutulmamalı ve ilke olarak bankaların birbirinin yardımına fazlaca bel bağlamaması gerekir. Ayrıca, fonların güvenceli görülme bankalardan güvenceli bankalara gitmesi, güvenceli bankaların avantajına olacaktı (Parasız, 2001:208).
- 10) Bazıları bunu bir bitirme operasyonundan çok gelen piyasa şartlarında bir başka bankanın riskini almak istemek gibi oldukça haklı bir gerekçeyle dayandırıyor (Ekonomik Forum, 2000:15). Bu piyasada işlem oranları piyasadaki likidite ve bankaların nakit akışına göre belirlenmektedir (Parasız, 2000b:48).
- 11) Merkez Bankası, 17 Kasım-5 Aralık 2000 tarihleri arasında toplam 7.4 milyar dolar tutarında döviz satarken, Açık Piyasa İşlemleri (AçPI) ve Bankalar arası Para Piyasası işlemleri ile bankalara net 3.7 katrilyon Türk liralık ilave likidite imkanı sağlamıştı. Merkez Bankası Kasım 2000 krizi esnasındaki fonlamasını asıl olarak yoğun likidite ihtiyacı olan bankalara yapmış, döviz talep eden bankalar Türk lirası ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından karşılamışlardı. Piyasaya yapılan 3.7 katrilyon Türk liralık toplam ilave fonlamanın 2.9 katrilyon Türk Liralık kısmı en fazla likidite sıkışıklığı yaşayan ve zaman içinde TMSF'ne devredilen 3 özel bankaya yapılmıştı.
- 12) Merkez Bankası 22 Kasım 2000 tarihinden itibaren yoğun likidite sıkışıklığı yaşayan bankalara yaptığı fonlamayı sürekli artırdığı ancak yapılan ilave fonlamanın döviz talebine dönüşmesi, bunun da bankanın döviz rezervlerini uygulanan programın sürdürülebilirliği için tehlike yaratacak ölçülerde genileme ihtimalini ortaya çıkarması üzerine Banka'nın döviz talebinin kontrol altına alınmasına yönelik önlemlere başvur-

mak zorunda kaldığı açıklandı. Bu amaçla, 30 Kasım 2000 itibarıyla 6.4 milyar dolarlık döviz satışından sonra ulaşılmış olan Net İç Varlıklar büyüklüğü referans alınarak, 1 Aralık 2000 tarihinde başlamak üzere bankanın likidite politikasının Net İç Varlıklardaki bu yeni referans noktası temel alınarak yürütüleceği, bu tarihten başlayarak sisteme ek likiditenin eskiden olduğu gibi asıl olarak döviz karşılığında sağlanacağını kamuoyuna açıklandı (Merkez Bankası, 31 Temmuz 2003). 30 Kasım 2000'de gecelik faizler yüzde 400 ile kriz boyunca ulaştığı en yüksek noktaya çıktı (Ekonomik Forum, 2000:17). Fonlamanın durmasıyla Demirbank 1 Aralık 2000'de repo piyasasından çekildi.

- 13) Merkez Bankası 3 özel bankanın yoğun likidite ihtiyacı olduğunu açıkladı (Merkez Bankası, 2003)
- 14) Faizlerin düşmesiyle ellerindeki bono portföylerinden kayıplara uğrayan bazı büyük bankaların, 2001 yılını kurtarabilmek ve ucuza kamu kağıtları toplamak için böyle bir operasyona giriştikleri de öne sürülüyordu. Kasırga Operasyonu'nun puslu havasını da fırsat bilen büyükler, elinde yüklü miktarda Hazine bonusu ve devlet tahvili bulunan bankayla işlem yapmayarak 'bankalararası piyasadan' borçlanmasına engel oldular. Bir anda likit darboğazına giren orta ölçekli banka ise (Demirbank), ortalama yüzde 34 maliyelli Hazine kağıtlarını yüzde 45'lerden satmak zorunda kaldı. Üç büyük bankayı gören diğer bankalar da telaşlanınca orta büyüklükteki banka borçlanamaz oldu. Sonunda düşük fiyatla elindeki kağıtları büyüklere satmaya başladı. Bu arada faizler fırladı. Kamu kağıtlarında yüzde 44'lere, gecelik faizlerde yüzde 250'lere dayandı. (Finansal Forum, 24 Kasım 2000).
- 15) Ancak bankacılık kaynaklarına göre bono faizlerindeki ilk çıkış bir büyük Türk bankasının satışları ve yabancı yatırımcı satışlarıyla başlamıştı. Faizin yüzde 38-43 bandına çıkışının ardından likidite sıkışıklığı yüzünden gecikmeyle de olsa Demirbank'ın da bono satışına yöneldiği, bunun da faizdeki çıkışı körüklediği öne sürülüyor.
- 16) Merkez Bankası 31 Temmuz 2003 tarihinde yayınladığı bilgi notunda, bu dönemde piyasanın 3.7 katrilyon fonlandığını, bunun 2.9 katrilyonunun yoğun likidite ihtiyacı olan üç özel bankaya yapıldığını açıkladı.
- 17) İş Bankası, Akbank, Garanti Bankası, Osmanlı Bankası, Körfezbank, Yapı kredi Bankası ve Pamukbank yöneticileri, Başbakan yardımcısı Hüsamettin Özkan, Hazine Müsteşarı Selçuk Demiralp, Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel toplantıya katılmıştı (Radikal, 6 Aralık 2000).
- 18) Sistemik risk ülkede bankacılık sisteminin varlıklarının yüzde yirmisi ve üzerinde sorun var ise vardır. Münferit ise uygulanacak yöntemler farklıdır. Yayılma etkisi riski en fazla sistemde önemli bir yer tutan bir banka yada büyük bir bankaya müdahalede ortaya çıkabilir. Nitekim teoride buna "too big to fail" batmayacak kadar büyük" denilmektedir (Ali İhsan Karacan, Dünya Gazetesi 16.8.2002).
- 19) Bu konuda güven kaybının Eylül 2000'de Bayındırbank'ın Romanya'daki bir bankası olan Banco Turco Romana'nın batması ve bu süreçte yaşanan olaylarla birlikte başladığı kabul edilmektedir (Uygur, 2001:16)

20) Bankalar Kanununun 14'üncü maddesinin üçüncü fıkrasına göre, bir bankanın gelir gider dengesinin bozulduğuna ve bu durumun süreklilik kazandığının tespiti halinde Kurum, uygun bir süre vererek bankadan durumun düzeltilmesi için sermayenin artırılması da dahil olmak üzere gider azaltıcı ve gelir artırıcı tedbirlerin alınmasını ister. Bankaca alınan bu tedbirlerin mahiyet ve kapsamına göre Kurul, mali bünyenin güçlendirilmesi için Merkez Bankasının görüşü alınarak bankanın kanuni karşılık yükümlülüklerini gerektiğinde cezai faizlerini kaldırmak suretiyle ertelemeye veya düşürmeye yetkilidir. Verilen süre içinde gerekli tedbirlerin alınmaması veya zararların öz kaynakları aşarak yabancı kaynaklara sirayet ettiğinin veya bu durumun gerçekleşmek üzere olduğunun tespiti halinde, banka sermayesi Kurul tarafından re'sen artırılarak, verilecek süre içinde hissedarlar artırılan sermayeyi taahhüde davet edilir. Sermayenin artırılmasına Kurul tarafından re'sen karar verilmesi halinde 29.6.1956 tarihli ve 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu hükümleri uygulanmaz. Re'sen artırılan sermayenin verilen süre içinde hissedarlar veya bunların rüçhan haklarını devrettikleri Kurulca uygun görülecek kişiler tarafından taahhüt edilmemesi halinde, Kurul;

a) Artırılan sermayenin Fon tarafından taahhüt edilerek ödenmesi, b) İsteklisi bulunduğu takdirde bankanın gerektiğinde Fondan da mali destek sağlamak suretiyle bir başka bankayla birleştirilmesi veya bu bankaya devredilmesi, dahil olmak üzere mali bünyenin güçlendirilmesi ve bankanın yeniden yapılandırılması ile ilgili her türlü önlemi alınmaya ve uygulanmasına istemeye yetkilidir.

21) Demirbank'ta tasarruf ve bankalar mevduatının tamamına yakın kısmı vadesiz veya bir ay vadeli. Döviz tevdiat hesaplarının ise % 67.9'u vadesiz veya bir ay vadeli. Bilanço dışı yükümlülükleri içinde bir aya kadar olanlar toplamın % 84'ünü oluşturmaktadır.

22) Demirbank'ın 1999 yılında % 100'ün üzerinde olan likidite oranı, 2000 yılında % 87.3'e düşmüştür. Hasan Ersel'in işaret ettiği likiditeyi gösteren aktifteki bankalar kaleminin aktiflere oranı, Demirbank için yaptığımız hesaplamada 1999 yılında % 8.3'ten 2000 yılında % 3.6'ya inmiştir.

23) Demirbank'ın büyük banka olma hedefi sonunu da hazırladı. Bu kriz bankacılık sektörünün oligopolistik yapısı içinde ilk beşe girmeye çalışan yeni bankalara yer olmadığını da gösterdi.

kaynakça:

- BDDK, 2002 yılında Bankacılık, www.bddk.gov.tr
 Berkan, İsmet (2000), Radikal, 24 Kasım.
 Boratav, Korkut (1995), İktisat Tarihi (1981-1984), Bugünkü Türkiye, 1980-1995, Ed. Sina Akşin, İstanbul.
 Celasun, Merih (2001-2), "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme Enflasyon Süreci ve IMF Destekli Program," Doğu-Batı, 4:17, 255-78.
 Coşar, Nevin (1998), Geçmişten Günümüze Demirbank, İstanbul.
 Çetinel, Esin (2000), "Demirbank'ı Sıcak Yaktı," 7 Aralık.
 Demirbank Dünyası (1993), Halit Cingilioğlu Yeni Yıl Mesajı, 2:13.
 Ekonomik Forum (2000), "Filler Tepişti, Çimler Ezildi," Aralık, 12-17.
 Ersel, Hasan (2001), "Krizin Anatomisi", Söyleşi, İşletme-Finans, 16:187.
 Ertuğrul, Ahmet (1999), "Türkiye'de Bankacılık Sistemi ve Reformu," Söyleşi, İşletme-Finans, 14:156.
 Gökçe, Deniz (2000), "Ders Aldık mı? " Akşam Gazetesi, 8 Aralık.
 Fischer, Stanley (2000), IMF News Brief 107, 26 Kasım.

Karacan, Ali İhsan (2002), "Uzman Gözüyle," Dünya Gazetesi, 23.8

Kazgan, Gülten (1999), Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Altın Kitaplar.

— (2002), Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Merkez Bankası (2003), Bilgi Notu, 31 Temmuz.

Parasız, İker (2001), Kriz, Enflasyon, Ayarlamalar, İstanbul.

— (2000), Modern Bankacılık Teori ve Uygulama, İstanbul: Banksis.

Türkiye Bankalar Birliği (2001), Bankalarımız 2000, İstanbul

Uygur, Ercan (2001), Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.

Yeldan, Erinc (2001), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İletişim.

Gazeteler:

Akşam, Dünya, Hürriyet, Finansal Forum, Milliyet, Sabah, Radikal (Kasım-Aralık 2000)

türkiye'nin 1990-2001 dönemi iç borç gelişiminin değerlendirilmesi

giriş

Devletin olağan gelirleri giderlerini karşılamadığında ortaya çıkan kamu açıklarını kapatmada başvuracağı kaynaklardan biri, borçlanmadır. Borçlanmaya başvurmada alınacak kararlardan en önemlisi, borçlanmada başvurulacak kaynaktır. Borcun sağlandığı piyasanın milliyetine göre borçlanma, iç ve dış borçlanma olarak ayırma tabi tutulmaktadır. Ülke içi kaynak yetersizliği, cari işlemler açığı ve/veya vadesi gelen borçların ödenebilmesi gibi nedenlerle başvurulmuş dış borçlar, dış faktörlerin etkisi ve ülke içi döviz kuru artışları ile borcun reel yükünün artması sonucu bir dış borç krizine dönüştüğünde, ülkeler kamu açıklarını finanse edebilmek için iç kaynaklara yönelebilecektir.

İç borçlanma, devletin özel kesim ve bankalar sisteminin kaynaklarını kullanması olarak tanımlanmaktadır. Klasik maliye anlayışında iç borçlar olağan bir kamu finansman yöntemi değilken, Keynesyen iktisadın yayılmasıyla atıl kapasite ve işsizlik üzerinde düzenlemeler açısından bir maliye politikası aracı olarak kullanılmıştır. Durgunlukla mücadelede üretim faktörlerinin tam istihdamı sağlayacak şekilde kullanılması gerekirken, borçlanma sayesinde ekonomide ilave talep yaratılmış olur. Öte yandan kapitalizmin gelişimine bağlı olarak finans kapitalin önem kazanması, iç

borçlanmanın gelişimine yol açmıştır. Ayrıca günümüzde yaşanan ekonomik krizler ve uygulanan ekonomi politikaları sonucu bir borç kısır-döngüsüne girilmiş olması, borçlanma için ayrıca bir neden oluşturmaktadır.

Çalışmada 1990-2001 yılları arasındaki dönemde ülkemizin iç borçlarının gelişimi değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede öncelikle iç borç ihtiyacının göstergeleri ele alınacak, daha sonra iç borçlanmanın vade yapısı ile iç borç anapara ve faiz ödemeleri yıllar itibarıyla irdelenecektir. İç borçlanmanın kamu maliyesi göstergeleri üzerindeki yükleri de belirtildikten sonra genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. finansman gereksinimi ve iç borçluluk

Türkiye'de 1990-2001 yılları gelir-harcama rakamlarına bakıldığında her yıla ait bir bütçe açığına rastlanmaktadır. Özellikle 1986 yılından sonra ülke ekonomisine net kaynak girişinin azalması, vergi gelirlerinin düşük kalması karşısında devlet, özel sektör tasarruf fazlasını, bir faiz karşılığında kendine transfer etme yoluyla iç kaynaklara başvurmaya başlamıştır.

Konsolide bütçede transfer harcamaları içinde yer alan faiz ödemeleri, bütçe açığına ilişkin rakamların yüksekliğini açıklamada en önemli kalemdir. Bütçe açıklarının finansma-

Binhan Elif
Yılmaz*

İç borçlanma,
Keynesyen
iktisadın
yayılmasıyla
atıl kapasite ve
işsizlik
üzerinde
düzenlemeler
açısından
bir maliye
politikası
aracı
olarak
kullanılmıştır

tablo 1. konsolide bütçe gelir-harcamaları ve bütçe açığı

YILLAR	KONSOLİDE BÜTÇE GELİRLERİ (Milyar TL)	KONSOLİDE BÜTÇE HARCAMALARI (Milyar TL)	BÜTÇE AÇIĞI (Milyar TL)	BİRİNCİL AÇIK (Milyar TL)	BÜTÇE AÇIĞI / KONSOLİDE BÜTÇE GELİR. %	BÜTÇE AÇIĞI / GSMH %
1990	55.239	68.527	13.288	-678	24,0	3,3
1991	96.747	130.263	33.516	-9.443	34,6	5,2
1992	174.224	221.658	47.434	-7.137	27,2	4,3
1993	351.392	485.249	133.857	-17.387	38,1	6,7
1994	745.116	897.296	152.180	146.105	20,4	3,9
1995	1.394.023	1.710.645	316.622	259.493	22,7	4,0
1996	2.702.034	3.940.162	1.238.128	259.273	45,8	8,2
1997	5.750.096	7.990.748	2.240.652	37.265	38,9	7,6
1998	11.887.552	15.585.376	3.697.824	2.478.771	31,1	6,9
1999	18.973.292	28.017.791	9.044.499	1.676.340	47,6	11,5
2000	33.756.437	46.602.626	12.846.189	7.593.673	38,0	10,2
2001	51.812.542	80.379.004	28.566.462	12.498.147	55,1	15,4

kaynak : T.C. Merkez Bankası, (Çevrimiçi) <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi>. 20.03.2002.

* Dr.
İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Maliye Bölümü

nında iç borçlanmaya başvurulması ve borç faiz ödemelerinin de bütçeden yapılması ile bütçe açıkları, daha önceki açıklar tarafından belirlenmiş olmaktadır. Dolayısıyla bütçe açıklarının kümülatif olarak artmasında faiz ödemeleri rol oynamaktadır. Bu durum Tablo 1'den gözlemlenebilir. 1990 yılında bütçe açıklarının konsolide bütçe gelirlerine oranı yüzde 24 iken 1991 yılında yüzde 34.6'ya, 1993'de yüzde 38.1'e çıkmış, 2001'de ise yüzde 55.1 ile bütçe gelirlerinin yarısını aşmıştır.

Enflasyonist ortamda artan nominal faiz oranları bütçe açığını büyümektedir ve bu durum da bütçenin güvenilirliğini zedelemektedir. Borç faiz ödemelerinin bütçe açığından çıkarılmasıyla elde edilen "birincil açık" ya da "faiz dışı fazla", IMF ile görüşmelerde sıklıkla kullanılan bir terim olarak, devletin o yılki bütçede denetleyebileceği kısmı göstermektedir. Birincil açıkların yıllar itibarıyla gelişimine baktığımızda, 1990-1993 yılları boyunca gerçek anlamda bir açık vardır. Bu yıllarda faiz ödemeleri hariç tutulduğunda dahi bütçe açık vermektedir. 1994 yılından itibaren 2001'e dek faiz ödemeleri bütçe açığından düşüldüğünde birincil açıkların pozitif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu yıllarda borç faiz ödemelerinin bütçe açığı üzerinde önemli bir faktör olduğu görülmektedir.

Bütçe açığının GSMH'ya oranı ise 1990'lı yıllarda giderek artmış, 2001'de yüzde 15.4 seviyesine kadar çıkmıştır. Bu da her yıl yaratılan milli gelirin önemli bir kısmının bütçe açığına, dolayısıyla borç faiz ödemelerine gittiğini göstermektedir.

2. vade yapıları itibarıyla iç borç stoku

Vadeleri 1 yıldan az olan ve kısa vadeli olarak adlandırılan iç borçlanma araçları; hazine bonosu, hazine kefaletini haiz bonolar, Merkez Bankası avansı ve bütçe emanetlerinden oluşmaktadır. Vadesi bir yıldan uzun olan uzun vadeli borçlanma araçları da; devlet tahvili, hazine kefaletini haiz tahvil ve konsolide borçlardan oluşmaktadır.

Kamu borçlarının vadesi yıllar itibarıyla önemli miktarlarda değişmektedir. Vadelere etki eden pek çok faktörden söz edilebilir. "Ülkemizde piyasaların vadeler konusundaki tavrı çok önemli olmaktadır. Bir güven bunalımının varlığı, uzun vadeli fon arzeden kurum olmayışı, gelir düşüklüğü, etkin ikincil piyasaların yokluğu ve enflasyon, vadelerin kısalmasında rol oynamaktadır" (Bağcı, 2001: s. 80).

Bu durumda borçların vadelerini piyasa güçleri belirlemektedir. Öte yandan borçların milli gelire oranı arttığında da vadeler kısalmaktadır (Misalle & Blanchard, 1994: s. 310). Bu şekilde sık sık kısa vadeli borçlanmaya başvurma, mali piyasaları tedirgin ederek bir kriz havasının yayılmasına yol açmaktadır.

Türkiye'de iç borçlanma vadeleri 1989'dan sonra kısaltmaya başlamış ve hatta en kısa vadeye 1994 yılında gelinmiştir. 1994'e gelindiğinde giderek kısalan iç borç vadesi ve yükselen reel faizler sonucunda devlete borç verecek ekonomik birimlerin, devletin borçlarını geri ödeyebileceği konusunda endişe duymaları ile iç borç senetlerine alıcı bulunamamıştır. Bu durumda devletin kamu finansman ihtiyacını karşılamak için Merkez Bankası kaynaklarına ve dış kaynağa başvurması ile ülkemiz, tarihinin en ağır krizlerinden birine sürüklenmiş bulunmaktadır.

Tablo 2'de kısa vadeli iç borçlanma araçlarının nominal olarak stok miktarlarının gelişimi yer almaktadır. Bu verilerden elde edilerek hazırlanan Grafik 1'de de kısa vadeli iç borçlanma araçlarının toplam içindeki payları yer almaktadır. Bu araçlardan hazine bonosunun 1990 yılında toplam iç borç stoku içindeki payı yüzde 48.9, 1991'de yüzde 44, 1992'de yüzde 51.1 iken 1993 yılında yüzde 40.8'e gerilemiş, 1994 yılında söz konusu pay yüzde 64.5'e çıkmış ve 2001 yılında yüzde 93 seviyesine ulaşmıştır. 1994 yılındaki kriz ve güvensizlik ortamı, hazine bonosu satışının artışıyla açıklanmaktadır. 1998 yılından itibaren hazine kefaletini haiz bono ve Merkez Bankası avanslarına başvurulmaması da, iç borçlanmada kısa vadeli iç borçlanma araçlarından en fazla hazine bonosuna başvurulmasına yol açmıştır.

Kısa vadeli borç stoku içinde önemli yer tutan diğer bir borçlanma aracı da bütçe emanetleridir. 1990 yılında toplam içindeki payı yüzde 10.4 iken, azalarak 1996 yılında yüzde 0.9'luk paya sahip olmuştur. Toplam içinde paydaki bu azalmada, Merkez Bankası avanslarına ve hazine bonosuna daha çok başvurulması etkili bulunmaktadır. 2000 yılında kısa vadeli borçlar içinde yüzde 19'luk bir payı olan bütçe emanetlerinin ertesi yılki payı yüzde 7'dir. Merkez Bankası avansları ve hazine kefaletini haiz bonolara 1998 yılından bu yana başvurulmamaktadır.

Tablo 3'de uzun vadeli iç borçlanma araçlarının nominal olarak stok miktarlarının gelişimi yer almaktadır. Bu verilerden elde edilerek

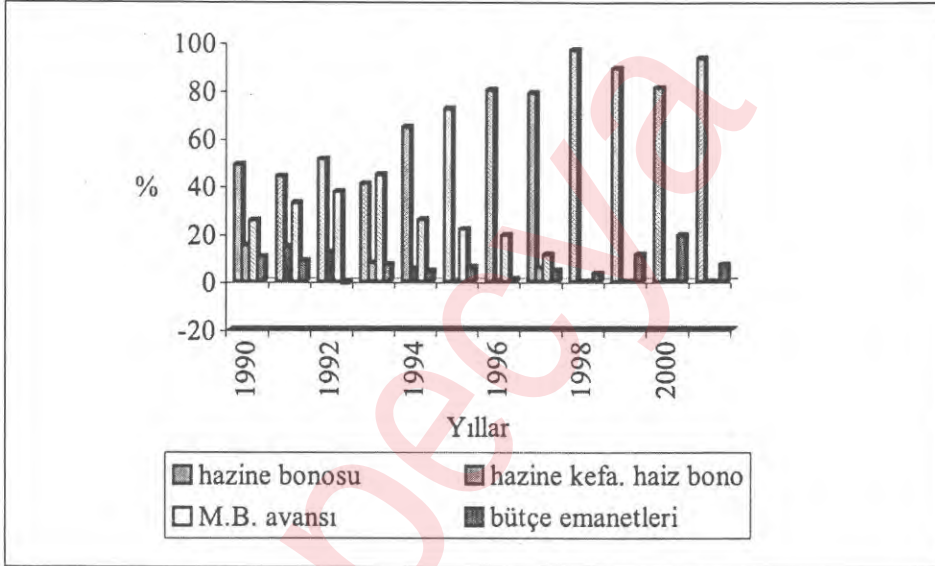
1990-1993
yılları
boyunca
gerçek
anlamda
bir açık
vardır.
Bu yıllarda
faiz
ödemeleri
hariç
tutulduğunda
dahi
bütçe
açık
vermektedir

tablo 2. kısa vadeli iç borç stokunun borçlanma araçlarına göre gelişimi (milyar TL)

YILLAR	HAZİNE BONOSU	HAZİNE KEFALETİNE HAİZ BONO	M.B. AVANSLARI	BÜTÇE EMANETLERİ	TOPLAM KISA VADELİ İÇ BORÇ STOKU
1990	5.469	1.691	2.870	1.161	11.191
1991	18.258	6.073	13.589	3.555	41.475
1992	42.247	10.180	31.000	778	82.639
1993	64.488	12.180	70.421	10.905	157.994
1994	304.230	25.096	122.278	20.092	471.696
1995	631.298	0	192.000	52.072	875.370
1996	1.527.839	0	370.953	16.325	1.915.117
1997	2.374.990	167.876	337.623	139.740	3.020.229
1998	5.840.906	0	0	204.064	6.044.970
1999	3.236.753	0	0	406.672	3.643.425
2000	2.057.684	0	0	496.835	2.554.519
2001	20.029.334	0	0	1.490.237	21.519.571

kaynak: T.C. Merkez Bankası, (Çevrimiçi) <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi> 24.03.2002 ve T.C. Maliye Bakanlığı 1998 ve 2001 Yıllık Ekonomik Raporlar.

grafik 1. kısa vadeli iç borçlanma araçlarının toplam içindeki payları

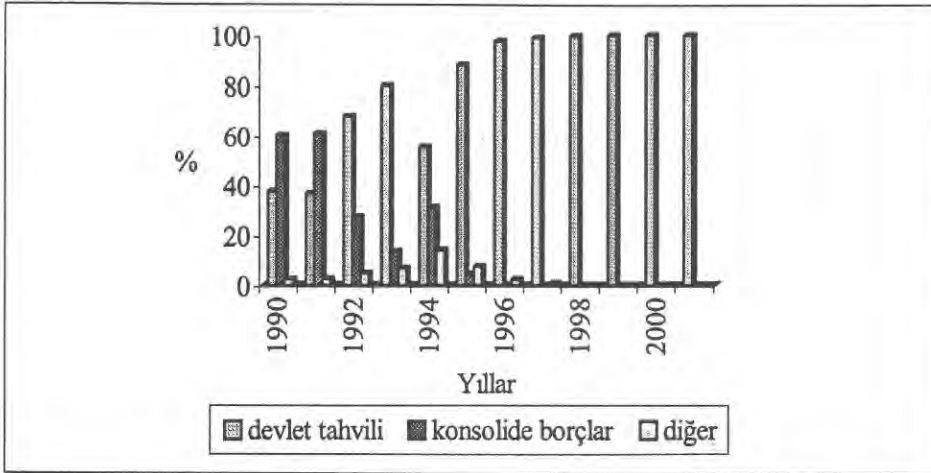

tablo 3. uzun vadeli iç borç stokunun borçlanma araçlarına göre gelişimi (milyar TL)

YILLAR	DEVLET TAHVİLİ	KONSOLİDE BORÇ	DİĞER	TOPLAM UZUN VADELİ İÇ BORÇ STOKU
1990	18.801	30.040	1.151	49.992
1991	24.678	41.122	1.810	67.710
1992	86.387	34.602	6.282	127.271
1993	190.505	31.933	15.923	238.361
1994	239.385	133.417	60.890	433.692
1995	511.769	25.940	42.690	580.399
1996	1.250.154	40	31.154	1.281.348
1997	3.570.811	0	36.362	3.607.173
1998	5.771.980	0	16.569	5.788.549
1999	19.683.392	0	7.224	19.690.616
2000	34.362.937	0	6	34.362.943
2001	102.127.926	0	0	102.127.936

kaynak :
T.C. Merkez Bankası,
(Çevrimiçi)
<http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi>, 24.03.2002
ve T.C. Maliye Bakanlığı
1998 ve 2001 Yıllık
Ekonomik Raporlar.

grafik 2. uzun vadeli iç borçlanma araçlarının toplam içindeki payları

hazırlanan Grafik 2'de de uzun vadeli iç borçlanma araçlarının toplam içindeki payları yer almaktadır. Uzun vadeli iç borçlanma araçlarından devlet tahvilleri ile borçlanmanın nisbi önemi yıllar itibariyle artış göstermiş, buna karşılık konsolide borç miktarı azalmıştır. 1992'lerden itibaren devlet tahvilinin payı artmaya, konsolide borçların payı da azalmaya başlamıştır. Bunun nedeni 1992 yılından itibaren önceden konsolide borçlar içerisinde yer alan tahkim tahvillerinin buradan çıkarılıp devlet tahvillerinin içerisine dahil edilmesidir. Dolayısıyla 1992 yılından 2001'e konsolide borçlar sadece kur farklarını içermektedir. 1997 yılından 2001'e konsolide borçların değeri de sıfırlanmış ve devlet tahvillerinin uzun vadeli iç borç stoku içindeki payı son üç yıldır yüzde 100'e ulaşmıştır.

Kısa ve uzun vadeli borç stoklarının toplam iç borç stoku içindeki paylarına Tablo 4'den ve buradaki verilerden derlenerek hazırlanan Grafik 3'den baktığımızda, özellikle 1994 yılından bu yana kısa vadeli borçların

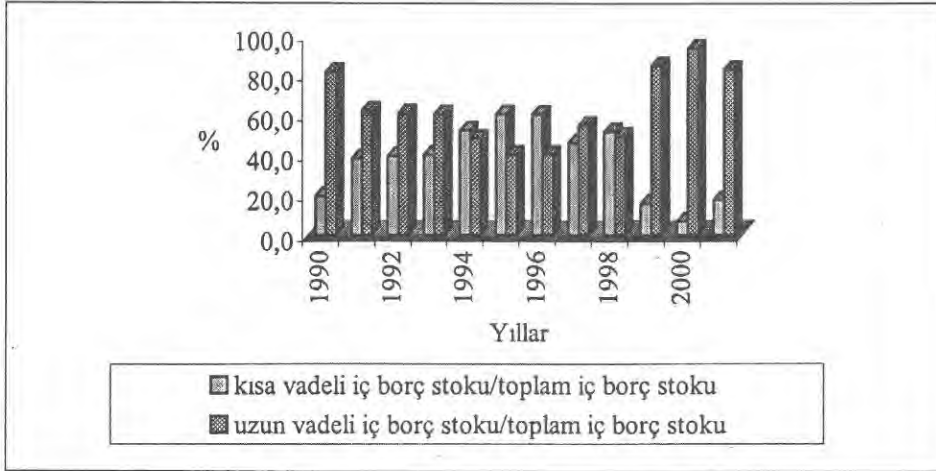
ağırlık kazandığını görmekteyiz. 1990 yılında kısa vadeli iç borçların toplam iç borç stoku içindeki payı yüzde 19.4 iken uzun vadeli iç borçların toplam iç borç stoku içindeki payı da yüzde 81.7 düzeyindedir. Ancak 1991-1994 yılları arasında ilişkinin yönü değişmiş, kısa vadeli iç borç stoku yıllar itibariyle artış kaydederken, karşılığında uzun vadeli borç stoku miktarı da azalma eğilimine girmiştir. 1995 yılında kısa vadeli iç borçların toplam iç borç stoku içindeki payı yüzde 60.1'e çıkmış, uzun vadeli iç borç stokunun ise yüzde 39.9'a gerilemiştir. Kısa vadeli borçların payının uzun vadeli borçların üzerinde seyrettiği yılların arkasından 1996 yılından 2000 yılına dek tersine bir denge kurulmuş, uzun vadeli borçların nisbi önemi artmıştır. O yıldaki borçlanma stratejisindeki değişiklikler borçlanmanın vade yapısını uzatmıştır. Hatta 2000 yılında kısa vadeli iç borçların toplam içindeki payı yüzde 6.9'a gerilemiş, uzun vadeli borçların payı ise yüzde 93.1'e çıkmıştır. Uzun vadeli borçlanma araçlarının faiz yükünün yüksekliği sonucu kü-

Uzun
vadeli
iç borçlanma
araçlarından
devlet
tahvilleri ile
borçlanmanın
nisbi
önemi
yıllar
itibariyle
artış
göstermiş,
buna
karşılık
konsolide
borç
miktarı
azalmıştır

tablo 4.
kısa ve
uzun vadeli
iç borç
stoklarının
toplam
içindeki
payları

YILLAR	TOPLAM İÇ BORÇ STOKU (Milyar TL)	KISA VADELİ İÇ BORÇ STOKU / TOPLAM İÇ BORÇ STOKU (%)	UZUN VADELİ İÇ BORÇ STOKU / TOPLAM İÇ BORÇ STOKU (%)
1990	61.183	19,4	81,7
1991	109.085	38,0	62,0
1992	209.920	39,4	60,6
1993	396.355	39,9	60,1
1994	905.388	52,1	47,9
1995	1.455.769	60,1	39,9
1996	3.196.465	59,9	40,1
1997	6.627.402	45,6	54,4
1998	11.833.519	51,1	48,9
1999	23.334.041	15,6	84,4
2000	36.917.461	6,9	93,1
2001	123.647.497	17,4	82,6

grafik 3. kısa ve uzun vadeli iç borç stoklarının toplam içindeki payları

mülatif olarak borç yükü de artmış, ülkeyi yaşadığımız son krize getirmiştir. 2001 yılında ise kriz ortamında, acil finansman ihtiyacı için başvuru kısa vadeli borçlarla vadelerde bir değişiklik olmuş, yüzde 17.5'a çıkan pay toplam içindeki pay, artmaya devam etmektedir.

Toplam iç borç stokunun GSMH'ya oranlanması ile bulunan yük, gerek kısa ve gerekse uzun vadeli iç borç stokunun milli gelirden aldığı payı göstermektedir. Tablo 5, bu yükün yıllar itibarıyla gelişimini göstermektedir.

1990 yılında kısa vadeli iç borç stokunun GSMH içindeki payı yüzde 2,9 iken 1991 de yüzde 6,5'a çıkmış ve bu oran 1996'da yüzde 13,2 ile en yüksek seviyesine erişmiştir. 1996 yılından sonra borçlanma stratejisindeki değişiklik sonucu kısa vadeli iç borçların payı azalarak 2000 yılında GSMH içindeki payı yüzde 2'ye kadar inmiştir. O yıllara kadar azalma eğilimi içinde bulunan uzun vadeli iç borç stokunun GSMH'ya oranı ise yüzde 27'ye çıkmıştır. 2001 yılında yüksek enflasyon ve yaşanan büyük borçlanma ihtiyacı sonucunda

kısa vadeli iç borç stoku/GSMH yüzde 11,6, uzun vadeli iç borç stoku/GSMH ise yüzde 55,2 ye ulaşmıştır. Toplam iç borç stokunun GSMH'ya oranı da 1990 yılında yüzde 15,4 seviyelerinden 2000 yılında yüzde 29,2'ye, 2001'de yüzde 66,8'e ulaşmıştır.

GSMH'nın çok önemli bir kısmının kullanıldığı iç borç stoklarındaki artış ile GSMH artışları karşılaştırıldığında borç yükü daha iyi analiz edilebilir. 1990-2001 yılları arasında iç borç stoku artış hızı, 1990, 1995, 1998 ve 2000 yılları dışında GSMH artış hızının üzerinde seyretmiştir. Borç stokundaki bu artış, 1990'lı yılların ilk yarısında yüksek olan birincil açıklar, ikinci yarısında da yüksek reel faizlerin etkisiyledir. Aşağıdaki Grafik 4, bu durumu en açık şekilde ifade etmektedir.

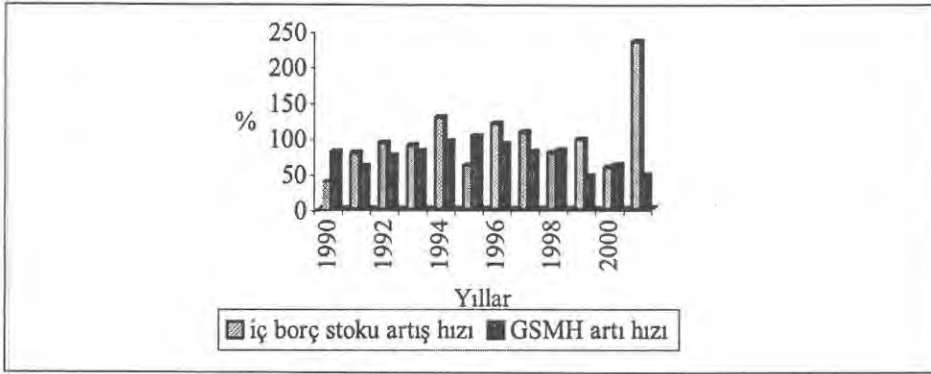
1991-1994 yılları arası GSMH artış hızı, toplam iç borç stoku artış hızının gerisinde kalmış, 1995 yılında GSMH'da nominal olarak yüzde 102'lik artış karşısında toplam iç borç stoku yüzde 60,8 oranında artmıştır. 1996-1997 aralığında da tersine bir gelişme sonrası

1990-2001
yılları
arasında
iç borç
stoku
artış hızı,
1990,
1995,
1998 ve
2000
yılları
dışında
GSMH
artış
hızının
üzerinde
seyretmiştir

tablo 5.
toplam
iç borç
stokunun
yükü

YILLAR	KISA VADELİ İÇ BORÇ STOKU / GSMH	UZUN VADELİ İÇ BORÇ STOKU / GSMH	TOPLAM İÇ BORÇ STOKU / GSMH
1990	2,9	12,5	15,4
1991	6,5	10,6	17,1
1992	7,5	11,5	19,0
1993	7,9	11,9	19,8
1994	12,1	11,1	23,2
1995	11,1	7,4	18,5
1996	13,2	8,5	21,7
1997	10,2	12,2	22,4
1998	11,3	10,8	22,1
1999	4,6	25,1	29,7
2000	2,0	27,2	29,2
2001	11,6	55,2	66,8

grafik 4. iç borç stoku ve gsmh artış hızları

1998 yılında GSMH, iç borç stokundan çok az bir farkla artış göstermiştir. 2001 yılında iç borç stoku artış hızı, GSMH artış hızının 5 katına çıkmıştır.

3. iç borç servisi

İç borç servisi (iç borç mürettebatı), iç borç anapara taksiti ve iç borç faiz ödemesini kapsamaktadır.

İç borçlara ödenen gerek reel gerek nominal faiz yıllar itibarıyla hem yüksek seyretmekte, hem önemli ölçüde dalgalanmaktadır. Borçların GSMH'ya olan oranındaki yükseklik, birincil açık, enflasyonist ortam, düşük büyüme hızı, iç piyasadan borçlanamama durumu gibi faktörler, faiz oranlarını yükseltici etki yapmaktadır.

Konsolide bütçe açık verdiğinde, bütçe açığı da sürmekte ve iç borçlanma gereksinimi artmaktadır. Bu da faiz ödemelerinin artmasına yol açarak, borçlanma ihtiyacını daha da şiddetlendirmektedir. Bu şekilde giderek yükselen faiz oranlarından borçlanma, faiz ödemelerinin artmasına ve bütçe açığının devamına neden olmaktadır.

Devletin ödeyeceği faiz tutarı, finansman yöntemi, dolayısıyla faiz profili ve vade ile yakından ilgilidir. Bilindiği gibi kısa vadeli borç senetlerinin faiz oranları, uzun vadeli borç senetlerinininkinden daha düşüktür. Borç idarecileri daha uzun vade için ilave bir faiz ödemesi durumunda kalırlar. Çünkü enflasyonist ortamda gelecekteki getirilerin belirsizliği ve fiyatlar gelir seviyesinin yüksekliği ile dalgalanan reel faiz hadlerinden yararlanma isteği, uzun vadeli borçlanmada risk primini arttırır. Uzun vadeli borçlanmada daha yüksek faiz ödeyen devlet, kriz dönemlerinde vadeyi 1-2 ay uzatma karşılığında çok yüksek faizler ödemek zorunda kalmaktadır. 2000 Kasım krizi öncesinde yüzde 38'lik ortalama faiz oranı ve 141 günlük ortalama vade, yerini kriz sonrası yüzde 65 faiz oranı ve 155 günlük vadeye bırakmıştır. 2001 Şubat krizi sonrasında da ortalama faiz oranı yüzde 120'yi aşmış, vade ise 30-60 gün aralığına inmiştir.

Aşağıdaki Tablo 6 iç borç anapara ödemelerinin, Tablo 7 de iç borç faiz ödemelerinin borçlanma araçlarına göre dağılımını vermektedir.

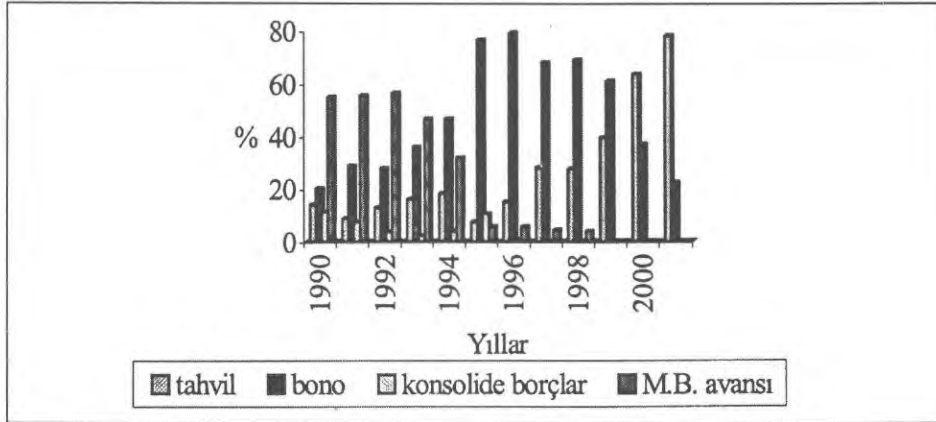
tablo 6. iç borç anapara ödemeleri (milyar TL)

YILLAR	TAHVİL	BONO	KONSOLİDE BORÇLAR	KISA VADELİ AVANS	TOPLAM ANAPARA ÖDEMESİ
1990	4.520	6.511	3.617	17.770	32.418
1991	6.415	21.488	5.480	41.525	74.908
1992	23.580	51.937	6.598	105.222	187.337
1993	69.795	156.909	8.678	203.077	438.459
1994	157.245	398.937	31.933	273.472	861.587
1995	94.489	971.562	133.417	71.937	1.271.405
1996	536.788	2.826.352	25.900	196.947	3.585.987
1997	917.626	2.226.386	40	143.371	3.287.423
1998	2.426.865	6.080.345	0	337.623	8.844.833
1999	6.116.357	9.462.788	0	0	15.579.145
2000	12.006.317	6.961.754	0	4.239	18.972.309
2001	96.418.348	27.458.428	0	0	123.876.596

kaynak :
T.C. Maliye
Bakanlığı
1998 ve 2001
Yıllık Ekonomik
Raporlar ve
T.C. Başbakanlık
Hazine Müsteşarlığı,
(Çevrimiçi)
<http://www.hazine.gov.tr/stat/yillik-borc.htm>,
25.03.2002.

Enflasyonist
ortamda
gelecekteki
getirilerin
belirsizliği
ve
fiyatlar
gelir
seviyesinin
yüksekliği ile
dalgalanan
reel
faiz
hadlerinden
yararlanma
isteği,
uzun
vadeli
borçlanmada
risk
primini
arttırır

grafik 5. iç borçlarına araçlarının toplam anapara ödemeleri içindeki payları

Tablo 6'dan elde edilen Grafik 5'e göre iç borç anapara ödemelerine baktığımızda, toplam anapara ödemeleri içinde hazine bonoları, 1990 yılında yüzde 20'lik paya sahipken, 1995'de sözkonusu pay yüzde 76.4'e yükselmiştir. 2000-2001 anapara ödemeleri içinde ağırlık, tahvildedir. 1999 yılında yüzde 39.3 olan tahvilin toplam anapara ödemeleri içinde-

ki payı 2000 yılında yüzde 63.3'e, 2001 yılında ise yüzde 77.8'e çıkmıştır.

Tablo 7 ve Grafik 6'dan görüldüğü üzere, devlet en fazla iç borç faiz ödemesini tahvile yapmaktadır. Vadesi uzun olan tahvillere ödenen faiz tutarı da vadeyle orantılı olarak yüksek olmaktadır. 1990 yılında yüzde 62.8 olan pay, 1996 yılına kadar düşüş göstermiştir.

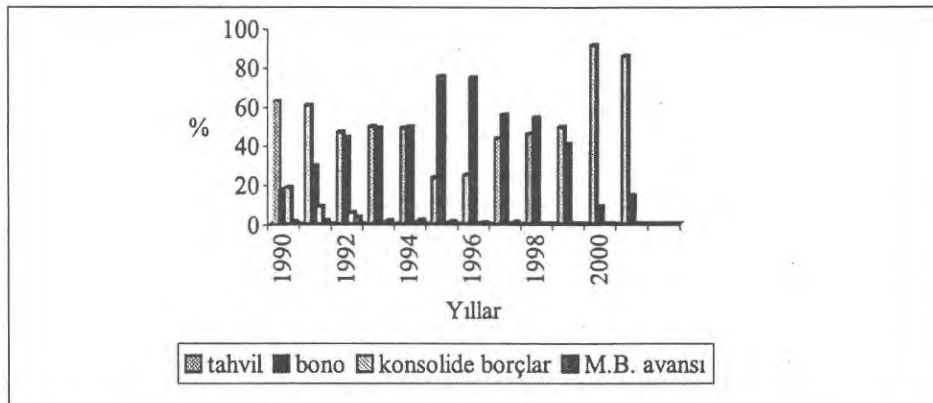
tablo 7. iç borç faiz ödemeleri (milyar TL)

YILLAR	TAHVİL	BONO	KONSOLİDE BORÇLAR	KISA VADELİ AVANS	TOPLAM FAİZ ÖDEMESİ
1990	6.302	1.746	1.876	114	10.036
1991	10.221	4.953	1.474	266	16.914
1992	15.898	15.033	1.942	1.214	34.087
1993	42.321	41.612	0	1.485	85.418
1994	112.467	114.017	0	4.551	231.035
1995	110.705	356.466	0	5.633	472.804
1996	327.774	988.005	0	9.638	1.325.417
1997	860.394	1.099.736	0	17.033	1.977.163
1998	2.587.441	3.035.836	0	3.399	5.626.676
1999	4.889.437	4.004.947	0	4.239	9.898.623
2000	16.966.538	1.640.332	0	2.553	18.609.423
2001	34.608.486	5.875.760	0	0	40.484.246

kaynak :

T.C. Maliye Bakanlığı
1998 ve 2001 Yıllık
Ekonomik Raporlar ve
T.C. Başbakanlık Hazine
Müşteşarlığı, (Çevrimiçi)
<http://www.hazine.gov.tr/stat/yillik-borc.htm>,
25.03.2002.

grafik 6. iç borçlanma araçlarının toplam faiz ödemeleri içindeki payları

Aynı yıllarda bono faizlerinin geri ödemesinde artış olmuştur. Tahvil faiz ödemelerinin düşüş eğilimi 2000-2001'de yerini artışa bırakmış ve 2001'de toplam faiz ödemelerinin yaklaşık %90'ını kaplamaktadır.

İç borç faiz ödemeleri, borçların sürdürülebilirliği üzerinde önemli etkiye sahiptir. Reel iç borç faiz oranlarının reel büyüme oranını aştığı ve aynı anda birincil açığın bulunduğu durumda, GSMH'dan daha hızlı büyüyen bir borç artışı olduğu, ekonomik dengeleri bozucu etki yarattığı, genel kabul gören bir görüştür. Türkiye'de iç borçlanma reel faiz oranı ve GSMH büyüme hızı aşağıdaki Grafik 7'de yer almaktadır.

Aşağıdaki Grafik 7'den görüldüğü üzere, reel büyüme oranı 1992-2000 aralığında sürekli olarak reel faiz oranının altında seyretmiş, iki değer arasındaki en büyük farklılığa ise 1994 yılında ulaşılmıştır. 1999 yılında yüzde 32 düzeylerindeki reel faiz oranına rağmen ülkenin yaşadığı gerek ekonomik gerek tabii afet gibi olumsuzluklar sonucunda negatif büyüme oranı gerçekleşmiş ve iç borç dinamiği zora girmiştir. Yükselen reel faizler sonucu artan borçlanma ihtiyacı da ülkeyi bir borç-faiz kısır döngüsüne sokmuştur.

2001 yılı itibarıyla iç borç anapara ödemesi 123.876.576 milyar TL., iç borç faiz ödemesi 40.484.246 milyar TL. ve iç borç servisi de 164.360.842 milyar TL. dir. 1991-1993 yılları arasında iç borç anapara ödemeleri artış hızı, iç borç faiz ödemeleri artış hızının gerisinde kalmış, 1994-1999 yıllarında ise tersine bir eğilim oluşmuştur. 1996 yılında iç borç anapara

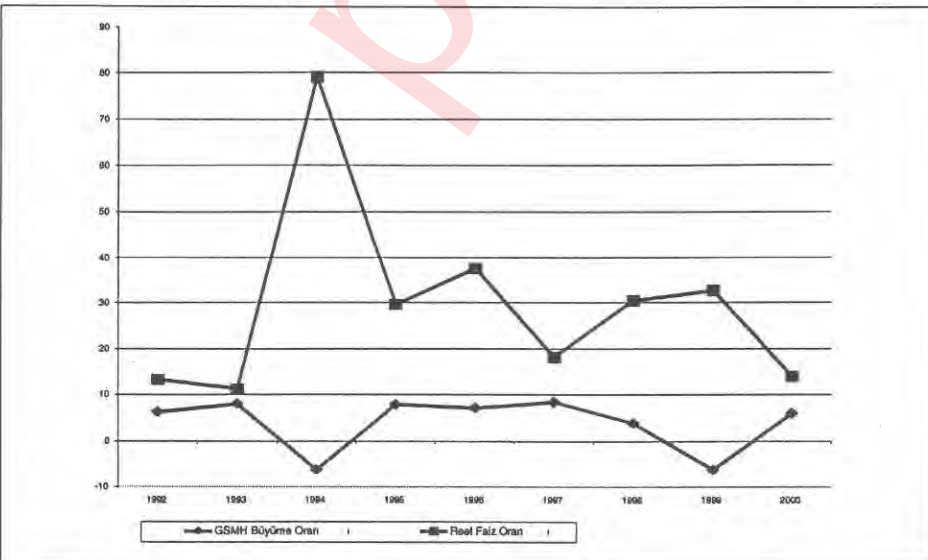
ödemeleri ile iç borç faiz ödemelerindeki artış nominal olarak yüzde 180 olmuştur. 1997 yılında ise iç borç faiz ödemeleri bir önceki yıla oranla yüzde 49 civarında artarken, iç borç anapara ödemesinde yüzde 8.3'lük bir azalma gerçekleşmiştir.

İç borç faiz ödemelerinin ve servisinin GSMH ve konsolide bütçe üzerindeki yükü Tablo 8'den izlenebilir. Söz konusu yük yıllar itibarıyla artmış ve dramatik boyutlara ulaşmıştır. İç borç faiz ödemeleri 1990 yılında GSMH'nın yüzde 2.5'i iken 90'lı yılların sonunda sürekli artarak yüzde 12.6'ya ulaşmış, 2001'de yüzde 22 seviyelerine erişmiştir.

İç borç faiz ödemelerinin konsolide bütçe gelirleri üzerindeki yükü, 1990 yılında yüzde 18.2 iken 1996 yılında yüzde 49'a ulaşmış, 1997-1998 yıllarında nispeten düşmüştür. Ancak günümüzde toplam konsolide bütçe gelirlerinin yüzde 75'i gibi bir kısmı iç borç faizlerine gitmektedir. Konsolide bütçe gelirlerinin en önemli ve temel gelir kaleminin vergi gelirleri olduğu düşünüldüğünde, iç borç faiz ödemelerinin yükü daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Toplam bütçe gelirlerinin her yıl ortalama yüzde 80'ini oluşturan vergi gelirleri 1998'de 2.2, 1999'da 14.8, 2000'de 26.5 ve 2001'de 39.7 katrilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllardaki iç borç faiz ödemeleri gözönüne alındığında, vergi gelirlerinin 1996'da yüzde 59'u, 1997'de yüzde 42'si, 1998'de yüzde 61'i, 1999'da yüzde 67'si, 2000'de yüzde 72'si ve 2001'de ise tamamına yakını iç borç faiz öde-

grafik 7. reel faiz ve gsmh-reel büyüme oranı

kaynak : türkiye güçlü ekonomiye geçiş programı, s. 3.

Reel
büyüme
oranı
1992-2000
aralığında
sürekli
olarak
reel
faiz
oranının
altında
seyretmiş,
iki
değer
arasındaki
en büyük
farklılığa ise
1994
yılında
ulaşılmıştır

tablo 8.
iç borç
faiz
ödemeleri ve
iç borç
servisinin
yükü (%)

YILLAR	İÇ BORÇ FAİZ ÖDEMESİ / GSMH	İÇ BORÇ FAİZ ÖDEMESİ / KONSOLİDE BÜTÇE GELİRLERİ	İÇ BORÇ FAİZ ÖDEMESİ / KONSOLİDE BÜTÇE HARCAMALARI	İÇ BORÇ SERVİSİ / GSMH
1990	2,5	18,2	14,7	10,7
1991	2,6	17,5	13,0	14,5
1992	3,1	19,5	15,3	20,1
1993	4,3	24,3	17,6	26,2
1994	5,9	31,0	25,7	28,1
1995	6,0	33,9	27,6	22,2
1996	8,8	49,0	33,6	32,8
1997	6,7	34,4	24,7	18,0
1998	10,5	47,3	36,1	27,0
1999	12,6	52,2	35,3	32,5
2000	14,7	55,1	39,9	29,8
2001	21,9	78,0	50,3	88,9

melerine ayrılmıştır ve bu durumda da devletin vergi gelirlerini kullanarak gerçekleştireceği kamu harcamaları da giderek nitel ve nicel açıdan azalmıştır.

Gelirlerin giderleri aşması ile oluşan bütçe açığı gözönüne alındığında, iç borç faiz ödemelerinin konsolide bütçe harcamaları içindeki payı, bütçe gelirlerindeki paydan daha düşüktür. Dolayısıyla bütçe açığını yaratan en önemli faktörün faiz ödemeleri olduğu ortaya çıkmaktadır. 1990-1993 aralığında yüzde 14.7'den yüzde 17.6'ya yükselen pay, 1994'de yüzde 25.7'ye çıkmış, 2001'de yüzde 50.3'e ulaşmıştır. Ancak konsolide bütçe harcamaları ile amaçlanan sadece iç borç faiz ödemeleri olmamakta, bir yıl boyunca devletin çeşitli hedeflerine ulaşmasında bir araç olarak, hem kaynak kullanan hem de gelir aktaran harcamalara tahsis edilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle ülkenin sermaye birikimine katkı yapacak yatırım, altyapı harcamalarının konsolide bütçeden aldıkları pay son yıllarda yüzde 5'ler seviyesinde kalmaktadır. Bu durum kamu harcamalarının iç borç faiz ödemelerine ayrılmasıyla, devletin reel harcamalara kaynak ayıramadığını göstermekte ve bütçemiz bu haliyle bir "transfer bütçesi" şeklini almaktadır.

İç borç anapara taksiti ve iç borç faiz ödemelerini kapsayan iç borç servisinin GSMH üzerindeki yükü de olumsuz bir tablo çizerek, borç-faiz kısır döngüsüne girildiğini göstermektedir. 1990 yılında yüzde 10.7 olan oran sürekli artarak 1991 de yüzde 14.5, 1994 de yüzde 28.1 1999 da yüzde 32.5 olarak gerçekleşmiş, 2001'de yüzde 80'i aşmıştır. Ülke içinde yaratılan milli gelir, iç borçların döndürülmesi amacıyla kullanılmakta, bu durum da üretim kapasitesi ve büyüme üzerinde çok olumsuz etkiler yaratmaktadır.

genel değerlendirme

Ekonomi literatüründe kamu maliyesinin belli bir dönem devam ettirdiği politikaları gelecekte de devam ettirmesi durumunda iç borcun GSMH'ya oranının sınırsız bir şekilde büyüyeceği sonucu ortaya çıkıyorsa, bu açıklara "sürdürülemez açık"lar denilmektedir (TÜSİAD, 1996: s. 49). Bu şekilde artan borçlar, iç borçlanmanın bir sınırı olabileceği konusunu gündeme getirmiştir.

Ekonomik dengeleri bozmamak için devletin iç borçlarının bir sınırının varlığı kabul edildiğinde, bu sınırı belirleyen çeşitli faktörler karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; bütçe, iç borç miktarı, faiz oranı, borcun kaynağı ve büyüme oranı olarak sıralanabilir.

İç borçların miktarı ve GSMH'ya oranı arttıkça, borç verenlere aktarılabilecek faiz ödemelerinin artması bütçeye yük oluşturmakta ve reel kamu harcamalarını daraltmaktadır. Dolayısıyla bütçe, iç borçların sınırını belirleyen bir faktör olarak görülmektedir. Bu durumda gelir artırıcı ve harcama azaltıcı politikaların uygulanması ve bütçe açığının daraltılması gerekir. Ancak en önemli ve temel gelir kaynağı olan vergilerin artırılması hem siyasi tercihtir, hem vergilendirme kapasitesine bağlıdır. Öte yandan vergilemenin etkinliği ve verimliliği önünde de önemli engeller vardır. Harcama azaltıcı politikaların uygulanmasında da, devletin yapmak zorunda olduğu temel ve vazgeçemeyeceği harcamaların olduğu unutulmamalıdır.

İç borçların sınırını belirleyen bir faktör olarak görülen iç borç miktarı ve bütçenin yapısına, faiz oranları da bu sınırı belirlemektedir. Yüksek faiz seviyesi, aynı miktar para ile daha az borç ödenmesine yol açacağından, borç sınırına daha çabuk ulaşılmasına neden olmaktadır.

İç borçların
miktarı ve
GSMH'ya
oranı
arttıkça,
borç
verenlere
aktarılabilecek
faiz
ödemelerinin
artması
bütçeye
yük
oluşturmakta ve
reel
kamu
harcamalarını
daraltmaktadır

İç borçlanmanın ulaştığı sınırın belirlenmesinde, borçlanmanın yapıldığı kaynak da önemlidir. Son zamana dek ülkemizde hazine bonosu ve tahvil ihracında aracılık çok büyük oranda bankaların elindeydi. Devletin banka kaynaklarına gittikçe artan oranda başvurusu, özel kesimin kredi hacmini ve dolayısıyla finansman olanaklarını kısıtladığından, dışlama etkisi olarak bilinen durum ile ekonominin büyüme ve üretim kapasitesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Çalışmanın dönemini oluşturan 1990-2001 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik yapısını etkileyen iç ve dış faktörlerin etkisiyle iç borçlanma dramatik boyutlara ulaşarak, iç borçlanmanın sınırına ulaşılmış ve yarattığı olumsuz etkiler ülkenin gündeminden inmiştir.

1990 yılında başlayan Körfez Krizi ve bir siyasi bunalım ile birlikte petrol şokunu da getirmiş, kaynak maliyetlerini arttırarak iç borçlanmada faiz oranlarını yükseltmiştir. 1994 yılında ise iç ve dış dengelerde ortaya çıkan bozulma ve döviz piyasalarından başlayıp kamu kesimine yayılan bir kriz yaşanmıştır. 1997 yılında başlayan Asya Krizi de borçlanmayı maliyetli hale getiren bir etki yaratmıştır. 1999 Temmuz ayında IMF ile imzalanan yakın izleme anlaşmasına ilişkin taahhütler yerine getirilmeye çalışılırken, büyüme oranı üzerinde olumsuz etki yaratan Marmara Depremi yaşanmıştır. 2000 Ocak ayından başlayarak 2000-2002 dönemini kapsayan 3 yıllık istikrar programı uygulamadıkça, Kasım Krizi ile sarsılan Türkiye ekonomisinin bu krizin etkisiyle iç borç maliyetleri artmış, cari açık sorunu da kendini hissettirmiştir. Bu noktada kal-

mayan kriz Şubat ayında yinelenmiş, devlet borç bulabilmek için en önemli alacaklı çıkarı olan faiz oranlarını inanılması zor hadlere çıkarmış, borçlanma vadelerini kısaltmıştır. 2001 yılında uzun vadeli borçlanma aracı olarak devlet tahvili ile borçlanma nominal olarak %200 oranında artarken, bu oran kısa vadeli hazine bonosunda yüzde 900'ler civarında olmuştur. Bütçe açığı konsolide bütçe gelirlerinin yarısına, GSMH'nın da yüzde 15.4'üne ulaşmış, toplam borç stokunun artış hızının GSMH artış hızının sürekli olarak üzerinde seyretmesi ile de iç borç stoku/GSMH günümüzde yüzde 66'lık bir orana ulaşmıştır.

Sonuç olarak kamu finansman ihtiyacının giderek iç borçlanmaya daha fazla başvurulması ile karşılanması, borçlanma vadelerinin uzunluğu ile artan faiz oranları ve enflasyonist ortam ile birlikte güven bunalımının varlığı, iç borçlanmaya yapısal bir değişim getirerek vadelerin kısaltılmasına yol açmıştır. Yıl içinde birkaç kez tekrarlandığından maliyeti belirsiz olan kısa vadeli borçlanma, piyasaları tedirgin ederek güvensizlik ortamı yaratmaktadır. Böyle bir ortamda artan faiz oranları, kısa vadeli sermaye girişleri sonucu döviz kurunu etkileyerek ülke parasının aşırı değerlenmesine ve dış ticaret dengesinin bozulmasına yol açmaktadır. Bu durum da varolan bütçe açığının, dış ticaret açığı oluşturması ile sonuçlanmaktadır. Dış ticaret açığının varlığı ise bu kez ülkede dış borç ihtiyacı doğurmaktadır. Bu ortamın aşılabilmesi için vadelerin uzatılması gerekmektedir. Bu şekilde vadesi gelen borçların tutarı en aza indirilerek krizin gerçekleşmeyeceğine dair inanç yerleştğinde, risk primi ve dolayısıyla da borçların maliyeti azalacaktır.

**Çalışmanın
dönemini
oluşturan
1990-2001
yılları
arasında
Türkiye'nin
ekonomik
yapısını
etkileyen
iç ve dış
faktörlerin
etkisiyle
iç borçlanma
dramatik
boyutlara
ulaştı**

kaynakça:

BAĞCI, Hamdi; *Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, Ankara, SPK Yayın No : 135, 2001.

MISSALE, A. & BLANCHARD, O.V.; "The Debt Burden and Debt Maturity", *American Economic Review*, March 1994, pp. 309-314.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr/stat/yillik-borc.htm>.

T.C. Maliye Bakanlığı 1998 ve 2001 Yıllık Ekonomik Raporlar.

T.C. Merkez Bankası, (Çevrimiçi) <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi>.

Türkiye Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (15.05.2002).

TÜSİAD; *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması : Mali Disiplin Üzerine Gözlem ve Öneriler*, İstanbul, TÜSİAD Yayın No : T/96-1/190, 1996.

kitap tanıtımı

AB Türkiye Gerçekler, Olasılıklar

AB ve AB-Türkiye ilişkisine dair yapılan değerlendirme ve tartışmalar genelde, taraf olanlar ve olmayanlar ayrımı üzerinden sürdürülmek-

tedir. Konunun bu şekilde ele alınması tartışmayı yüzeyselleştirmekte ve bir ikileme içine sokarak sığlaştırmaktadır. Bu derleme, sözkonusu iki alanda sorunu olanların olası sorularını tartışacak bir zemine işaret etme amacındadır. Bu amaca dönük olarak AB ve AB-Türkiye ilişkilerini mümkün en geniş perspektiften ve bir bütünlük içinde değerlendirmek, derlemenin tasarlanmasında hareket noktasını oluşturmuştur.

Bütünlük vurgusu, tarihsel ve toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin işaret ettiği ilişki sistemi ve işleyişin ancak kapitalist sermaye birikim sürecinin bütünsel mantığı esas alındığında isabetli değerlendirmeler yapılmasına dairdir. Bu derleme bütünlük perspektifi akılda tutularak, AB ve AB-Türkiye ilişkilerini farklı bağlamlarıyla ele alan makalelerden oluşmaktadır.

Doğu-Batı Kıskacında Türkiye

Tarihin en büyük imparatorluklarından birinin bakiyesi, kendi iradesiyle Batılılaşmaya karar veren bir 'büyük devlet' ve Batı'ya en

çok yaklaşan, en modern 'İslam toplumu' olan Türkiye'nin geldiği noktayı değerlendirip, geleceği ilişkin öngörülerde bulunmaya çalışmanın tam zamanıdır.

Bu derlemedeki makaleler de bunu yapmaya çalışıyor.

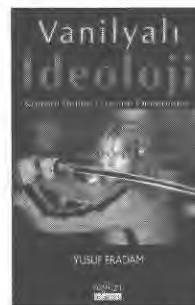

Türkiye Nasıl Küreselleşti?

"Küreselleşme"nin gerçek anlamını yeterince anladık mı? Dünya kapitalizminde finans egemenliğinin göstergeleri nelerdir? Özal Türkiye'yi hangi koşullarda, hangi

güçlere dayanarak küreselleştirdi?

Yoksa otuz yılda dönüp dolaşıp ATÜT tartışmalarından merkantil ve bağımlı kapitalizm analizine mi geldik? Yıllardır sol politikaların ana temalarından olan "devletçilik" programı pratikte nasıl uygulandı? "Sol liberalizm" in bu konudaki görüşleri neler? Yakın tarihimizde devrimci ve reformcu sol hangi fikir kümelerine ayrıldı? Bugün içinde bulunduğumuz çıkmazı nasıl okumalıyız? Irak savaşı Amerikan emperyalizmini geriletecek mi? Yoksa bu ülkede XIX. yüzyılın kolonyal imparatorluklarına öykünme hırslarını mı kamçılacak? Türkiye diplomasisi Irak savaşı konusunda neden ve nasıl çelişkiler içinde bocaladı?

Vanilyalı İdeoloji

Amerika ve İngiltere'nin, tüm Anglo-Sakson Hristiyan aleminin binlerce yıldır masallarla, söylencelerle, söylenlerle yoğrulmuş ve mutlak gerçeklikler gibi hayatımızı yönlendiren,

kimliğimizi şekillendiren hastalıklı belleğini imha etmek şarttır; bu aşk soslu, "savaş ve hayatta kal!" komutlu bellek ortadan kaldırılırsa, vahşi kapitalist Batı'dan eser kalmayacaktır. Batı'ya yaptığı her işte haklı olduğunu söyleyen bu bellektir. Amerika ve onun destekçisi tüm zevat küresel belleği oluşturmaktadır ve bu tektipleşmeye 'Dur' demek gerekmektedir.

“İktisat’ın dama taşları IV” ÇIKIYOR!

• İÇİNDEKİLER •

- FİNANSAL KRİZ TEORİLERİ / Dr. Gökhan Karabulut
SİSTEMLERDE DEMOKRASİ / Prof. Dr. İzzettin Önder
SOSYAL BİLİMLERDE METODOLOJİ / Yrd. Doç. Dr. Osman Çetinkaya
HAÇLI SEFERLERİNİN İKTİSADİ YÖNÜ / Prof. Dr. Nihat Falay
NEOLİBERALİZM VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER / Yrd. Doç. Dr. Burak Atamtürk
RICARDO DENKLİĞİ / Doç. Dr. Kaya Ardiç
İKTİSAT VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER / Prof. Dr. Abdülkadir Mercül
NEOLİBERALİZM, PİYASA, DEMOKRASİ İLİŞKİSİ: / Dr. İlker Aktükün
KAMU MALİYESİ TEORİSİNDE SON GELİŞMELER / Prof. Dr. Hülya Kirmanoğlu
İKTİSADIN BİR ALT DALI OLARAK ENDÜSTRİLER ARASI İKTİSAT VE KULLANIM ALANLARI
Prof. Dr. Gülay Günlük Şenese
KAMU MALİYESİNDE PARADİGMALAR / Prof. Dr. Turan Yay
PARA POLİTİKASI STRATEJİLERİ VE ENFLASYON HEDEFLEMESİ / Prof. Dr. Gülsün Yay
RICARDO VE J.S.MILL: TEK HEDEFLİ POLİTİKALARDAN ÇOK HEDEFLİ POLİTİKALARA
Prof. Dr. Dinç Alada
İKTİSAT VE EKOLOJİ / Yrd. Doç. Dr. Özgür Kayalica
İKTİSAT VE PSİKOLOJİ / Saffet Murat Tura

•

“İktisat’ın Dama Taşları I-II-III” kitaplarını cemiyetimizden ya da kitapçılardan edinmeniz mümkündür.

IFMC

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim / İSTANBUL

Tel.: 0.212 250 50 34 - 235 61 55 • Faks: 0.212 255 17 73

E-posta: dergi@ifmc.org.tr • web sitesi: www.ifmc.org.tr

Post Otistik İktisat ÇIKTI!

2000 yılında Fransa'da iktisat öğrencilerinin internette yayımladıkları bir bildiri ile kıvılcımlanan Post-Otistik İktisat Hareketine, bugün dünyanın pek çok ülkesindeki iktisat öğrencileri ve öğretim üyeleri destek veriyor. Fransa'da bu hareketi başlatırken öğrencilerin karşı çıktıkları temel nokta, iktisadın gerçeklikle bağının kopartılması ve araç olmaktan öte bir amacadönüştürülerek aşırı matematik ağırlıklı ve "otistik" hale getirilmesi olmuştu. Bu karşı çıkışın ardından, "Nasıl Bir İktisat? Nasıl Bir İktisat Eğitimi?" sorusu pek çok zeminde tartışılmaya başlandı. "Post Otistik İktisat", bu tartışmalara ait metinlerin çevirilerinden oluşuyor.

Derleyen : Kaya Ardıç
Yayınlayan : İ.Ü. İktisat Fakültesi
Mezunları Cemiyeti
İktisat Dergisi

"Post Otistik İktisat" kitabını İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nden ya da kitapçılardan edinmek mümkün.

IFMC

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim / İSTANBUL

Tel.: 0.212 250 50 34 - 235 61 55 • Faks: 0.212 255 17 73

E-posta: dergi@ifmc.org.tr • web sitesi: www.ifmc.org.tr

İKTİSATÇILAR HAFTASI'NIN 29 YILI...

1. 1974 - "SANAYİLEŞMENİN NERESİNDEYİZ ?"
2. 1975 - "1975 YILINDA TÜRKİYE"
3. 1976 - "1976 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ VE IV. BEŞ YILLIK PLAN"
4. 1977 - "İKTİSADİ KALKINMA VE MUCİZE"
5. 1978 - "AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE KEYNESGİL TEORİ"
6. 1979 - "SANAYİLEŞME SORUNLARI VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELER"
7. 1982 - "BUNALIMDAN BÜYÜMEYE GEÇİŞTE TÜRKİYE EKONOMİSİ"
8. 1983 - "CUMHURİYETİN 60. YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ"
9. 1984 - "PIYASA EKONOMİSİNE GEÇERKEN"
10. 1985 - "İKTİSAT POLİTİKALARI VE GELİŞME DOĞRULTULARI"
11. 1986 - "EKONOMİ VE DEMOKRASİ"
12. 1987 - "AVRUPA TOPLULUĞU VE TÜRKİYE"
13. 1988 - "YAPISAL DEĞİŞİKLİĞİN NERESİNDEYİZ?"
14. 1989 - "TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİFLER"
15. 1990 - "DEĞİŞEN DÜNYA , DOĞU AVRUPA VE TÜRKİYE"
16. 1991 - "EKONOMİ VE SİYASETTE YENİ STRATEJİLER"
17. 1992 - "DEĞİŞEN DÜNYA, TÜRKİYE VE ON YILLAR"
18. 1993 - "YENİ YÜZYILA DOĞRU DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE NE OLABİLİR?"
19. 1994 - "DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YENİ EĞİLİMLER"
20. 1995 - "EKONOMİ VE SİYASETTE KRİZ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ"
21. 1996 - "DÜNYA NEREYE GİDİYOR? KÜRESELLEŞME VE TÜRKİYE"
22. 1997 - "TÜRKİYE'DE SERMAYE, DEVLET, SİYASET"
23. 1998 - "TÜRKİYE'NİN DİNAMİKLERİ"
24. 1999 - "YÜZYIL BİTERKEN GELECEĞE BAKIŞ"
25. 2000 - "DEĞİŞEN DÜNYADA TÜRKİYE'NİN YERİ"
26. 2001 - "İKTİSAT-İSTİKRAR VE TÜRKİYE"
27. 2002 - "2003'E GİRERKEN SORUNLAR VE ARAYIŞLAR"
28. 2003 - "CUMHURİYET'İN 80. YILINDA YURT VE DÜNYA"
29. 2004 - "YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLEN DÜNYA VE TÜRKİYE"

İktisat dergisi

SATIŞ NOKTALARI

Dergimizi, Dünya Dağıtım A.Ş. aracılığı ile verilen aşağıdaki kitabeveleri ve bayiilerden temin edebilirsiniz. Ulaşamadığınız takdirde veya ulaşmasını istediğiniz yerlerin ilavesinin yapılması için lütfen bizimle bağlantıya geçiniz.

İSTANBUL

Bebek Dünya Süper Dağıtım A.Ş. - **BEBEK**, Dünya Süper Dağıtım A.Ş. - **HILTON OTELİ**, Dünya Süper Dağıtım A.Ş. - **SWISS OTEL**, Gezi Dükkanları - Cumhuriyet Cad. - **TAKSİM**, Megavizyon - **BEYOĞLU**, Dünya Aktüel - **TÜNEL**, Kabalcı - **BEŞİKTAŞ**, Makro Önü Loto Bayii - Muallim Naci Cad. No:170 Kuruçeşme - **BEŞİKTAŞ**, Çarşı Durağı - **ETİLER**, D&R - **ETİLER**, Remzi Kitabevi - Akmerkez - **ETİLER**, D&R - **İş Kuleleri Çarşısı**, Necdet Güler - Teşvikiye Cad. No: 156 - **NIŞANTAŞI**, Nişantaşı Kit.Muz.Dağ..Tic.Aş. - Valikonağı Cad. Engin Konak No:38 - **NIŞANTAŞI**, Remzi Kitabevi - Rumeli Cd. No:44 - **NIŞANTAŞI**, Refik Saydam Cad. Girişi Gazete Satış Büfesi - **ŞİŞHANE**, Mey Turizm Paz.ve Piyango Ltd.-**ELMADAĞ** - **ŞİŞLİ**, Bedriye Aktüz - Büyükdere Cad. Şişli Camii Yanı - **ŞİŞLİ**, Remzi Kitabevi - Profilo - **MECİDİYEKÖY**, D&R - **PROFİLO** - **MECİDİYEKÖY**, Remzi Kitabevi - **MAYADROM**, D&R - **BAKIRKÖY**, Caraousel Alışveriş Merk.Köşk Büfe - **BAKIRKÖY**, Deniz Otobüsleri İskele Önü Gazete Bayi - **BAKIRKÖY**, Yeşilköy Ticaret - İstasyon Cad. No:12/A - **YEŞİLKÖY**, Atatürk Havalimanı Yeni Terminal Binası Çıkış Salonu - **YEŞİLKÖY**, Atatürk Havalimanı İç Hatlar - **YEŞİLKÖY**, Çınar Otel - **YEŞİLKÖY**, D&R - **FLORYA**, Olivium D&R - **ZEYTİNBURNU**, Nezih Kitabevi - **KADIKÖY**, Nezih Kitabevi - Suadiye - Şaşkınbakkal - **KADIKÖY**, D&R - Capitol **ALTUNİZADE**, Remzi Kitabevi - **CARREFOUR**, Dünya Aktüel - **CAPİTOL**, Erenköy - Doğan Raks Bağdat Cad. 340/2 - **ERENKÖY**, Baban Petrol Ürünleri - **KAZASKER-ERENKÖY**, İnkilap Kitabevi - Küçüksu - **ÜMRANİYE**, Remzi Kitabevi - **SUADİYE**, İnkilap Kitabevi - **SUADİYE**, Megavizyon - **ACİBADEM**, İnkilap Kitabevi - **BEYLİKDÜZÜ**

Ankara Dağıtım - Bağlar Cad. Ethem Köşlü Sokak Nur Apt. No:14/1 **ANKARA** - **SEYRANBAĞLARI**, Nuve Kırtasiye - **KONYA**, İzmir Dağıtım - Kahramanlar - **İZMİR**, Antalya Dağıtım - Muratpaşa Mah. Evliya Çelebi Cd. Eğitimenoğlu Apt. No:1 - **ANTALYA**, Kemer Dağıtım - Yeni Mahalle Akdeniz Cad. No:1 - **KEMER**, Manavgat - Ray Bas.Dağ. - Yukarı Pazarıcı Mah. Eski Akseki Cad. Arı Sk. No:4 - **MANAVGAT**, Belek Seray Dağıtım - Orta Mah. Atatürk Cad. No:181/A - Serik - **ANTALYA**, Alanya Yunus Basın - Çevre Yolu Cad. 74-b Kayıtur Yanı - **ALANYA**, Marmaris Dağıtım - Beldibi Köyü Yeni Mahalle Sağlık Ocakları Karşısı **MARMARİS**, Özdilek Tekstil - **BURSA**, Adım Kitap - Altıparmak - **BURSA**, D&R - **BURSA**, Final Pazarlama - Atatürk Cad. Agah Han No:61/34 - **BURSA**, Adana Dağıtım - Reşatpaşa Mah. 21. Sk. No:7 /1 - **ADANA**, Akkoyunlu Kırtasiye - **İSKENDURUN** - **HATAY**, Ferah Koll. Sti. Hürriyet Cad. No:17 - **ANTAKYA** - **HATAY**, Kitapsan - **MERSİN**, Seher Kırtasiye - **TARSUS ADANA**, Abdullah Sayek ve Ortakları - Antakya Yolu Üzeri - **İSKENDERUN**

Abone olmak için e-posta atmanız yeterli.

Hemen sizinle irtibata geçilecektir!

IFMC

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ

bilgi@ifmc.org.tr

dergi@ifmc.org.tr

ESKİ SAYILARI DA OKUNUR

"EDİNEBİLECEĞİNİZ SAYILAR" hakkında bilgi almak için lütfen irtibata geçiniz.

SAYI	KONULAR
376	ÜNİVERSİTELER, BİLİM VE İKTİSAT EĞİTİMİ
377	KADINLAR VE ÇALIŞMA HAYATI
378	FINANS, RANT VE KÜRESEL İLİŞKİLER AĞINDA TÜRKİYE
379	ENFLASYON, EŞİTSİZLİKLER VE ENGELLER
380	TÜRKİYE'NİN DİNAMİKLERİ
381	KÜRESELLEŞEN SERMAYENİN ANAYASASI: MAİ
382	GENÇ İKTİSATÇILARIN MESLEK REHBERİ, GLOBALLEŞME, DEVLET
383	75. YILINDA CUMHURİYET
385	KONSOLİDE BÜTÇE
387	SERMAYE PİYASALARI VE BANKALAR
388	TÜRKİYE'DE SİYASETİN BOYUTLARI
390-391	YÜZYIL BİTERKEN GELECEĞE BAKIŞ
392-393	SOSYAL DEMOKRASİ
394	DEVLET-İ ALİYYE'NİN MİRASI
395	ULAŞTIRMA EKONOMİSİ
396	SEÇMELER - İKTİSAT YAZILARI
397-398	BÜTÇE VE MALİYE POLİTİKALARI
399	TÜRKİYE - AB - AVRASYA
400	BORSANIN GELİŞİMİ
403	DEVLET VE KAPİTALİZM I
404	DEVLET VE KAPİTALİZM II
405	EKONOMİDE İSTİKRAR ARAYIŞLARI
406	DÜNYA EKONOMİSİNDE YENİ OLUŞUMLAR
407	BÜTÇE
408	AVRUPA BİRLİĞİ - GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE
409	BİRLİĞİN AVRUPA'SI VE TÜRKİYE
412	YOL AYRIMINDAKİ TÜRK TARIMI
413-414	İKTİSAT - İSTİKRAR - TÜRKİYE
415	NASIL BİR İKTİSAT EĞİTİMİ?
416	DÜNYA EKONOMİSİ NASIL YÖNETİLİYOR?
417	FINANS SEKTÖRÜ VE BANKACILIK
429	YOL AYRIMINDA TÜRKİYE, YOL AYRIMINDA DÜNYA
430	EV EKSENLİ ÇALIŞMA
431	SEÇİMLERİN SİYASİ ANATOMİSİ
433-434	SAVAŞIN GÖLGESİNDE ORTADOĞU
435	KÜRESEL KAPİTALİZMLE BÜTÜNLEŞME
436	AVRASYA'DA YENİ DENGELER
437	DEĞİŞŞEN TOPLUM - DEVELT - SINIF İLİŞKİLERİ
438	FINANSAL LIBERALİZASYON; BÜYÜME Mİ, KRİZ Mİ?
439	MERKEZİ YÖNETİM YERELLEŞİYOR MU?
440	CUMHURİYET'İN 80 YILI
441-444	ÇALIŞMA HAYATI YENİDEN DÜZENLENİYOR
445-450	CUMHURİYET'İN 80. YILINDA YURT VE DÜNYA
451	PAUL SWEEZY'İN ARDINDAN
452	1980'DEN GÜNÜMÜZE SANAYİLEŞME
453	HOMO ECONOMICUS

İFMC Kredi Kartı'nızla yaptığınız her harcama "İktisatlılar Evi"ne destek demek.

**İktisat Fakültesi
Mezunları Cemiyeti
üyelerine özel,
CardFinans özelliklerine
sahip kredi kartı
İFMC Kredi Kartı**

Dünya Süp. Değ.
Tel: 444 24 24

İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti üyelerine özel İFMC Kredi Kartı'yla hem çok özel avantajlardan yararlanacak, hem de kredi kartınızı kullandıkça, hiçbir ek ödeme yapmaksızın "İktisatlılar Evi"ne destek sağlayacaksınız. (Finansbank, İFMC Kredi Kartları ile yapılan harcamaların belirli bir oranını, "İktisatlılar Evi" destek fonuna bağış olarak aktarmaktadır.)

Her Karınca, İFMC Kredi Kartı kullandıkça, "İktisatlılar Evi" kısa sürede hayat bulacak...

İFMC Kredi Kartı'yla Türkiye'de ve yurtdışında tüm harcamalarınızı yapar, CardFinans'ın "avantaj işareti"ni gördüğünüz her yerde, çok özel indirimlerden, çok özel taksitlerden, çok özel avantajlardan yararlanır, kartınızı kullandıkça para yerine geçen ParaPuan kazanırsınız.

FINANSBANK

SUISSEDEUTSCHLAND
HOLLANDTURKEY

İFMC Kredi Kartı başvurusu yapmak için herhangi bir Finansbank şubesine uğramanız, 444 0 900'den Telefon Bankacılığı'nı aramanız ya da www.finansbank.com.tr'den İnternet Bankacılığı'na girmeniz yeterlidir.

Telefon Bankacılığı: 444 0 900
İnternet Bankacılığı: www.finansbank.com.tr